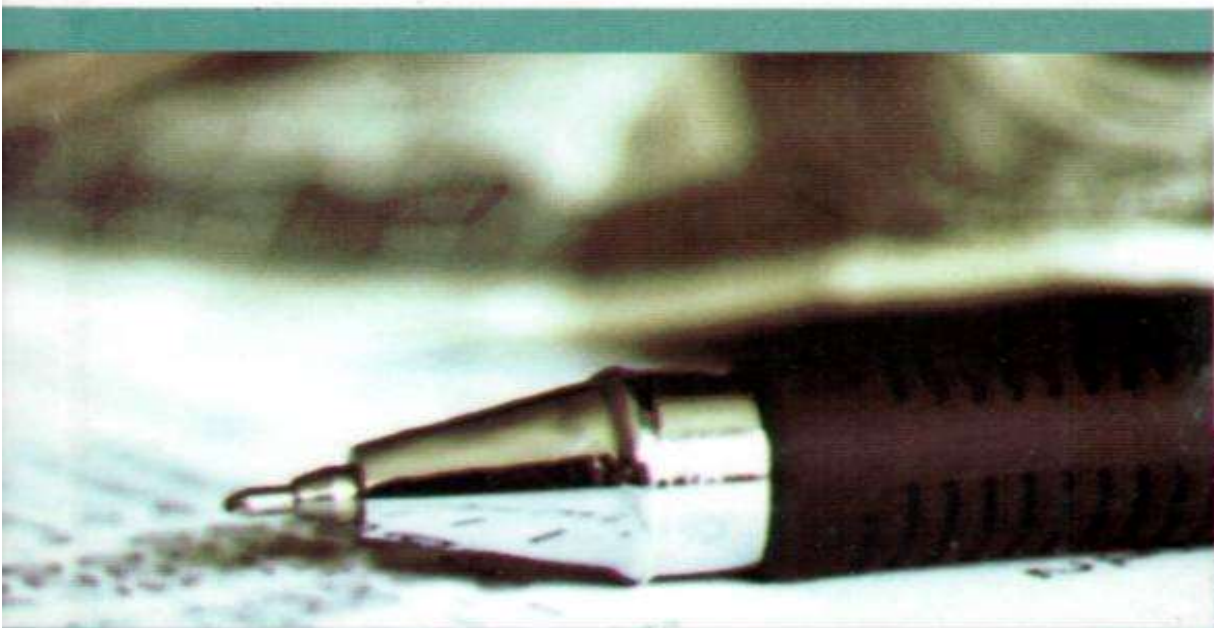

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ДАВЛАТ СОЛИҚ ҚЎМИТАСИ
СОЛИҚ АКАДЕМИЯСИ

СОЛИҚ ТЕКШИРУВИ УСУЛЛАРИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ДАВЛАТ
СОЛИҚ ҚЎМИТАСИ

СОЛИҚ АКАДЕМИЯСИ

СОЛИҚ ТЕКШИРУВИ УСУЛЛАРИ

Тошкент
«Янги аср авлоди»
2011

65.9(2)26

УДК: 336.2 (575.1)

ББК65.9(Ўзб)я75

C-97600

Ш.Тошматов, Ф.Рўзиев, Ф.Хашимото, Д.Бобожонов, К.Хотамов. Солиқ текшируви усуллари. Ўқув қўлланма. – Т.: «Янги аср авлоди». - 2011. – 212 бет.

Ушбу ўқув қўлланма солиқ текширувларига бағишланган уч қисмли ўқув қўлланманинг иккинчи қисми бўлиб, унда асосий урғу солиқ текширувларининг ўтказиш билан боғлиқ масалаларга берилган. Жумладан, мазкур қўлланмада солиқ текширувига тайёргарлик, уни жойида ўтказиш тартиби, текширув объектлари ва текшириш усуллари, текшириш жараёнида амалга ошириладиган тадбирлар, уларнинг натижаларини рақамийлаштириш каби масалалар эритиб берилган ҳамда Япония давлатининг солиқ текширувларининг ташкилотчи усулларида дўир ва оғир тажрибадан фойдаланилган.

Қўлланма иқтисодий йўналишдан Олий ўқув юрғлари талабалари ҳамда малака ошириш курсларида ўқибган солиқ шотралари ходимлари учун тавсия этилади. Шу билан бирга, ўқув қўлланмадан ўқитувчилар, илмий ходимлар, аспирант ва тадқиқотчилар фойдаланишлари мумкин.

ББК65.9(Ўзб)я75

*Мазкур ўқув қўлланма Солиқ академияси
Илмий Кенгаши - 2010 йил 30 октябрдаги 3/4/4 Қарори
таъминидан таърифи тавсия этилган*

Тақризчилар:

Б. ҲОЖИМИРЗАГҒВ, Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси Хужжатли текширувларини ташкил қилиш бошқармаси бўлими бошлиғи

Н. ҚЎЗИЕВА, Солиқ академияси «Солиқлар ва солиққа тортиш» кафедраси муdiri, иқтисод филолари доктори

ISBN 978-9943-08-690-6

© Тошматов Ш., Рўзиев Ф., Хашимото Ф., Бобожонов Д., Хотамов К.
Солиқ текшируви усуллари: «Янги аср авлоди», 2011.

КИРИШ

Мамлакатимизда солиқ соҳасида олиб борилаётган ислохотларнинг асосий мақсади тадбиркорлик субъектлари зиммасидан солиқ юкни камайтириш орқали улар иқтисодий фаолиятини рағбатлантириш, инвестицион фаолигини ошириш, ишлаб чиқариш жараёнларини модернизациялаш ва диверсификация қилишга эришиш ҳамда солиқ тушумларида юз бериши мумкин бўлган йўқогишларни солиқ солинадиган базанинг кенгайтириши ҳисобига қоплаш ҳисобланади. Ушбу жараёнда давлат солиқ хизмати идоралари олдига яна бир муҳим вазифа – тадбиркорлик субъектлари тақдим этилган имтиёزلардан тўлиқ фойдаланаётганлигини ўрганиш ва ушбу имтиёзларнинг мақсадлилигини таниқлаш масъулияти қўйилмоқда.

Солиқ қонунчилигига асосан солиқ тўловчи юридик шахслар юритаётган ҳисоб сисмаси ва бухгалтерия ҳужжатлари асосида солиқларни мустақил ҳисоблайдилар ва тўлайдилар. Бундан келиб чиқадикки, агар солиқ тўловчилар солиқларни тўғри ҳисоблаб, тўлиқ тўлаб борганларида, солиқ тушумлари бўйича муаммолар бўлмас эди. Бироқ, қайси зимон ва қайси мамлакат бўлмасин, солиқ тўловчилар гомонидан даромадларини яшириш, солиқларни тўлиқ ҳисобламаслик ва тўламаслик ҳоллари учраб туради. Шунинг учун, солиқларнинг тўғри ҳисобланиши ва бюджетга тўлиқ тушиниши назорат қилиш мақсадида давлат солиқ хизмати ташкил этилади.

Давлат солиқ органлари фаолиятинини муҳим жабҳаларидан бири солиқ текширувларини ўтказиш бўлиб, бу давлатнинг молиявий тузилмасини таъминлаш ва солиқларни йиғилувчанлик даражасини ошириш ҳамда мустаҳкамлашга қаратилган. Бундан ташқари, солиқ текширувлари солиқ бошқарувини ўтказишда ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Солиқ текширувлари – бу солиқ тўловчилар гомонидан тақдим этилган солиқ ҳисоботларида, унинг ишлаб чиқариш фаолияти ишончли рақам этирилганлигини чуқур текширишдир. Демак,

солиқларни текширишда энг муҳими текшириш объекти фаолиятини ва ушбу фаолият натижаларини бухгалтерия ҳужжатларида аке э тирилганлигини кенг қамраб олишдир. Бироқ солиқ текширувлари осон иш эмас ва уни ўтказиш усуллари турлича бўлиши мумкин.

Солиқ тўловчи хато қилди, деб фараз қилайлик. Бу қонунга зид ҳаракат дейилади, аммо бу ҳаракатнинг шакли ҳар хил солиқ тўловчида турли хил бўлиши мумкин. Шунинг учун ҳам «бу ҳаракат қандай амалга оширилди», «бу қандай қилиб аниқланди» деган ва бошқа саволларга ҳам жавоб ҳар хил бўлади. Демак, солиқ текширувлари услубиётида математика ёки химия фанидаги каби аниқ тенгламалар ёки формулалар мавжуд эмас. Шунинг учун солиқ текширувлари ўтказилганда мумкин қадар кўп ахборот ва ҳужжатларни тўплаш, саволларни тайёрлаш ва бериш керак. Охир оқибатда, бирор бир фойдали натижа бўлса, текширув муваффақиятли ўтди дейиш мумкин. Агарда, солиқ текширувидаги маълумотларга ҳожат бўлмаса ҳам, ушбу текширувда аниқланган ахборот ва билимларни кейинги текширувлар учун фойдаси бўлади, деб тушуниш керак. Демак, текшириш учун масъул шахснинг алоҳида солиқ тўловчининг ишлаб чиқаришдаги ва савдодаги фаолиятини солиқ текшируви орқали тўғри қамраб олиши муҳим аҳамиятга эга. Бундай билим ва ахборотларни жамлаб бориш – ҳар бир текширувчининг хусусий мулки ва ноу-хаусидир. Буларни келажакда керак бўлишини доимо эсда тутиш керак.

Келажакда тизим ҳар бир текширувчисининг билими ва ноу-хауларидан биргаликда фойдаланиб, солиқ текширувларини яна ҳам самарали ва таъсирчан қилиб ўтказиш мумкин бўлади.

Кўп ҳолларда маҳорат ва иш усуллари тажриба орқали орттирилади. Аммо бунда ҳам текширувчининг ишдаги ўз тажрибаси орқали орттира оладиган маҳорати ва усулнинг маълум чегараси мавжуд. Бундан ташқари, олдинги тажриба ва билим кўп ҳолларда бошқа текширувчиларнинг фаолияти билан боғлиқ бўлиб, улар томонидан хўжалиқлардаги камчиликларнинг шакллари ва уларни аниқлаш усуллари ҳақида ахборот олишдан иборат. Шунинг учун бу ҳам машака ва тажриба ошириш йўллари, дан бири ҳисобланади. Бундан ташқари, актив позицияда (ҳолатда) туриш ва ўз мавқеини мустаҳкам билши солиқларни текширишда жуда муҳимдир. Тез ривожланиб бораётган мамлакатни-

мизда иқтисодий ислоҳотларнинг кейинги босқичларида молия тизимини мустаҳкамлаб боришимиз зарур.

Мазкур қўлланмада солиқ текширувларининг моҳияти ва усуллари кенг тарзда кўрсатилган. Аммо берилган маълумотлар қанчалик аниқ бўлмасин, солиқ текширишларига тегишли барча масалаларни ёритиб бера олмайди. Солиқларни текшириш қонунчилиги, текшириш қондалари, текшириш даврийлиги ва муддатлари билан чекланади. Шунинг учун ушбу чекланишларни ҳисобга олган ҳолда ҳар бир солиқ текширишида ўзига хос услубни танлаш керак.

Ушбу қўлланмада асосий эътибор солиқ текширувларини ўтказиш билан боғлиқ масалаларга қаратилган бўлиб, унда асосан текширишга тайёргарлик, уни жойида ўтказиш тартиби, текширув объектлари ва уларни текшириш усуллари, текшириш жараёнида амалга ошириладиган тадбирлар, уларнинг натижаларини расмийлаштириш каби масалаларни ёритиб беришга ҳаракат қилинган ҳамда Япония давлатининг солиқ текширувларини ташкил этиш усуллариغا доир илғор тажрибаси баён этилган.

I. ТЕКШИРИШ ЎТКАЗИШГА ТАЙЁРГАРЛИК

1.1§. Солиқ текшируви ўтказиладиган хўжалик юритувчи субъектнинг танлаш услуги

Солиқ органларида текширилиши лозим бўлган хўжалик юритувчи субъектларнинг танлаш, энг аввало улар рўйхатини тузиш ва «Назорат органлари фаолиятини мувофиқлаштириш ва мониторинги» бўлими (шўъбаси) томонидан «Хўжалик юритувчи субъектларнинг текшириш режа жадвали»га киритишдан бошланади.

Бу жараён ўнга босқичдан иборат бўлиб, унинг биринчи босқичида бошқа назорат органлари қаторида солиқ органларининг қуйи бўлини ҳисобланадиган туман (шаҳар) Давлат солиқ инспекциялари туман (шаҳар) ҳудудида фаолият кўрсатаётган хўжалик юритувчи субъектларнинг танлаб олишда солиқ органлари томонидан хавф таҳлили тизими элементлари – «Йиллик ва чораклик текширувлар режаси принципи»га таянган ҳолда навбатдаги йил текширишлари режасига тактифлар ишлаб чиқади. Ишлаб чиқилган режаларнинг туман комиссияси (ҳудудий) ишчи гуруҳи (хайъати) га тақдим этади.

Иккинчи босқичда туман комиссияси (хайъати) нинг ишчи гуруҳи тақдим этилган режаларнинг кўриб чиқади ва келишилган режани назорат қилувчи органларнинг туман (ҳудудий) бўлинмаларига (шу жумладан, туман (шаҳар) Давлат солиқ инспекцияларига) жўнатади. Назорат қилувчи органларнинг туман (ҳудудий) бўлинмалари тақдим этган маълумотларнинг текширишларнинг режа-жадвални шакллантириш маълумотлар базасига киритади ва мазкур маълумотлар базасини вилоят комиссияси ишчи гуруҳи (хайъати)га жўнатади.

Учинчи босқичда назорат қилувчи органларнинг туман (ҳудудий) бўлинмалари қаторида туман (шаҳар) Давлат солиқ инспекциялари ишлаб чиқилган ва туман комиссияси билан келишилган режани Давлат солиқ бошқармаларига тақдим этади.

Тўртинчи босқичда Давлат солиқ бошқармалари туман (шаҳар) давлат солиқ инспекциялари томонидан ишлаб чиқилган режани хавф таҳлили тизими элементлари – «йиллик ва чораклик текширувлар режаси принципи»га мослигини кўриб чиқади ва улар тўғри келган ҳолда, туман (шаҳар) давлат солиқ инспекциялари томонидан тақдим этилган режалар умумлаштирилади. Шундан сўнг умумлаштирилган режани вилоят комиссияси ишчи гуруҳига тақдим этади.

Бешинчи босқичда вилоят комиссиясининг ишчи гуруҳи назорат қилувчи органларнинг вилоят бўлинмаларига (жумладан, туман Давлат солиқ инспекцияларининг вилоят Давлат солиқ бошқармаларига) тақдим этилган режаларни кўриб чиқади ва келишилган режани назорат қилувчи органларнинг вилоят бўлинмаларига жўнатади.

Назорат қилувчи органларнинг вилоят бўлинмалари (шу жумладан, вилоят Давлат солиқ бошқармалари) тақдим этган маълумотлар асосида текширишларни режа-жадвални шакллантириш маълумотлар базасига тузатишлар (корректировка) киригади ва тузатиш киритилган текширишларни режа-жадвални шакллантириш маълумотлар базасини Кенгашнинг ишчи гуруҳига жўнатади.

Олтинчи босқичда вилоят Давлат солиқ бошқармалари умумлаштирилган ва вилоят комиссияси билан келишилган режани Давлат солиқ кўмитасига тақдим этади.

Еттинчи босқичда Давлат солиқ кўмитаси вилоят Давлат солиқ бошқармалари томонидан умумлаштирилган режани хўжалик юритувчи субъектларни тандаб олишда солиқ органлари томонидан хавф таҳлили тизими элементлари – «йиллик ва чораклик текширувлар режаси принципи»га мослигини кўриб чиқади. Агар режалар танлов принципига тўғри келмайдиган бўлса, у ҳолда вилоят Давлат солиқ бошқармаларига қайта ишлаб чиқиш учун қайтарилади. Агарда улар тўғри келган ҳолда, вилоят Давлат солиқ бошқармалари томонидан тақдим этилган режалар умумлаштирилади. Шундан кейин мазкур режани Кенгашнинг ишчи гуруҳига тақдим этади.

Саккизинчи босқичда Кенгаш ишчи гуруҳи назорат қилувчи органларнинг марказий аппарати (шу жумладан, Давлат солиқ кўмитаси) томонидан ишлаб чиқилган режани назорат қилувчи органлар томонидан тасдиқланган танлов принципига мослиги-

ни кўриб чиқади. Улар тўғри келган ҳолда, текширишлар режа графиги лойиҳасини ишлаб чиқади.

Давлат солиқ қўмитаси ва бошқа назорат қилувчи органларнинг марказий аппарати билан келишилган ҳолда биттадан ортиқ назорат қилувчи орган томонидан битта корхонада текшириш режалаштирилган бўлса, ушбу таклифлар асосида комплекс текширишларни шакллантиради ва текширишлар режа-жадвали лойиҳасини тасдиқлаш учун Кенгашга тақдим этади. Давлат солиқ қўмитаси ва назорат қилувчи органларнинг марказий аппаратлари тақдим этган маълумотлар асосида текширишларни режа-жадвалини шакллантириш маълумотлар базасига тузатишлар (корректировка) киритади.

Тўққизинчи босқичда назорат қилувчи органлар фаолиятини мувофиқлаштирувчи республика Кенгаши текширишлар режа-жадвали лойиҳасини тасдиқлайди. Тасдиқланган режа-жадвалини ижро учун назорат қилувчи органларнинг марказий аппаратига (шу жумладан, Давлат солиқ қўмитасига) ҳамда Кенгашнинг вилоят ва туман комиссияларига жўнатади.

Ўнинчи босқичда Давлат солиқ қўмитаси вилоят Давлат солиқ бошқармалари ҳамда туман (шаҳар) Давлат солиқ инспекцияларига тасдиқланган текширишлар режа-жадвалини жўнатади.

Юқорида санаб ўтилган босқичларда бажариладиган ишлар олдинги йилнинг 25 декабригача бўлган муддатда амалга оширилиши лозим.

Назорат қилувчи органлар томонидан тегишли йил учун тадбиркорлик субъектларини текширишларнинг режа-жадваллари, кейинчалик тузатишлар киритган ҳолда ишлаб чиқилган тартибни 1-расмда келтириб ўтилган.

Текширишлар режа-жадвалини ишлаб чиқни ТАРТИБИ¹

Босқичлар	Субъектлар	Бажариладиган ишлар	Муддатлар
1-босқич	Назорат қилувчи органларнинг туман ҳудудий бўлиmlалари	<ol style="list-style-type: none"> 1. Тадбиркорлик субъектларини танилаб олишга асосланган (принципи) асослаб шартнома шартлари текширишлари режасига таклифлар ишлаб чиқади. 2. Ишлаб чиқилган режаларни туман комиссияси ҳудудий ишчи гуруҳи ҳайъати га тақдим этади. 	Олдинги йилнинг 10 сентябрга қадар
2-босқич	Туман комиссияси ҳайъати ишчи гуруҳи	<ol style="list-style-type: none"> 1. Назорат қилувчи органларнинг туман ҳудудий бўлиmlаларига тақдим этилган режаларни кўриб чиқади. 2. Келишилган режани назорат қилувчи органларнинг туман ҳудудий бўлиmlаларига жўнатади. 3. Назорат қилувчи органларнинг туман ҳудудий бўлиmlалари тақдим этилган маълумотларни текширишлари режа-жадвалини шакллантириш маълумотлар баъзида қиритади. 4. Текширишлар режа-жадвалини шакллантириш маълумотлар баъзида ишчи гуруҳи ҳайъатига жўнатади. 	Олдинги йилнинг 20 сентябрга қадар
3-босқич	Назорат қилувчи органларнинг туман ҳудудий бўлиmlалари	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ишлаб чиқилган ба туман комиссияси билан келишилган режани назорат қилувчи органларнинг вилоят бўлиmlаларига тақдим этади. 	Олдинги йилнинг 1 октябрга қадар
4-босқич	Назорат қилувчи органларнинг вилоят бўлиmlалари	<ol style="list-style-type: none"> 1. Туман бўлиmlалари томонидан ишлаб чиқилган режани назорат қилувчи органлар томонидан тасдиқланган тавоф принципла асосини кўриб чиқади. 2. Режалар тавоф тавофидида тўри келмаган қолжа, қайта ишлаб чиқиш учун қўйиладди. 3. Улар тўри келган ҳолда, туман бўлиmlалари томонидан тақдим этилган режалар муамлаштирилади. 4. Уш муамлаштирилган режани вилоят комиссияси ишчи гуруҳига тақдим этади. 	Олдинги йилнинг 10 октябрга қадар
5-босқич	Вилоят комиссияси ишчи гуруҳи	<ol style="list-style-type: none"> 1. Назорат қилувчи органларнинг вилоят бўлиmlаларига тақдим этилган режаларни кўриб чиқади. 2. Келишилган режани назорат қилувчи органларнинг вилоят бўлиmlаларига жўнатади. 3. Назорат қилувчи органларнинг вилоят бўлиmlалари тақдим этилган маълумотлар асосидан текширишлари режа-жадвалини шакллантириш маълумотлар баъзида муамлашлар (корректировка) қиритади. 4. Тезлишлар кўришилган (корректировка қилинган) текширишлари режа-жадвалини шакллантириш маълумотлар баъзида Келишилган ишчи гуруҳига жўнатади. 	Олдинги йилнинг 20 октябрга қадар

¹ Назорат қилувчи органлар фаолиятини мувофиқлаштирувчи республика кенгаши томонидан 2006 йил 11 мартдаги 06-01-01-сон қарори билан тасдиқланган «Назорат қилувчи органлар томонидан ўтказиладиган, тадбиркорлик субъектлари - юридик шахслар фаолиятини текширишлари мувофиқлаштириш тартиби тўғрисида ННЗОМ»нинг 3-иловаси

Режали текширишлар учун хўжалик юритувчи субъектларни танлаб олишда солиқ органлари томонидан хавф таҳлили тизими элементлари – «йиллик ва чораклик текширувлар режаси принциплари»га таянилади. Бу тизим 2006 йилда солиқ органлари томонидан ишлаб чиқилган ва жорий этилган.²

Фаолиятга режали текширувни белгилаш принципларига асосан, тадбиркорлик субъектлари бешта хавф гуруҳига ажратилдилар.³ Уларнинг ҳар бири учун фаолиятни режали текширишнинг ўз даврийлиги ўрнатилган.

Фаолиятни турлича даврийликда режали текшириладиган корхоналар тоифаси:

Биринчи гуруҳ – солиқ қондабузарлиги содир этилиш эҳтимоли юқори даражада бўлган тадбиркорлик субъектлари (кейинги ўринда – хавф даражаси). Бу гуруҳга муайян ташкилий тузилмага киритилган корхоналар дахлдордир (холдинглар, уюшмалар, бирлашмалар).

Мазкур гуруҳга тааллуқли хўжалик юритувчи субъектлар уч йилда кўпи билан бир марта режали текширувдан ўтказилади.

Иккинчи гуруҳ – хавф даражаси ўртача бўлган тадбиркорлик субъектлари. Бу гуруҳга йиллик обороти қуйидагича бўлган тадбиркорлик субъектлари дахлдор:

а) микрофирмалар, кичик корхоналар ва фермер хўжаликларини учун – 5 минг энг кам иш ҳақи ва ундан юқори бўлган тадбиркорлик субъектлари. Бу тоифадагилар режали текширувга 4 йилда кўпи билан бир марта, солиқ тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузмаганлар – 5 йилда бир марта текширувга тортилади.

б) микрофирмалар ва кичик корхоналарга киритилмаган субъектлар учун – 50000 энг кам иш ҳақи ва ундан юқори. Улар 3 йилда кўпи билан бир марта, солиқ тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузмаганлар – 4 йилда бир марта текширувга тортилади.

---

² Тадбиркорлик субъектларининг текширишларининг йиллик ва чораклик мувофиқлаштирувни режа-жалваларини шакллантириш тартибини тўғрисидаги Низом, ДСҲ томонидан 2006 йил 13 мартда тасдиқланган.

³ Халқаро молия корпорацияси. Ўзбекистон тадбиркорлик субъектларининг солиқ маъмуриятчилигини ва ҳисоботларга доир харажалари. Ҳисобот: <http://www.ifc.org/uzbec> манзили бўйича IFC сайти

Учинчи гуруҳ – хавф даражаси паст бўлган тадбиркорлик субъектлари. Бу гуруҳга йиллик обороти энг кам иш ҳақининг 200 дан 5000 бараваригача бўлган тадбиркорлик субъектлари дахлдор.

Мазкур субъектлар 4 йилда кўпи билан бир марта солиқ тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузмаганлар – 5 йилда бир марта режали текширувдан ўтказилади.

Тўртинчи гуруҳ – хавфсиз субъектлар. Уларга йиллик обороти энг кам иш ҳақининг 200 бараваригача бўлган тадбиркорлик субъектлари ҳамда солиқ тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузмаган ва ягона ер солиғи бўйича қарздорлиги мавжуд бўлмаган фермер хўжаликлари дахлдордир.

Бешинчи гуруҳ – алоҳида хавф даражасига эга корхоналар бўлиб, уларга обороти ва фойда меъёридан қатъи назар, фаолиятни савдо ва умумий овқатланиш соҳасида амалга ошираётган тадбиркорлик субъектлари киради.

Мазкур субъектларда текширувлар қонун ҳужжатларида белгиланган муддатлар тугаганидан кейин амалга оширилади.

Юқоридаги тизим асосида ишлаб чиқилган «Хўжалик юритувчи субъектларни текшириш режа жадвали» Назорат қилувчи органлар фаолиятини мувофиқлаштирувчи республика Кенгаши томонидан тасдиқлангач, ушбу жадвалга киритилган хўжалик юритувчи субъект кейинги йилда режали солиқ текшируви ўтказилиши учун танланган субъект ҳисобланади.

Кейинги йил учун фаолиятни текшириладиган хўжалик юритувчи субъектлар, уларни текширувчи органлар ҳамда текширув муддатлари акс эттирилган режа жадвал:

- йиллик;
- ярим йиллик;
- чорақлик;
- ойлик кўрinishида матбуотда эълон қилинади.

«Ўзбекистон Республикасининг Назорат қилувчи органлари томонидан хўжалик юритувчи субъектларни текшириш Режа-жадвали»нинг биринчи устунда Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ҳамда Тошкент шаҳрининг туман (шаҳар)лари бўйича текширилиши кўзда тутилган корхоналар номлари, иккинчи устунда уларнинг СТИРи (Солиқ тўловчининг идентифи-

кашон рақами), учинчи устунда эса текширув ўтказиш учун масъул назорат органлари ва уларнинг бўлинмалари (уларнинг кодлари ва даражалари) келтириб ўтилган бўлади. Текширув ўтказиш учун масъул назорат органларининг кодлари сонлар билан, даражалари лотин алифбоси ҳарфлари билан белгиланади.

Масалан, энг асосий назорат органларидан бири – Давлат солиқ қўмитасининг коди 1- туман (шаҳар) Давлат солиқ инспекциялари даражаси А ҳарфи билан, вилоят Давлат солиқ бошқармалари даражаси В ҳарфи билан, Давлат солиқ қўмитаси С ҳарфи билан белгиланади (1-иловада келтирилган).

Қуйида 2009 йил декабрь ойида Ўзбекистон Республикасининг Назорат қилувчи органлари томонидан хўжалик юритувчи субъектларни текшириш режа-жадвалининг бир қисми, яъни Тошкент шаҳрининг айрим туманларининг текширишлар режа-жадвалига киритилган корхоналарини кўриб чиқамиз: (1-жадвалга қarang).

Агар мазкур режа-жадвалдан Тошкент шаҳри Собир Раҳимов туманида жойлашган «ООО ORZU-OSH TUZI» корхонасини 2009 йил декабрь ойида назорат қиладиган органлар таркибини таҳлия қиладиган бўлсак, ушбу органлар таркибини Тошкент шаҳар Давлат солиқ бошқармаси 1(В), Собир Раҳимов тумани Давлат санитария-эпидемиология станцияси 11(А), Стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш агентлигининг Тошкент шаҳар бўлими 16(В), Тошкент шаҳар табиатни муҳофаза қилиш бошқармаси 17(В), Собир Раҳимов тумани Давлат ёнғин назорати бўлими 20(А), Ўзбекистон Республикасининг Электр энергетикасида назорат қилиш давлат инспекциясининг Тошкент шаҳар бўлими 22(В), Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлигининг Собир Раҳимов тумани бўлими 25(А) ташкил қилишлигини кўриш мумкин бўлади (1-жадвал).

2009 йил декабрь ойида Ўзбекистон Республикасининг Назорат қилувчи органлари томонидан хўжалик торитувчи субъектларни текшириш РЕЖА-ЖАДВАЛИ

Тошкент шаҳрининг айрим туманлари мисолида⁴

Корхона номи	СТИР	Текширув ўтказиш учун масъул назорат органлари ва уларнинг бўлиmlарни
БЕКТЕМИР тумани		
BTBM SHAKL. MCHJ	200663000	1(B), 11(A), 17(B), 20(A), 38(B)
O'ZB.-TURK. QK		
MASLOTREST TASHKENT TRADE	206811555	1(B), 20(A)
МИРОБОД тумани		
SALAR TEMIR YO'L	203846309	35(C), 37(C)
MASOFASI DAK		
GLOBAL LEASING MCHJ	300481272	1(C), 20(A)
MUFAR-QURILISH-SAVDO MCHJ	206938064	1(B)
OLIMPIA GLOBAL INVEST MCHJ	300634420	1(C), 17(B), 20(A)
O'ZBEK. TEMIR YO'LLARI DAK	201051951	2(C), 21(C), 35(C), 37(C)
GABUS-QURILISH-TO'RT MCHJ	203711215	1(B), 25(A)
GABUS-QURILISH-BESH MCHJ	203994379	1(B)
СОБИР-РАҲИМОВ тумани		
MAXSUMA-BEGHM	201992540	1(A), 11(A), 45(C)
ELEKTRO LAYT MCHJ	204658374	1(B)
OOO ORZU-OSH TUZI	203723793	1(B), 11(A), 16(B), 17(B), 20(A), 22(B), 25(A)

⁴ Мазкур маълумотлар «Солиқ ва боғхона хабарлари» газетасининг 45 (797)-сонида (2009 йил 9 ноябр) келтирилган жадвалдан олинган.

ORZU-PLASTIK	202507476	1(B), 11(A), 17(B), 20(B)
AL-AFLOTUN	201612989	1(A), 11(A), 34(C)
SANTEXMASH	203625037	1(B), 20(A)
OOO MARKET & FOOD	204713702	1(B), 16(B), 20(A)
STANKOZAPCHAST MCHJ	204728825	1(B), 20(A)
TEXNIKASHYOTA`MINOT SHK	204271329	1(B), 20(A)
ELEKTROIHOZNUR MCHJ	204339906	1(B), 11(A), 20(A)
OOO TURON-NON	201179087	1(A), 11(A), 17(B), 20(A)
AO MAISHIY TA`MINOT	204626439	1(B), 20(B), 22(B)
<i>СИПАЛИ мушани</i>		
VIK-AZ PLAST	300505335	1(B), 17(B), 20(A)
OOO BO`STON PLUS	204711095	1(A)
UZRU SOIL MCHJ KK	204550574	1(B), 20(A)
ГУП TOSHSHAHARNUR	202468390	1(B), 20(A), 33(B)
MIRAZIZ SAVDO BIZNES	300059914	1(B), 11(A), 20(A)
MTB GARANT SERVICE	206675599	1(B), 11(A), 20(A)
BARAKAT ALFA MCHJ QK	202617015	20(A), 35(C)

Солиқ текширувининг яна бир тури бўлган режадан ташқари солиқ текширувида текшириладиган хўжалик юритувчи субъектини танлашда ушбу текширишни амалга оширишга асос бўлувчи ҳолатлар танлашнинг асосий мезони сифатида қаралади. Жумладан, солиқ қонунчилигида солиқ тўловчи молция-хўжалик фаолиятининг режадан ташқари солиқ текшируви (тафтиши) куйидаги ҳолларда ўтказилади:

юрidik шахс тугатилаётганда;

Ўзбекистон Республикаси Президентининг ёки Ўзбекистон Республикаси Ҳукуматининг қарорларидан келиб чиқувчи текширувларни ўтказиш зарур бўлганда;

давлат солиқ хизмати органига солиқ тўғрисидаги қонун ҳужжатлари солиқ тўловчи томонидан бузилишлиги ҳоллари ҳақида қўшимча маълумотлар тушганда.⁵

Демак, хўжалик юритувчи субъект бўйича юқорида санаб ўтилган ҳолатларнинг қай бири юзага келадиган бўлса, солиқ

⁵ Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси, 86-модда

тўловчи текшириш ўтказиладиган солиқ тўловчи сифатида танланади.

Солиқ текшируви шаклларида бири бўлган қисқа муддатли текширишлар ўтказиш учун асосан давлат солиқ хизмати органига солиқ тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузган солиқ тўловчи тўғрисида қўшимча маълумотлар келиб тушган ҳолларда, ушбу солиқ тўловчи қисқа муддатли текшириш ўтказиладиган солиқ тўловчи сифатида танланади.

Ҳужжатли текшириш ўтказиладиган хўжалик юритувчи субъект билан тегишли операцияларни амалга оширган хўжалик юритувчи субъектлар муқобил текширувлар ўтказиладиган солиқ тўловчи сифатида танланади ва уларга нисбатан айнан мазкур операциялар бўйича маълумотлар олиш учун муқобил текширувлар ўтказилади.

Муқобил текширув фақат операцияларнинг бирлиги билан ўзаро боғланган ва турли хўжалик юритувчи субъектларда ёки бир хўжалик юритувчи субъектнинг турли бўлинмаларида жойлашган ҳужжатларни таққослаш мақсадида амалга оширилиши керак.

Назорат қилувчи органлар томонидан ўтказиладиган, тадбиркорлик субъектлари – юридик шахслар фаолиятини текширишларни мувофиқлаштириш тартиби Назорат қилувчи органлар фаолиятини мувофиқлаштирувчи Республика Кенгашининг 2006 йил 11 мартдаги №06-01-01 қарори билан тасдиқланган (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2006 йил 6 майда №1573-сон билан рўйхатга олинган) «Назорат қилувчи органлар томонидан ўтказиладиган, тадбиркорлик субъектлари – юридик шахслар фаолиятини текширишларни мувофиқлаштириш тартиби тўғрисидаги Низом»га асосан, яқка тартибдаги тадбиркорлар фаолиятини текширишларни ташкиллаштириш тартиби Назорат қилувчи органлар фаолиятини мувофиқлаштирувчи Республика Кенгашининг 2007 йил 23 августдаги №1 қарори билан тасдиқланган (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2007 йил 3 сентябрда №1712-сон билан рўйхатга олинган) «Назорат қилувчи органлар томонидан яқка тартибдаги тадбиркорлар фаолиятини текширишларни ташкиллаштириш тартиби тўғрисидаги Низом»га асосан, муқобил текширувларни ўтказиш эса «Муқобил текширишларни ўтказишни тартибга солиш тўғрисида»ги Ўзбекистон

Республикаси Адлия вазіри (8 январь 2001 йил, 20-21-2-сон), Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори (10 январь 2001 йил, 1-3-01-сон), Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазіри (10 январь 2001 йил, 1-сон), Ўзбекистон Республикаси Миллий хавфсизлик хизмати раисининг (9 январь 2001 йил, 9/48-сон) қўшма кўрсатмасида белгилаб қўйилган.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Солиқ текширувини ташкил қилишда солиқ тўловчилар нима учун танланади?
2. Солиқ текширувлари ўтказиладиган солиқ тўловчилар қандай тартибда танланади?
3. Хўжалик юритувчи субъектларни текшириш режа-жадвали ҳақида нималарни биласиз?
4. Текширишларнинг йиллик режа-жадвалига корхоналар қандай мезонлар асосида киритилади?
5. Солиқ текшируви турлари бўйича солиқ тўловчиларни танлашнинг қандай фарқли жиҳатлари мавжуд?
6. Муқобил текшириш ўтказиладиган корхоналар қандай тартибда танланади?

1.28. Текшириш ўтказишга тайёргарлик жараёнлари, уларда амалга ошириладиган ишлар

Солиқ тўловчиларнинг молия-хўжалик фаолияти бўйича текширишларни амалга оширишнинг дастлабки босқичларидан бири бу – текширишни ўтказишга тайёргарлик кўришдир. Биз қуйида дастлаб, солиқ органлари томонидан ўтказиладиган режали солиқ текшируви, яъни солиқ текширувларининг асосий шаклларида бири бўлган хўжалик юритувчи субъектлар молия-хўжалик фаолияти текшируви (тафтиш)га тайёргарлик кўриш жараёнини ёриштиришга ҳаракат қиламиз.

Хўжалик юритувчи субъектлар молия-хўжалик фаолияти текшируви (тафтиш)ни ўтказишга тайёргарлик солиқ хизмати органларида текширишлар режасини Назорат қилувчи органлар фаолиятини мувофиқлаштирувчи Республика кенгаши тасдиқлаганидан сўнг дарҳол амалга оширилади. Тезкор ахборот мавжудлиги муносабати билан текшириш режасига киритиш

учун тақдим этилган корхоналарни текшириш бўйича тайёргарлик мазкур корхонага доир ахборот олиниши билан дарҳол бошланади.

Текшириш ўтказишдан олдин солиқ органларида хўжалик юритувчи субъект ҳақида бор маълумотларни ўрганиб чиқилиб, текширишга пухта тайёргарлик ишлари ўтказилиши ва қуйидаги тадбирлар амалга оширилиши зарур:

- текшириш ўтказиладиган давр учун солиқ инспекциясига солиқ тўловчилар томонидан тақдим этилган молиявий ва солиқ ҳисоботларини, ўрганиш, солиқ ва мажбурий тўловлар ва солиқ қарздорлиги ҳолатини таҳлил қилиш;

- тегишли орган ва ташкилотлардан текширилиши лозим бўлган солиқ тўловчининг молиявий-хўжалик фаолиятига доир маълумотларни тўллаш, уларни таҳлил қилиш ва мавжуд камчиликларни аниқлаш;

- солиқ тўловчининг молиявий-хўжалик фаолияти бўйича аввал ўтказилган текширишлар натижалари (текшириш далолатномаси, текшириш натижаси бўйича солиқ органининг қарори, солиқ тўловчига нисбаган қўлланилган жавобгарлик чоралари ва уларни солиқ тўловчилар томонидан бажарилиш ҳолатлари)ни ўрганиш;

- солиқ текшируви қатнашчилари (уни амалга оширувчилар) таркиби ва сонини аниқлаш, уларнинг мажбурият ҳамда вазифаларини тақсимлаб бериш;

- солиқ текшируви тури ва муддати билан келиб чиққан ҳолда бошқа назорат органларидан мутахасссларни жалб қилишни ташкил қилиш;

- солиқ турларини текширишда саволлар тайёрлаш ва уларнинг рўйхатини тузиш;

- текширилиши режалаштирилган солиқ тўловчининг фаолиятини текшириш юзасидан «солиқ текшируви дастури»ни тайёрлаш ва тасдиқдан ўтказиш;

- солиқ тўловчининг фаолиятини текшириш юзасидан текширувчилар, текшириш муддати ва мақсади кўрсатилган солиқ органининг буйруғини тайёрлаш ва уни рўйхатдан ўтказиш каби тадбирлар амалга оширилади.

Ушбу қўлланманинг кейинги параграфларида текшириш ўтказишдан олдин солиқ органларида амалга ошириладиган мазкур

тадбирларнинг ҳар бирини алоҳида, батафсил, кенгайтирилган тарзда ёритиб берилди.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Солиқ текширувиغا тайёргарлик деганда нима тусунилади?

2. Солиқ текширувиغا тайёргарлик жараёнлари қандай тадбирлардан иборат?

3. Солиқ текширувиغا тайёргарлик ким томонидан ва қерда амалга оширилади?

4. Солиқ текширувиغا тайёргарлик жараёнларида қандай усул ва воситалардан фойдаланилади?

1.3§. Солиқ тўловчиларга доир ахборот ресурсларини шакллантириш

Солиқ тўловчиларга доир ахборотлар тўплаш мақсадида солиқ идоралари ички хил маълумотлар манбандан яъни: ташқи ва ички манбалардан фойдаланадилар.⁶

Ички манбалардан олинган маълумотларни солиқ тўловчи томонидан тақдим этилган молиявий ва солиқ ҳисоботлари, аввал ўтказилган текшириш натижалари, солиқларни тўлаш мажбуриятларининг бажариллиши, тамаки ва алкогольли маҳсулотлар бўйича назорат маълумотлари ва бошқалар ташкил қилади.

Ташқи манбалардан олинган маълумотларга солиқ идораларининг амалдаги қонуночилик ёки тегишли давлат органларидан белгиланган тартибда олинган маълумотлар кирди.

Ўз навбатида солиқ тўловчиларга доир ахборотлар ресурсларини шакллантиришнинг қуйидаги талаблари мавжуд:⁷ (2-расм)

---

⁶ Попова Н.А. и др. Организация налогового учета и налогового контроля: Учебное пособие. -М.: Эксмо, 2006.-624 с.

⁷ Попова Н.А. и др. Организация налогового учета и налогового контроля: Учебное пособие. -М.: Эксмо, 2006.-624 с.

учун тақдим этилган корхоналарни текшириш бўйича тайёргарлик мазкур корхонага доир ахборот олиниши билан дарҳол бошланади.

Текшириш ўтказишдан олдин солиқ органларида хўжалик юритувчи субъект ҳақида бор маълумотларни ўрганиб чиқилиб, текширишга пухта тайёргарлик ишлари ўтказилиши ва қуйидаги тадбирлар амалга оширилиши зарур:

- текшириш ўтказиладиган давр учун солиқ инспекцияси ва солиқ тўловчилар томонидан тақдим этилган молиявий ва солиқ ҳисоботларини, ўрганиш, солиқ ва мажбурий тўловлар ва солиқ қарздорлиги ҳолатини таҳлил қилиш;

- тегишли орган ва ташкилотлардан текширилиши лозим бўлган солиқ тўловчининг молиявий-хўжалик фаолиятига доир маълумотларни тўплаш, уларни таҳлил қилиш ва мавжуд камчиликларни аниқлаш;

- солиқ тўловчининг молиявий-хўжалик фаолияти бўйича аввал ўтказилган текширишлар натижалари (текшириш даволатномаси, текшириш натижаси бўйича солиқ органининг қарори, солиқ тўловчига нисбатан қўлланилган жавобгарлик чоралари ва уларни солиқ тўловчилар томонидан бажарилди ҳолатларини)ни ўрганиш;

- солиқ текшируви қатнашчилари (уни амалга оширувчилар) таркиби ва сонини аниқлаш, уларнинг мажбурият ҳамда вазифаларини тақсимлаб бериш;

- солиқ текшируви тури ва муддатидан келиб чиққан ҳолда бошқа назорат органларидан мутахассисларни жалб қилишни ташкил қилиш;

- солиқ турларини текширишда саволлар тайёрлаш ва уларнинг рўйхатини тузиш;

- текширилиши режалаштирилган солиқ тўловчининг фаолиятини текшириш юзасидан «солиқ текшируви дастури»ни тайёрлаш ва тасдиқдан ўтказиш;

- солиқ тўловчининг фаолиятини текшириш юзасидан текширувчилар, текшириш муддати ва мақсади кўрсатилган солиқ органининг буйруғини тайёрлаш ва уни рўйхатдан ўтказиш каби тадбирлар амалга оширилади.

Ушбу қўлланманинг кейинги параграфларида текшириш ўтказишдан олдин солиқ органларида амалга ошириладиган мазкур

тадбирларнинг ҳар бирини алоҳида, батафсил, кенгайтирилган тарзда ёритиб берилди.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Солиқ текширувига тайёргарлик деганда нима тушунилади?

2. Солиқ текширувига тайёргарлик жараёнлари қандай тадбирлардан иборат?

3. Солиқ текширувига тайёргарлик ким томонидан ва қасрда амалга оширилади?

4. Солиқ текширувига тайёргарлик жараёнларида қандай усул ва воситалардан фойдаланилади?

1.38. Солиқ тўловчиларга доир ахборот ресурсларини шакллантириш

Солиқ тўловчиларга доир ахборотлар тўплаш мақсадида солиқ идоралариники ички маълумотлар манбаидан яъни: ташқи ва ички манбалардан фойдаланадилар.⁶

Ички манбалардан олинган маълумотларни солиқ тўловчи томонидан тақдим этилган молжавий ва солиқ ҳисоботлари, аввал ўтказилган текшириш натижалари, солиқларни тўлаш мажбуриятларинини бажарилишини, тамаки ва алкогольни маҳсулотлар бўйича назорат маълумотлари ва бошқалар ташкил қилади.

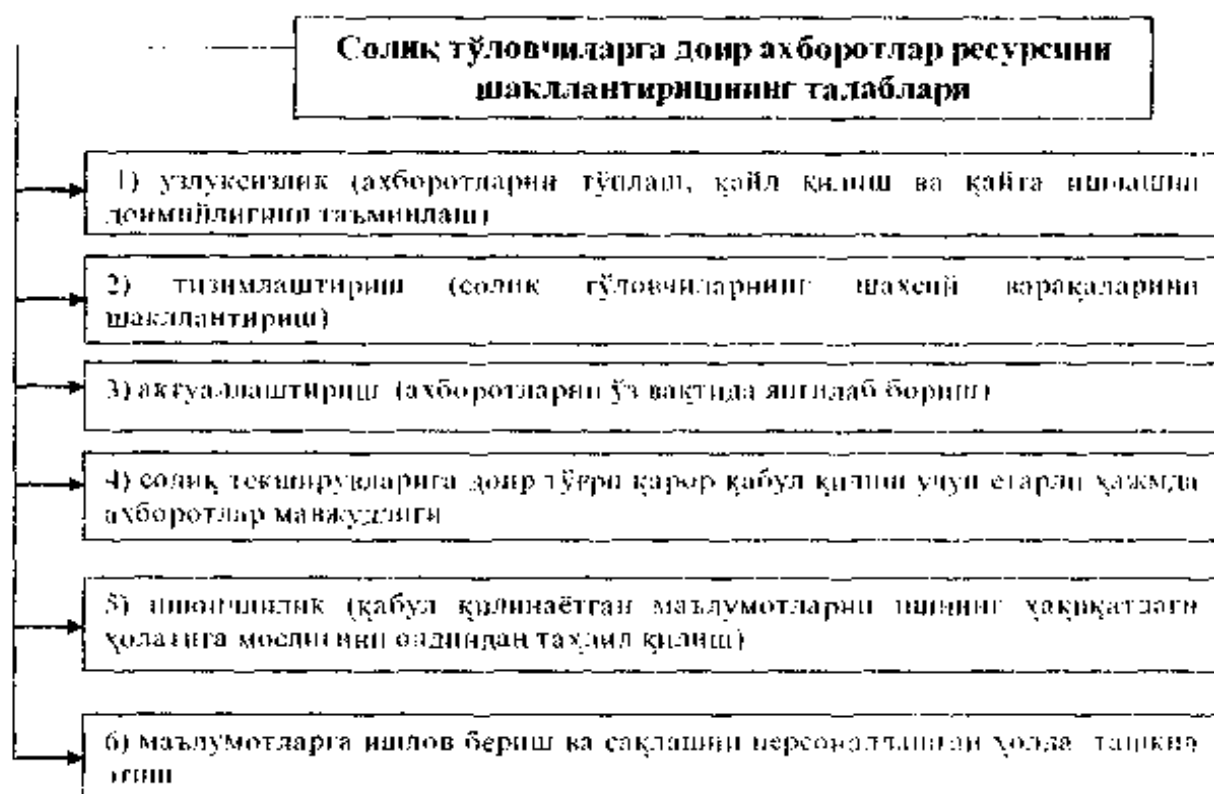
Ташқи манбалардан олинган маълумотларга солиқ идораларининг амалдаги қонунчилик ёки тегишли давлат органларидан белгиланган тартибда олинган маълумотлар кирди.

Ўз навбатида солиқ тўловчиларга доир ахборотлар ресурсини шакллантиришнинг қуйидаги талаблари мавжуд:⁷ (2-расм)

---

⁶ Попонова Н.А. и др. Организация налогового учета и налогового контроля: Учебное пособие. – М.: Эксмо, 2006.-624 с.

⁷ Попонова Н.А. и др. Организация налогового учета и налогового контроля: Учебное пособие. – М.: Эксмо, 2006.-624 с.

2-расм. Солиқ тўловчиларга доир ахборотлар ресурсини шакллантиришнинг талаблари

Солиқ идораларининг солиқ тўловчиларга доир маълумотларни шакллантириш қуйидагича ифодаланади:

I. Идентификацион қисм:

- СТИР, КТУД, раҳбарлар тўғрисида маълумот;
- тугатиш, қайта ташкил этиш, банкротлик ва б. тўғрисида маълумотлар;
- экспорт операцияларига доир маълумотлар;
- низом капитали миқдори ва филиал(шўъба)лари ва б. тўғрисида маълумотлар;
- сертификатлар мавжудлиги тўғрисида маълумотлар;

II. Солиқ тўловчиларнинг солиққа тортиладиган базасининг шаклланишига таъсир қилувчи маълумотлар:

- ҚҚС бўйича нолий ставка қўлланишида юзага келган манфий қолдиқлар (ортиқча тўловлар) суммаси;
- божхона органларининг экспортчиларга доир маълумотлари;
- йирик молнявий маблағлар;

⁸ Повонова Н.А. и др. Организация налогового учета и налогового контроля: Учебное пособие. – М.: Эксмо, 2006. – 624 с.

йиррик хайрия тўловлари;

қайта ишлашга берилган хом ашё билан амалга оширилган
ошмактар;

- деққонли маҳсулотларнинг йиррик партиясини қўлга кири-
тиш;

- узоқ ва қисқа муддатли кредитлар тўғрисида маълумот;

- омиссия ва б.

III. Хўжалик фаолиятига доир билвосита маълумотлар:

- йўл ҳаракати хавфсизлиги бош бошқармаси, Ўзбекистон
автомобиль ва дарё транспорт агентлиги ва бошқа вазирлик ва
идораларнинг йиррик партияларда ташилган юклар тўғрисидаги
маълумоти;

- оммавий ахборот воситалари ва Интернет;

- истеъмол ресурслари ўсинишга доир маълумот;

- табиий ресурслардан фойдаланувчилар тўғрисида маълумот;

- нақд тўловлар ва оборотларнинг давлат божларини унди-
ришга мос келмаслигига доир маълумот;

- давлат мақсадли жамғармаларига ҳисобланган тўловларга
оид маълумот;

IV. Ўтказилган назорат ишлари натижалари тўғрисида даст-
лабки маълумотлар:

- ўзаро боғлиқ шахслар билан Ўзбекистон Республикаси
қонунчилигини бузиш;

- катта дойиҳалар ва йиррик битимларга оид маълумот;

- муқобил текшириш натижаларига оид маълумот;

- бир неча ташқи манбалардан олинган мос келмайдиган маъ-
лумотлар

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

*1. Солиқ тўловчиларга доир ахборот ва маълумотлар
деганда нимани тушунаси?*

*2. Солиқ тўловчиларга доир ахборотлар қандай шакл-
лантирилади?*

3. Ташқи ахборот манбаларига нималар киради?

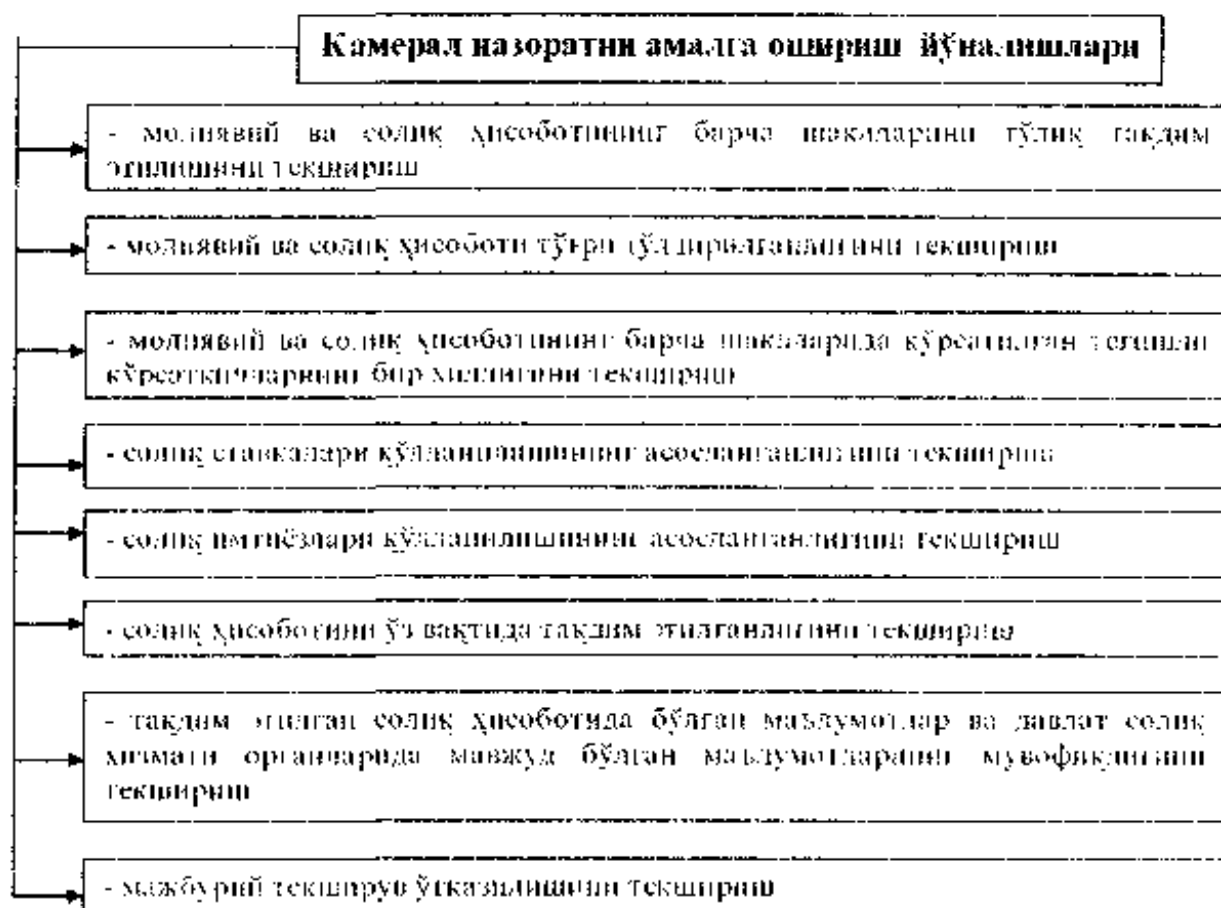
*4. Ички ахборот манбаларини қандай маълумотлар
ташқил қилади?*

*5. Солиқ тўловчиларга доир ахборотларни шаклланти-
ришда қандай талаблар мавжуд?*

1.4§. Солиқ тўловчилар томонидан тақдим этилган молжавий ва солиқ ҳисоботларини ўрганиш ҳамда солиқ ва мажбурий тўловлар бўйича қарздорлик ҳолатини таҳлил қилиш

Текширишга тайёргарлик кўраётган хўжалик юригувчи субъект (юридик шахс ёки яқка тартибдаги тadbиркор)нинг текшириш ўтказиладиган давр учун солиқ инспекциясига тақдим этилган солиқ ҳисоботлари, бухгалтерия баланслари ва декларацияларни бир-бири билан боғлиқ бўлган солиқ турлари ва солиқ солиш объектлари ўртасидаги тақсимоги таҳлил қилинади. Бунинг учун солиқ органларида бевосита солиқ тўловчиларнинг ҳисоботларини текшириш, улар билан боғлиқ камчиликларни аниқлаш билан шуғулланадиган «Камерал назорат» бўлими мавжуд бўлиб, ушбу бўлимдан солиқ тўловчининг молжавий ва солиқ ҳисоблари юзасидан таҳлилий маълумотлар олинади. Ўз навбатида камерал назорат бўлими ахбороти солиқ тўловчи-

3-расм. Камерал назоратни амалга ошириш йўналлишлари

қарор қилган текширишлар ўтказиш учун уларни таплаш маъмуриятно ҳам хизмат қилади.

Балмураи назорат қўйидаги йўналишларда амалга оширилади:

Балмураи солиқ тўловчилар томонидан тақдим этиладиган маъмуриятно солиқ ҳисоботларини назорат қилиш тартиб қондалашини тартиб бернига ҳаракат қиламиз. Демак, биринчи навбатда маъмуриятно ва солиқ ҳисоботининг барча шакллари тўлиқ тақшириш шаклини текширишда дастлаб солиқ тўловчининг маъмуриятно аниқлаш зарур. Чунки корхонанинг мақомидан келиб чиққан қўйидагиларни назарда тутган ҳолда ҳисоботнинг тақшириш шаклини текширилади:

Микрофирмалар ва кичик корхоналар мақомига эга бўлган маъмуриятно тўловчилар бухгалтерия баланси – 1-сон шакл, молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот – 2-сон шакл ва дебиторлик ва кредиторлик қарздорлик тўғрисида маълумотнома – 2-а-сон шаклдан иборат бўлган йиллик молиявий ҳисоботни ва ҳар чораклик маъмуриятно солиқ тўлови бўйича солиқ ҳисоботини тақдим этадилар. Улар солиқ солишнинг умумбелгиланган тизими бўйича солиқларни тўловчилар бўлсалар, у ҳолда солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича солиқ ҳисоботини умумбелгиланган тартибда ва белгиланган муддатларда тақдим этадилар;

Микрофирмалар ва кичик корхоналар мақомига эга бўлмаган маъмуриятно тўловчилар бухгалтерия баланси – 1-сон шакл, молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот – 2-сон шакл ва дебиторлик ва кредиторлик қарздорлик тўғрисида маълумотнома – 2-а-сон шаклдан иборат бўлган ҳаракати тўғрисида ҳисобот – 3-сон шаклдан иборат бўлган маъмуриятно ҳисобот – 4-сон шакл ва хусусий капитал тўғрисида ҳисобот – 5-сон шаклдан иборат бўлган йиллик молиявий ҳисоботни, бухгалтерия баланси – 1-сон шакл, молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот – 2-сон шакл ва дебиторлик ва кредиторлик қарздорлик тўғрисида маълумотнома – 2-а-сон шаклдан иборат бўлган чораклик ва ярим йиллик ҳисоботни, шунингдек солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича солиқ ҳисоботини умумбелгиланган тартибда ва белгиланган муддатларда тақдим этадилар.

Ишончли муассаса орқали фаолиятни амалга ошираётган солиқ тўловчилар қўйидагилардан иборат бўлган солиқ ҳисоботини тақдим этадилар:

- фойда солиғи бўйича йиллик ҳисобот;

- ва солиқ солиш объектлари мавжуд бўлса, умумбелгиланган тарғибда ва белгиланган муддатларда мол-мулк солиғи ва ер солиғи бўйича солиқ ҳисоботи.

Ўзбекистон Республикаси «Аудиторлик фаолияти тўғрисида»ги Қонунининг 10-моддасида кўрсатилган юридик шахслар (акциядорлик жамиятлари, банклар ва бошқа кредит ташкилотлари, сурғурта ташкилотлари, инвестиция фондлари ҳамда юридик ва жисмоний шахсларнинг маблағларини жамлаб турувчи бошқа фондлар ва уларнинг бошқарув компаниялари, манбалари юридик ва жисмоний шахсларнинг ихтиёрий бадаллари бўлмиш хайрия фондлари ва бошқа ижтимоий фондлар, маблағларининг ҳосил бўлиш манбалари қонун ҳужжатларида назарда тутилган, юридик ва жисмоний шахслар томонидан қилинадиган мажбурий ажратмалар бўлмиш бюджетдан ташқари фондлар, устав фондида давлатга тегишли улуш бўлган хўжалик юритувчи субъектлар) солиқ органларига аудиторлик текшируви ўтказилганидан кейин 15 кун давомида, лекин ҳисобот йилидан кейинги йилнинг 15 майидан кечиктирмай, молиявий ҳисоботнинг тўғрисида тўғрисида аудиторлик хулосаси нусхасини тақдим этадилар.

Ташаббусли аудиторлик текшируви ўтказилган тақдирда корхона молиявий ҳисоботининг тўғрисида тўғрисида аудиторлик хулосасининг нусхаси солиқ органларига аудиторлик текшируви ўтказилганидан кейин 15 кун давомида тақдим этилади.

Йиллик молиявий ҳисоботга ҳисобот йилида корхона фаолиятининг якуний натижаларига таъсир кўрсатган асосий омиллар баён этилган тушунтириш хати илова қилинади.

Агар баланс йил бошида ўзгартирилган бўлса, тушунтириш хатида ўзгартириш сабаблари тушунтирилади. Унда кейинги йил учун қабул қилинган ҳисоб сиёсати ҳам келтирилади.

Агар асосий фондларни қайта баҳолаш ҳисобот йилининг биринчи санаги ҳолатига ўтказилса, қайта баҳолаш натижаларининг кўрсаткичлари ҳисобот йилининг бошида шаклландиранган молиявий ҳисоботга қабул қилинади. Бунда, ўтган йилнинг охиридаги кўрсаткич ҳисобот йилининг бошидаги кўрсаткичга мос келмаслиги, асосий воситаларни ҳисобот йилининг биринчи санага ўтказилган қайта баҳолашнинг натижаси деб тушунилади ва жорий даврнинг молиявий ҳисоботидаги тушунтириш хатида баён этилади.

Солиқ тўловчилардан қўшимча равишда ҳар қандай маълумотлар, маълумотнома ва ҳужжатларни талаб қилиш қатъиян манъ этилади. Қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда молиявий ҳисобот ва солиқ ҳисоб-китоблари билан боғлиқ бўлган мажбурий маълумотлар бундан мустасно.

Солиқ тўловчилардан олинган ҳисоботларда қуйидагилар белгиланади:

- солиқ ҳисоботининг барча шакллари тўлиқ тақдим этилганлиги;
- ҳисоботларда мансабдор шахсларнинг имзоси ва муҳр мавжудлиги;
- электрон ҳужжат айланиши воситасида юборилган солиқ ҳисоботида мансабдор шахсларнинг электрон рақамли имзоси мавжудлиги, шунингдек электрон ҳужжатни имзолаш пайtida электрон рақамли имзо қаватининг сертификати амал қилганлиги;
- ҳисоботларнинг барча мажбурий реквизитлари тўлдирилганлиги (солиқ тўловчиларнинг идентификация рақами, почта манзили, саноати ва шунга ўхшаш);
- солиқ даври кўрсатилиши, солиқ ҳисоботи шаклларида назарда тутилган барча кўрсаткичларнинг, шу жумладан солиқ ва бошқа мажбурий тўлов суммасининг тўлдирилиши. Бунда, солиқ тўловчида тегишли активлар, пассивлар ва операциялар мавжуд эмаслиги сабабли ушбу моддада («х» белгиси билан) чизик мавжудлиги.

Энди молиявий ва солиқ ҳисоботи тўғри тўлдирилганлигини текшириш тартибини кўриб чиқамиз.

Бизга маълумки, Ўзбекистон Республикасининг «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Қонунга мувофиқ йиллик молиявий ҳисобот ушбу ҳисоботларнинг қуйидаги умумий шаклларидан иборат бўлади:

- бухгалтерия баланси – 1-сон шакл;
- молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот – 2-сон шакл;
- асосий воситалар ҳаракати тўғрисида ҳисобот – 3-сон шакл;
- пул оқимлари тўғрисида ҳисобот – 4-сон шакл;
- хусусий капитал тўғрисида ҳисобот – 5-сон шакл;
- изохлар, ҳисоб-китоблар ва тушунтиришлар.

Давлат солиқ хизмати органлари молиявий ҳисобот шакллари тўғри тўлдирилганлигини Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2003 йил 24 январда 1209-сон билан рўйхат-

га олинган «Молиявий ҳисобот шакллариини тўлдирини бўйича қондалар»га амал қилган ҳолда текширадлар. Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича солиқ ҳисоботи тўғрилигини текшириш жараёнида солиқ ҳисоботлари шаклларида асосланган алгоритмларга амал қилиши зарур.

Бунда, қуйидагиларнинг тўғрилиги текширилади:

- кўрсаткичларнинг арифметик ҳисоб-китоби;
- ҳисобот-китоблар иловакаридаги кўрсаткичларнинг асосий ҳисоб-китобга ўтказилиши.

Текшириш натижалари бўйича қуйида кўрсатилган шаклда ҳисобот тузилади (2-жадвал).

2-жадвал

Молиявий ҳисобот, солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича ҳисоб-китобларнинг тўғри тўлдирилганлигини текширишлар тўғрисида ҳисобот

Т/р	Корхона-ларнинг номи	С/ТНР	Молиявий ва солиқ ҳисоботи турлари							
			Фойда солиғи			ҚҚС ¹ ва бошқалар				
			Ҳис-соб-китоб бўйича	Тек-ши-риш бўйича	Та-фо-вут	Ҳис-соб-китоб бўйича	Тек-ши-риш бўйича	Та-фо-вут		

Қуйида биз молиявий ва солиқ ҳисоботининг барча шаклларида кўрсатилган тегишли кўрсаткичларнинг бир хиллигини текшириш тартибини кўриб чиқамиз. Молиявий ва солиқ ҳисоботининг барча шаклларида кўрсатилган тегишли кўрсаткичларнинг бир хиллиги устидан назорат тақдим этилган молиявий ва солиқ ҳисоботининг шаклларидаги ўхшаш кўрсаткичларни таққослаш йўли билан амалга оширилади.

Хусусан,

- ягона ижтимоий тўлов ҳисоб-китоби (ҳисоб-китобнинг 010-қатори)даги (Меҳнатга ҳақ тўлаш тарзидаги даромадлар) ва бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига фуқароларнинг мажбурий бадаллари ҳисоб-китоби (010-қатор)даги кўрсаткичнинг

миқдори ҳисобланган ва амалда тўланган даромадлар суммалари ҳамда жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғининг қилиб қолган суммалари тўғрисидаги маълумотлар (010-012-категория)даги худди шундай кўрсаткичнинг миқдори билан мувофиқлиги:

(солиқ ҳисоботлари шакллариининг тегишли қисмлари қуйида келтириб ўтилган)

Ягона ижтимоий тўлов ҳисоб-китоби

(Ҳисоб-китоб ҳисоб-китоби субъектлар учун, микрофирмалар ва кичик корхоналардан ташқари)

Кўрсаткичлар	Сатр коди	Сумма		
		3	4	5
1	2			
Меҳнатга ҳақ тўлаш тарзидаги даромадлар (Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг 172-моддаси)	010			

Фуқароларнинг бюджетдан ташқари пенсия жамғармасига суғурта бадаллари ҳисоб-китоби

Кўрсаткичлар	Сатр коди	Сумма
1	2	3
Меҳнатга ҳақ тўлаш тарзидаги даромадлар (Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг 172-моддаси)	010	

**Ҳисобланган ва амалда тўланган даромадлар суммалари ҳамда
жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғининг ушлаб
қолинган суммалари тўғрисида маълумотлар
(сўмда)**

№ Кўрсаткичлар	Сатр-лар	Тўловчи-нинг маълумотлари бўйича
3 Ҳисобот даври учун ҳисобланган: Ходимларга берилгани лозим бўлган солиқ солинадиган даромад суммаси (солиқлар ва мажбурий ажратмалар чегирилган ҳолда)*:		
_____ ойи учун	010	
_____ ойи учун	011	
_____ ойи учун	012	

- меҳнатга ҳақ тўлаш бўйича қарз миқдори (Бухгалтерия баланси – 720-қатор)нинг ҳисобланган ва амалда тўланган даромадлар суммалари ҳамда жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғининг ушлаб қолинган суммалари тўғрисидаги маълумотлар (005-03 I-қаторлар)даги худди шундай кўрсаткич билан мувофиқлиги:

(молиявий ва солиқ ҳисоботлари шакллариининг тегишли қисмлари қуйида келтириб ўтилган)

Бухгалтерия баланси – I-сонли шакл

Кўрсаткичлар номи	Сатр коди	Ҳисобот даври бошига	Ҳисобот даври охирига
1	2	3	4
Пассив II. Мажбуриятлар Меҳнатга ҳақ тўлаш бўйича қарз (6700)	720		

**Ҳисобдан ан ва амалда тўланган даромадлар суммалари ҳамда
жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғининг ушлаб
қолинган суммалари тўғрисида маълумотлар
(сўлда)**

№	Кўрсаткичлар	Сатр-лар	Тўловчининг маълумотлари бўйича
2	Ҳисобот даври бошига қарздорлик: ҳошимларга солиқ солинадиган даромадларни тўлаш бўйича (солиқлар ва мажбурий ажратмалар чегирини билан ҳолда)*	005	
3	Ҳисобот даври охирига қарздорлик: ҳошимларга солиқ солинадиган даромаднинг тўлаш бўйича (солиқлар ва мажбурий ажратмалар чегирини билан ҳолда)*	031	

Ҳисобот тушушум миқдори («Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот» 2-сон шакл (010-қатор))нинг юридик шахслардан олинадиган фойда солиғи ҳисоб-китобидаги (4-илованинг 010-қатори, 6-илованинг 010-қатори, 9-илованинг 010-қатори, 10-илованинг 010-қатори), қўшилган қиймат солиғи ҳисоб-китобидаги (2-илованинг 010-қатори, 4-илованинг 0101-қатори), юридик шахслардан олинадиган мол-мулк солиғи ҳисоб-китобидаги (5-илованинг 010-қатори, 6-илованинг 010-қатори), Пенсия жамғармасига мажбурий ажратмалар ҳисоб-китобидаги (090-қатор), Республика йўл жамғармасига мажбурий ажратмалар ҳисоб-китобидаги (090-қатор), мактаб таълимни ривожлантиришга мажбурий ажратмалар ҳисоб-китобидаги (090), ягона солиқ тўлови ҳисоб-китобидаги (Ҳисоб-китоб, 5,6-иловаларнинг 010-қатори) худди шундай кўрсаткичлар билан мувофиқлиги;

(молиявий ва солиқ ҳисоботлари шаклларидаги тенгшани кўрсаткичлари қуйида келтириб ўтилган)

Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот – 2-сонли шакл

Кўрсаткичлар номи	Сатр коди	Утган йилнинг шу даврида		Ҳисобот даврида	
		Даромадлар (фойда)	Харajatлар (тарарлар)	Даромадлар (фойда)	Харajatлар (тарарлар)
1	2	3	4	5	6
Маҳсулот (товарларни ва хизматларни) даромадидан соф тушум	010		x		x

**Юридик шахслардан олинган фойда солиғи ҳисоб-китобига
4-сон илова**

Солиқ солишдан озод қилинган фойда

Имтиёзлар рўйхати	Сатр коди	Сумма	Салмоғи, %
1	2	3	4
Товарларни (ишларни, хизматларни) реализация қилишдан олинган соф тушум ("Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот" – 2-сонли шаклнинг 010-сатри)	010		100

**Юридик шахслардан олинган фойда солиғи ҳисоб-китобига
6-сон илова**

Маҳаллийлаштирилаётган маҳсулотни реализация қилишдан олинган фойда ҳисоб-китоби

Кўрсаткичлар	Сатр коди	Сумма
Товарларни (ишларни, хизматларни) реализация қилишдан олинган соф тушум ("Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот" – 2-сонли шаклнинг 010-сатри)	010	

**Юридик шахслардан олинган фойда солиғи ҳисоб-китобига
9-сон илова**

Пластик карточкалар қўлланлиб туланган кўрсатилган хизматлардан олинган фойданинг ҳисоб-китоби

Кўрсаткичлар	Сатр коди	Сумма
Товарларни (ишларни, хизматларни) реализация қилишдан олинган соф тушум ("Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот" – 2-сонли шаклнинг 010-сатри)	010	

**Юридик шахслардан олинган фойда солиғи ҳисоботига
10-сон илова**
Икспорт улдуши ва қараб фойда солиғи ставкасига тузатиш киритиш

Кўрсаткичлар	Сатр коди	Сумма
Товарларни (ишларни, хизматларни) қилишдан олинган соф дунгум («Моддий натижалар дўридаги ҳисобот» - 2-сон шаклининг 010-сатри)	010	

Қўшилган қиймат солиғи ҳисоб-китобига 2-илова
Ҳисобга олинган қўшилган қиймат солиғи суммаси ҳисоб-китоби

Кўрсаткичлар	Сатр коди	Хар бир оборотнинг реализация бўйича жами оборотнинг салмоғи*	Реализация бўйича оборот суммаси	ҚҚС
1	2	3	4	5
Оборотнинг (хизматларни) реализация қилишдан олинган соф дунгум, жами («Моддий натижалар дўридаги ҳисобот» - 2-сон шаклининг 010-сатри)	010	100%		X

Қўшилган қиймат солиғи ҳисоб-китобига 4-илова
Товарлар (ишлар, хизматлар) реализация қилиш оборотлари

Кўрсаткичлар	Сатр коди	Жўнатмалар қиймати	ҚҚС суммаси
1	2	3	4
Товар (иш, хизматларни) реализация қилишдан олинган соф дунгум («Моддий натижалар дўридаги ҳисобот» - 2-сон шаклининг 010-сатри)	010		

Юридик шахсларнинг мол-мулк ва солинадиган солиқ ҳисоб-китобига 5-илова

**Маҳаллийлаштирилган маҳсулот ишлаб чиқариш учун
фойдаланиладиган мол-мулк ҳисоб-китоби**

Кўрсаткичлар	Сатр коди	Сумма
Товарлар (ишлар, хизматларни) реализация қилишдан олинган соф дунгум («Моддий натижалар дўридаги ҳисобот» - 2-сон шаклининг 010-сатри)	010	

**Юридик шахеларнинг мол-мулкига солинадиган солиқ
ҳисоб-китобига 6-илова**
**Экспорт улушига боғлиқ ҳолда мол-мулк солиғи ставкасига
тузатиш киритиш**

Кўрсаткичлар	Сатр коди	Сумма
Товарлар (ишлар, хизматлар)ни реализация қилишнинг соф гушум («Модулий навижалар тўғрисидаги ҳисобот» 2-сон шаклининг 010-сатри)	010	

**Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси ва мажбурий ажратмалар
ҳисоб-китоби**

Тўловчилар ва солиқ солиш объекти	Сатр коди	Солиқ солинадиган база	Ставка, %	Ажратма суммаси
Иқтисодиётнинг бошқа тармоқлари корхоналари - ҚҚС ва акция солиғи чегиритилган ҳолда, маҳсулотлар (ишлар, хизматлар)ни соғиш ҳажми	090			

Республика йўл жамғармасига мажбурий ажратмалар ҳисоб-китоби

Тўловчилар ва солиқ солиш объекти*	Сатр коди	Солиқ солинадиган база	Ставка, %	Ажратма суммаси
Автотранспорт корхоналари - ҚҚС чегиритилган ҳолда маҳсулотлар (ишлар, хизматлар) реализация қилинган ҳажми	090			

**Мақсад таълимнинг ривожлантиришига мажбурий ажратмалар
ҳисоб-китоби**

Тўловчилар ва солиқ солиш объекти	Сатр коди	Солиқ солиш базаси	Ставка, %	Ажрат- малар суммаси
Иқтисодиётнинг бошқа тармоқлари корхоналари - ҚҚС ва акция солиғи чегиритилган ҳолда, маҳсулотлар (ишлар, хизматлар)ни соғиш ҳажми	090			

Ягона солиқ тўлови ҳисоб-китобига 5-илова

**Товар (ини, хизмат)ларни реализация қилишдан соф тушумда
иштирок карточкалар қўлланиб кўрсатилган хизматлардан олинган
тушум салмоғи ҳисоб-китоби**

Кўрсаткичлар	Сатр коди	Жами	шу жумладан: Ягона солиқ тўлови тўловчиен туғрилида маълумотда кўрсатиладиган фаолият турлари бўйича (01-гача қў)							
			асосий фаолият турлари - 1	2	3	4	5	6		
Товар (ини, хизмат)лар реализация қилишдан соф тушум Ягона солиқ тўлови ҳисоб-китобининг 010- сатри	010									

Ягона солиқ тўлови ҳисоб-китобини а 6-илова

**Экспорт улусидан келиб чиқиб ягона солиқ тўлови ставкасининг
тузатилиши**

Кўрсаткичлар	Сатр коди	Жа- ми	шу жумладан: Ягона солиқ тўлови тўловчиен туғрилида маълумотда кўрсатиладиган фаолият турлари бўйича (01-гача қў)					
			асосий фаолият турлари - 1	2	3	4	5	6
Товар (ини, хизмат)лар реализация қилишдан соф тушум Ягона солиқ тўлови ҳисоб- китобининг 010-сатри	010		X	X	X	X	X	X

«Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот» – 2-сон шаклдаги (240-қатор) даромад (фойда) солиғи тўлашга қадар фойда (зарар) миқдорининг фойда солиғи ҳисоб-китобидаги (010-қатор), балансида ижтимоий инфратузилма объектларига эга бўлган солиқ тўловчилар учун ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи ҳисоб-китобининг (020-қатор), балансида ижтимоий инфратузилма объектларига эга бўлмаган солиқ тўловчилар учун ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи ҳисоб-китобининг (010-қатор) (бу ҳисоб-китобларда бу кўрсаткичнинг миқдори (020-қатор, 010-қатор) «Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот» – 2-сон шаклининг 250-қаторидаги миқдорга кам бўлиши лозим) худди шундай бир хил миқдорлари билан мувофиқлиги:

(молиявий ва солиқ ҳисоботлари шакллариининг тегишли қисмлари қуйида келтириб ўтилган)

Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот – 2-сонли шакл

Кўрсаткичлар номи	Сатр коди	Ўтган йилнинг шу даврида		Ҳисобот даврида	
		Даромадлар (фойда)	Харajatлар (зарарлар)	Даромадлар (фойда)	Харajatлар (зарарлар)
1	2	3	4	5	6
Умумҳўжалик фаолиятининг фойдаси (зарари) (сатр.100-110-170)	220				
Фавқулоддаги фойда ва зарарлар	230				
Даромад (фойда) солиғини тўлашга қадар фойда (зарар) (сатр.220-230)	240				
Даромад (фойда) солиғи	250	x		x	

Юридик шахслардан олинган фойда солиғи ҳисоб-китоби

Кўрсаткичлар	Сатр коди	Сумма
Юридик шахслардан олинган фойда солиғи тўлашга қадар фойда (зарар) («Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот»- 2-сонли шаклининг 240-сатри)	010	

Балансида ижтимоий инфратузилма объектлари бўлган суъбоишларнинг ободошланштирини ва ижтимоий инфратузилмани ривожланштирини солиғи ҳисоб-китоби

Кўрсаткичлар	Сатр коди	Сумма
Суъбоишларнинг солиғи (020-сатр - 030-сатр) (010-сатр)	010	
Ишланган:		
1. Суъбоишларнинг инфратузилма объектлари (ўттиришдаги объектлари) (240-сатри - 250-сатри)*	020	

Балансида ижтимоий инфратузилма объектлари бўлмаган суъбоишларнинг ободошланштирини ва ижтимоий инфратузилмани ривожланштирини солиғи ҳисоб-китоби

Кўрсаткичлар	Сатр коди	Сумма
Суъбоишларнинг инфратузилма объектлари (ўттиришдаги объектлари) (240-сатри - 250-сатри)*	010	
Ишланган:	020	

асосий воситаларнинг бирламчи қиймати (Бухгалтерия балансининг 010-қатори), асосий воситаларнинг эскириш суммаси (Бухгалтерия балансининг 011-қатори), қолдиқ қиймати (012-сатр) миқдорларининг солиқ солиш объектларининг ўртача қийми қолдиқ қиймати ҳисоб-китобидаги (1-илованинг 010, 020, 030-саторлари) миқдорлар билан мувофиқлиги;

(асосий ва солиқ ҳисоботлари шакллариининг тегишли қисмларида келтириб ўтилган)

Бухгалтерия баланси – 1-солиқ шакли

Кўрсаткичлар номи	Сатр коди	Ҳисобот даври бошига	Ҳисобот даври охирига
1	2	3	4
Актив			
I. Узоқ муддатли активлар			
Асосий воситалар:			
Баланснинг (хайвонлик ва) қиймати (010-сатр)	010		
Эскириш суммаси (020-сатр)	011		
Қолдиқ қиймати (сатр: 010 - 011)	012		

Бухгалтерия баланси – I-сөздік шакл

Күрсаткіштер номи	Сагр коди	Хисобот лаври бошнга	Хисобот лаври охирига
1	2	3	4
АКТИВ			
I. Узақ музгалли активлар			
Номол оий активлар:			
Узақ музгалли қиймати (0400)	020		
Узақ музгалли сумақиси (0500)	021		
Узақ музгалли қиймати қабатли қастр. 020 + 021	022		

**Юридик шахсларнинг мол-мулкнига соғиналини ан соғиқ
хисоб-китобига I-илова**

**Соғиқ соғиналини ан объектларнинг ўртача йиллик қолдиқ қиймати
(ўртача йиллик қиймати) хисоб-китоби**

Күрсаткіштер номи	Санақ код	Охириқ қолдиқ қиймати:																		
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	
Узақ музгалли активлар																				
Узақ музгалли қиймати	0400																			
Узақ музгалли сумақиси	0500																			
Узақ музгалли қиймати қабатли қастр.	0600																			
Узақ музгалли қиймати қабатли қастр. 020 + 021																				
Узақ музгалли қиймати қабатли қастр. 020 + 021 + 022																				
Узақ музгалли қиймати қабатли қастр. 020 + 021 + 022 + 023																				
Узақ музгалли қиймати қабатли қастр. 020 + 021 + 022 + 023 + 024																				
Узақ музгалли қиймати қабатли қастр. 020 + 021 + 022 + 023 + 024 + 025																				
Узақ музгалли қиймати қабатли қастр. 020 + 021 + 022 + 023 + 024 + 025 + 026																				
Узақ музгалли қиймати қабатли қастр. 020 + 021 + 022 + 023 + 024 + 025 + 026 + 027																				
Узақ музгалли қиймати қабатли қастр. 020 + 021 + 022 + 023 + 024 + 025 + 026 + 027 + 028																				
Узақ музгалли қиймати қабатли қастр. 020 + 021 + 022 + 023 + 024 + 025 + 026 + 027 + 028 + 029																				
Узақ музгалли қиймати қабатли қастр. 020 + 021 + 022 + 023 + 024 + 025 + 026 + 027 + 028 + 029 + 030																				

**Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар ҳисоб-китобларида
кўрсаткичларни таққослаш тўғрисида ахборот**

Борхона тарнини (томн ²)	С/ПР	Кўрсаткичлар ва шу кабилар		Тафовут
		Баланс бўйича қолдиқ қиймати (012-қатор)	Солиқ солиш объектларининг ўртача йиллик қолдиқ қиймати ҳисоб-китобда қолдиқ қиймати (1-шавабнинг 030-қатори)	

Амалбатида солиқ ставкаларини қўллашнинг асосланганлиги ҳам назорат қилиниб, унда ҳисоб-китобларда кўрсатилган солиқ солиш объектларини ва тегишли қўйида кўрсатилган кўрсаткичларни таққослаш йўли билан текшириладиган даврда қўллаётган қонуи ҳужжатлари асосида амалга оширилади.

Солиқ ставкаларини қўллашнинг асосланганлиги назорати-ни амалга оширишда қуйидагиларни аниқлаш лозим:

- борхона мақоми (йирик, кичик, доимий муассаса орқали фа-
олиятни амалга ошираётган Ўзбекистон Республикаси норези-
дент ва бошқалар);

- солиқ тўловчининг фаолият тури;

- фаолиятни амалга ошириш жойи;

- солиқ тўловчи томонидан қазиб олинган, шўлаб чиқари-
лган, сотилган маҳсулотлар турлари ва рўйхати;

- настик карталарни қўллаган ҳолда тўланган кўрсатилган
н амаллар ҳажми;

- орқин конвертирланган валютада товарлар, шўлар, хиз-
матлар экпорти ҳажми;

- фойдаланилган сув ресурслари манбалари (ер ости, ер усти);

- солиқ тўловчининг мол-мулки (солиқ солиш объекти);

- ер ва мол-мулки фойдаланиш тури (жисмоний шахслар учун);

- ер участкаларининг тури, тупроқ сифати, худудий жойлашу-
ви, ер участкаларида жойлашган инфратузилма объектлари.

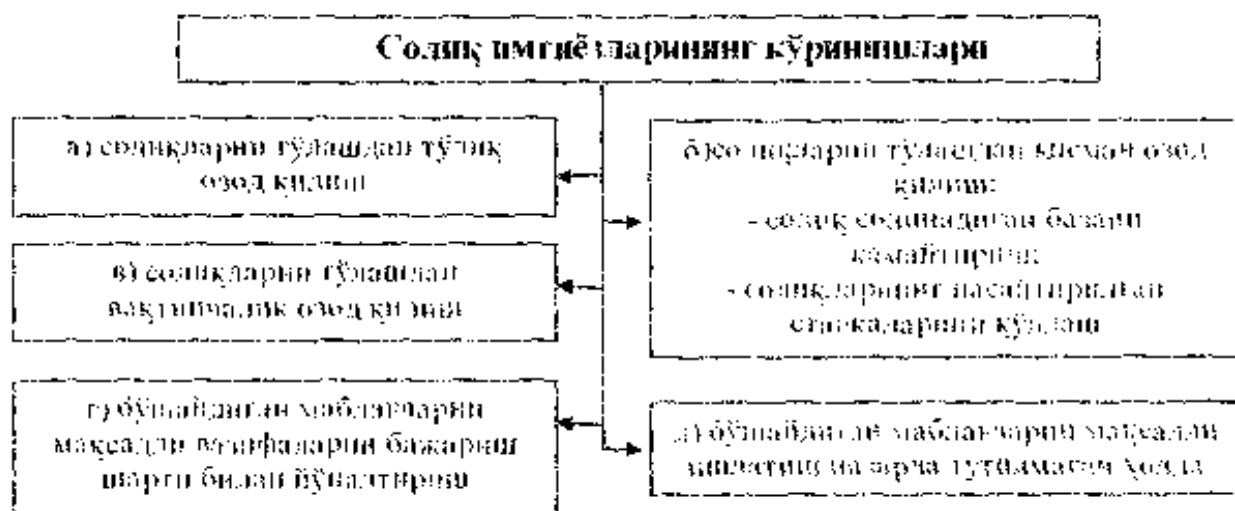
Текшириш натижалари бўйича қуйидаги шаклда ҳисобот
қилинади (6-жадвал).

Солиқ ставкаларини қўллашнинг асосланганлигини текширишлар тўғрисида ҳисобот

Т.р	Корхоналарининг номи	СТИР	Солиқлар ва мажбурий тўловларнинг турлари							
			Фойда солиғи			ҚҚС ва шу кабилар				
			Ҳисоб-китоб бўйича ставка	Текшириш бўйича ставка	Тафовут	Ҳисоб-китоб бўйича ставка	Текшириш бўйича ставка	Тафовут		

Солиқ ҳисоботлари ва мавжуд маълумотлар асосида камерал назорат орқали солиқ тўловчилар томонидан солиқ имтиёзларини қўллашнинг асосланганлиги текширилади. Ушбу жараённи текширишда солиқ имтиёзлари Солиқ кодекси меъёрлари, Ўзбекистон Республикаси Қонунлари ва Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонлари ва қарорлари билан белгиланишини назарда тутиш лозим.

Солиқ имтиёзлари солиқ тўловчиларга қўйиладиган кўринишда тақдим этилади.(4-расм)

4-расм. Солиқ имтиёзлари кўринишлари

Солиқ имтиёзларини қўллашда солиқ тўловчилар солиқлар ва божна мажбурий тўловлар бўйича ҳисоб-китобларнинг тегишли шловаларини «имтиёзларни асосланганлиги» ва «уларни амал қилиш мuddати»ни кўрсатган ҳолда тақдим этадилар. Доимий солиқ имтиёзлари берилганда бўшайдиган маблағлар, агарда уларнинг мақсадли ишлатилиши назарда тутилмаган бўлса, ҳар бир солиқ тури бўйича молнийвий ҳисоботга тушунтириш хатида кўрсатилади. Мақсадли йўналлишга эга бўлган солиқ имтиёзлари берилганда солиқ тўловчилар Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2005 йил 2 майда 1463-сон билан рўйхатга олинган «Юридик шахсларга солиқлар, божна ва мажбурий тўловларни бюджетга тўлаш бўйича берилган имтиёзларни расмийлаштириш ва бухгалтерия ҳисобида акс эттириш тартиби тўғрисида»ги Низомнинг 1-сон шловасига биноан қуйидаги келтирилган шаклда улардан фойдаланиш тўғрисидаги ҳисоб-китобни солиқ хизмати органига тақдим қиладилар.

Солиқлар, божна ва бюджетга мажбурий тўловлардан озод этиш имтиёзлари бўйича маблағлардан фойдаланиш тўғрисидаги ҳисоб-китоб

Йил
(ҳисобот даври)

Гур	Тўловларнинг номи	Суммаси	Асос, имтиёзли давр
	Жами суммага		
	Кўрсатилган мақсадларга		
	қўядилган маблағлар, жами		
	суммасидан, қуйидаги мақсадларга:		

Солиқ хизмати органи имтиёзлардан фойдаланувчи солиқ тўловчилар томонидан солиқлар ва йиғимлар бўйича ҳисоб-китобларни тақдим этишда қуйидагиларни амалга ошириши зарур:

1. ҳисоб-китобларни текшириш;

2. ҳисоб-китобларни қабул қилишда (ҳар ойда ва/ёки ҳар чоракда) қонун ҳужжатларида белгиланган мuddатларда) солиқлар

ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича асосий ҳисоб-китобнинг тегишли иловаларида кўрсатилган имтиёзларнинг асоси ва амал қилиш муддати мавжудлигини:

- молиявий ва солиқ ҳисоботини қабул қилиш пайтида (чораклик ҳисоботни тақдим этиш муддатларида ҳар чоракда, йил якуни бўйича эса йиллик ҳисоботларни тақдим этиш муддатларида) мақсадли ишлатилиши назарда тутилмаган бўлса, доимий солиқ имтиёзларидан фойдаланишда бўшайдиган маблағлар бўйича солиқ имтиёзларини қўллашнинг ёригилганлиги мавжудлиги.

б) ҳатоларни тузатиш тўғрисида ёзма талабномасига биноан «Ҳисоботга эътирозлар» тайёрлаши ва асосий ҳисоб-китобнинг тегишли иловалари тўлдирилмаган бўлса ва (ёки) уларда имтиёзларнинг асоси ва амал қилиш муддати кўрсатилмаган бўлса, шунингдек молиявий ҳисоботларни қабул қилишда қонун ҳужжатларида белгиланган муддатларда солиқ имтиёзлари бўйича ҳужжатлар (ҳисоб-китоблар) мавжуд бўлмаса, солиқ тўловчига пухта қайта ишлашга талабнома юбориши.

Имтиёзларни мақсадли ишлатилиши устидан солиқ назорати корхонага чиққан ҳолда ҳужжатларни текшириш жараёнида амалга оширилади. Маблағлар мақсадсиз ишлатилган тақдирда мақсадсиз ишлагилган сумма белгиланган тартибда цена ҳисобланган ҳолда бюджетга ундирилади. Текшириш натижалари бўйича мазкур шаклда ҳисобот тузилади. (7-жадвал)

7-жадвал

Солиқ имтиёзларини қўллашнинг асосланганлигини текширишлар тўғрисида ҳисобот

№	Корхоналарнинг номи	СТИР	Солиқлар ва мажбурий тўловларнинг турлари			
			Фойда солиғи		ҚҚС ва шубҳабилар	
			Ҳисоб-китоб бўйича имтиёз	Текшириш бўйича имтиёзларнинг амал қилиш муддати	Ҳисоб-китоб бўйича имтиёз	Текшириш бўйича имтиёзларнинг амал қилиш муддати
			00,00,0000 йилдан амал қилмайди.		00,00,0000 йилдан амал қилмайди.	

Солиқлар ва мажбурий тўловлар бўйича солиқ ҳисоботини ўз вақтида тақдим этилишини текшириш солиқлар ва мажбурий тўловлар бўйича солиқ ҳисоботини тақдим этилишининг белгиланган муддатларини ҳақиқатда тақдим этилган сана билан таққословчи сана билан амалга оширилади. Солиқ ҳисоботини давлат солиқ хизмати органига тақдим этиш санаи қуйидагилардир:

1) солиқ ҳисоботи шахсан олиб бориб бериш тартибида тақдим қилинган – солиқ ҳисоботи давлат солиқ хизмати органи томонидан қабул қилиб олинган сана;

2) солиқ ҳисоботи почта орқали буюртма хат билан тақдим этилган – почта боғида ташкилотининг тамғасида кўрсатилган, почта билан масн бўлган сана;

3) солиқ ҳисоботи электрон ҳужжат тарзида тақдим этилганда – электрон ҳужжат давлат солиқ хизмати органи томонидан олинган сана.

Солиқлар ва мажбурий тўловлар бўйича солиқ ҳисоботини ўз вақтида тақдим этилишини текшириш натижалари бўйича мажбурий тўловлар ҳисобот тузилади. (8-жадвал)

8-жадвал

Солиқлар ва мажбурий тўловлар бўйича солиқ ҳисоботини ўз вақтида тақдим этилишини текшириш натижалари бўйича ҳисобот

Ҳисоботлар, мувофиқ	СТНР	Солиқлар ва мажбурий тўловларнинг турлари			
		Фойда соливи		ҚҚС ва шу кабилар	
		Тақдим этилишининг белгиланган муддати	Ҳақиқатда тақдим этилган	Тақдим этилишининг белгиланган муддати	Ҳақиқатда тақдим этилган
		25 апрель	24 апрель	15 апрель	20 апрель

Солиқ тўловчилар томонидан тақдим этилган солиқ ҳисоботини ўз вақтида тақдим этилишини текшириш натижалари бўйича мажбурий тўловлар ҳисоботини мувофиқлиги Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг 84-моддасига мувофиқ бошқа тузилмалар ва идоралардан келиб тушадиган ташқи манбалардан олиниши шунингдек қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳолларда бошқа органлардан келиб тушадиган бошқа ахборотлар билан маълумотларга таққослаш билан амалга оширилади.

Текшириш натижалари бўйича қуйида кўрсатилган шаклда ҳисобот тузилади.

1) Юридик шахсларни давлат рўйхатидан ўтказувчи органлар томонидан тақдим этиладиган ахборотлар бўйича текширилади:

янгидан ташкил этилган юридик шахслар томонидан тақдим этилган солиқ ҳисоботининг мавжудлиги:

Т.Р	Янгидан ташкил этилган корхоналарнинг номи	Рўйхатдан ўтказилганлик санаси ва рақами	СТИР	Солиқлар ва мажбурий тўловларнинг турлари			
				Фойда солиғи		ҚҚС ва шу кабилар	
				Ҳақиқатда тақдим этилган	Тақдим этишнинг белгиланган муддати	Ҳақиқатда тақдим этилган	Тақдим этишнинг белгиланган муддати
				25 апрель	Тақдим этилмаган	15 апрель	Тақдим этилмаган

тақдим этилган солиқ ҳисоботида кўрсатилган реквизитларнинг юридик шахсларнинг Давлат реестридан кўчирмада (давлат рўйхатидан ўтказилганлик санаси ва рақами, юридик шахснинг номи, СТИР ва бошқалар) кўрсатилган реквизитлар билан мувофиқлиги.

2) Лицензия ва (ёки) бошқа рухсат этувчи ҳужжатлар берадиган органлар томонидан тақдим этилган ахборотлар бўйича текширилади:

- солиқ тўловчи томонидан лицензиялаштириладиган фаолият тури амалга оширилишининг қонунийлиги:

Т.Р	Корхоналарнинг номи	СТИР	ХХТҲТ	Лицензиялаштирилган фаолият тури	Лицензия ва рухсат берувчи ҳужжатларнинг рақами ва санаси

- улгуржи савдо корхоналари, аудиторлик ташкилотлари ва лицензиялаштириладиган фаолият турларини амалга оширадиган бошқа корхоналар бўйича – устав жамғармасини тўлиқ қонун ҳужжатларида белгиланган миқдорларда шакллантириш бўйича лицензия шартлари ва талабларига риоя этилиши;

Корхоналарнинг номи	СТПР	ХХТУТ	Қонун ҳужжатлари билан белгиланган устав жамғармасини шакллантириш миқдорлари	Ҳақиқатда шакллантирилган устав жамғармаси
---------------------	------	-------	---	--

- автомобиль транспортида йўловчиларни ташини фаолияти билан алоқадорлиги бўлиши билан корхоналар бўйича – корхона ишчилари ва бошқаларнинг автотранспорт воситаларига берилган лицензия карточкалари сони билан мувофиқлиги ва корхонанинг ягона солиқ тўловчи (ЯСТ) ҳисобланган ҳолда кичик тадбиркорлик субъектлари ва киришининг, ягона ижтимоий тўлов (ЯИТ), фуқароларнинг Пенсия жамғармасига суғурта бадаллари (СБ) ва жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғини (ЖШОДС) тўлиқ ҳисобланганлигининг қонунийлиги.

Корхоналарнинг номи	СТПР	Солиқ ҳисоботи бўйича йўловчилар сони	Автотранспорт воситаларига берилган лицензия карточкалари сони	Ҳисобланган солиқлар				
				Умум-белгиланган солиқлар	ЯСТ	ЯИТ	СБ	ЖШОДС

- автомобиль транспортида юкларни ташини фаолияти билан алоқадорлиги бўлиши билан шуғулланган жисмоний шахслар бўйича – тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланишга руҳсат гувоҳномаси бўлганда қатъи белгиланган ставкаларнинг қўлланилишининг тўғрилиги.

Жисмоний шахсларнинг ФИШ	СТПР	Фаолият турлари	Қатъий белгиланган солиқ суммаси	Ставкаларнинг миқдори	
				Белгиланган миқдор	Ҳақиқатда қўлланилган

- алкоголь ва тамаки маҳсулотлари билан савдо қилиш учун махсус руҳсат гувоҳномаси, шунингдек нефть маҳсулотларини сотишга лицензиясен бўлган корхоналар бўйича – талаб қилиб олгунгача бўлган махсус иккиламчи депозит ҳисобварақларининг мавжудлиги ва солиқ ҳисоботида товар айланиши миқдор

рини махусе ҳисобварақлар бўйича ўтадиган товар айланмалари миқдоридан кам бўлмаган миқдорларда акс эттиришни.

Гр	Корхоналарнинг номи	СТПР	Маҳсулот номи	Махусе ҳисобварақнинг рақами	Махусе ҳисобварақлар бўйича товар айланмаси	Солиқ ҳисоботи бўйича товар айланмаси

3) Ички ишлар органлари томонидан паспортлар берилганлиги, шу жумладан йўқотилган ёки амал қилиш муддати ўтган паспортлар ўрнига паспортлар берилганлиги ҳақидаги ахборотлар бўйича текширилади:

- юридик шахсларнинг Давлат реестридан кўчирмада янгидан ташкил этилган корхоналарнинг таъсисчилари ва мансабдор шахслари тўғрисидаги маълумотларни акс эттиришнинг асосланганлиги;

Гр	Корхоналарнинг номи	СТПР	Директорнинг ФИШ	Рўйхатдан ўтказилиш маълумотлари бўйича паспортнинг серияси ва рақами	ИИВ маълумотлари бўйича		
					Паспортнинг серияси ва рақами	Йўқотилганлиги ўрнига берилган	Амал қилиш муддати ўтганини билан

- солиқ тўловчиларнинг мансабдор шахслари реkvизитларини солиқ ҳисоботида кўрсатишнинг асосланганлиги.

Гр	Корхоналарнинг номи	СТПР	Рўйхатдан ўтказилиш маълумотлари бўйича директорнинг ФИШ	ИИВнинг паспорт маълумотлари бўйича директорнинг ФИШ	Рўйхатдан ўтказилиш маълумотлари бўйича бош бухгалтернинг ФИШ	ИИВнинг паспорт маълумотлари бўйича бош бухгалтернинг ФИШ

1.1. Сув ресурслар ахборотлар бўйича:

1.1.1. Сув ресурслар мулкка бўлган ҳуқуқни давлат рўйхатидан ўтказувчи органлар томонидан тақдим этиладиган тегишли ҳудудда жойлашган сув ресурслари ва унинг мулкдорлари (эгалари) тўғрисида ахборотлар;

1.1.2. Сув ресурсларини ҳисобга олувчи органлар томонидан тақдим этиладиган сув ресурслари тўғрисида ахборотлар бўйича:

1.1.2.1. Сув ресурслар мулккаварлигининг давлат ҳисоби юритишнинг амал қилувчи ва (ёки) ер қабри участкаларидан фойдаланиш ҳисоби юритиш давлат рўйхатидан ўтказувчи органлар томонидан тақдим этиладиган ер участкалари тўғрисида ахборотлар бўйича;

1.1.2.2. Сув ресурсларини ҳисобга олувчи ва (ёки) баҳоловчи органлар томонидан ер участкасига нисбатан ҳуқуқни юзага келган ҳолатда тақдим этиладиган шахсларни кўрсатган ҳолда ер участкасига нисбатан мол-мулк берилганлиги (тугатилганлиги) ҳамда қишлоқ хўжалиқ қўшниқларининг норматив қиймати тўғрисида тақдим этиладиган ахборотлар бўйича текширилади;

1.1.3. Сув ресурсларини солиқ ҳисоботида юридик шахсларнинг солиқ солиш объекти ва солиқ солинадиган базалари тўлиқ акс эттирилади;

		Солиқ солиш объекти					
Солиқ солиш объекти	Сўраш объекти	Мол-мулк солиши		Ер солиши		Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ	
		Солиқ ҳисоботи маълумотлари бўйича	Органнинг маълумоти бўйича	Солиқ ҳисоботи маълумотлари бўйича	Органнинг маълумоти бўйича	Солиқ ҳисоботи маълумотлари бўйича	Органнинг маълумоти бўйича

1.2. Давлат нотариал идоралари ва хусусий амалиёт билан шуғулланувчи нотариуслар идоралари томонидан тақдим этиладиган кўчмас мулк ижараси шартномаси тасдиқланганлиги ва ижара ҳақи миқдори, шунингдек мерос қилиб олинган ёки ҳада тариқасида фуқароларнинг мулкига ўтаётган мол-мулк қийمатини тўғрисида ахборотлар бўйича текширилади;

1.3. Тегишли солиқ ҳисоботида юридик шахслар бўйича объектлар ва солиқ солинадиган базанинг тўлиқ акс эттирилишини;

Гр	Корхоналаришг номг, жисмоний шахсларнинг ФИШ	СТИР	Солиқ солиш объекти	
			Мол-мулк солиғи	
			Солиқ ҳисоботи маълумотлари бўйича	Органнинг маълумоти бўйича

- тадбиркорлик мақсадларида мол-мулкдан фойдаланувчи жисмоний шахслар учун мол-мулк ва ер солиғини ҳисоблашда ставкаларнинг тўғри қўлланилиши, шунингдек жисмоний шахсларнинг солиқ солиш объекти ва солиқ солинадиган базаси ҳисобининг тўлиқлиги.

Гр	Жисмоний шахсларнинг ФИШ	СТИР	Ставкилар		Объекти		Базаси	
			Мол-мулк солиғи		Мол-мулк солиғи		Мол-мулк солиғи	
			Солиқ ҳисоботи маълумотлари бўйича	Солиқ ҳисоботи маълумотлари бўйича	Органнинг маълумотлари бўйича	Органнинг маълумотлари бўйича	Органнинг маълумотлари бўйича	Органнинг маълумотлари бўйича

б) Банклар томонидан тақдим этиладиган юридик шахслар ва яққа тартибдаги тадбиркорларга банк ҳисобварақлари очилганлиги тўғрисидаги маълумотлар, солиқ тўловчиларнинг йирик банк операциялари бўйича маълумотлар, шунингдек бошқа ахборотлар бўйича текширилади:

- янгидан ташкил этилган юридик шахслар томонидан тақдим этилган солиқ ҳисоботининг мавжудлиги;

Гр	Янгидан ташкил этилган юридик шахсларнинг номг	Ҳисобварақнинг очилган санаги ва рақами	СТИР	Солиқлар ва мажбурий тўловларнинг турлари			
				Фойда солиғи		КҚС ва шу кабилар	
				Тақдим этилиши белгиланган муддати	Ҳақиқатда тақдим этилган	Тақдим этилиши белгиланган муддати	Ҳақиқатда тақдим этилган
				25 апрель	Тақдим этилмаган	15 апрель	Тақдим этилмаган

бухгалтерий ҳисоботда солиқ тўловчининг бошқа хўжалик юри-
дик шакллари билан қарзлари ҳолати тўғрисидаги маълумот-
ларни кўрсаткич акс эттирилганлиги;

Корхона- дорнинг номи	С/НП	Дебиторлик қарзи		
		Молиявий ҳисоб- от маълумотлари бўйича (баланд- лигини кўрсатиш)	Молиявий ҳисоб- от маълумотлари бўйича (да-сон шакл)	Орگانнинг маълумотлари бўйича

Қўшимча равишда умумий оьқатланиш корхоналари бўйича солиқ
ҳисоботида товар айланмаси миқдорини йирик айланмалар тўғри-
сидаги маълумотлар ва ннкассация хизматиининг топширилган
маълумот тушумини тўғрисидаги маълумотларида кўрсатилган миқ-
дорлардан кам бўлмаган миқдорларда акс эттирилиши.

Корхона- дорнинг номи	С/НП	Солиқ ҳисоботи бўйича товар айланмаси	Йирик айланмалар тўғрисидаги маълумот- лар бўйича товар айланмаси	Тафовут	Ннкассация маълумот- лари бўйича савдо тушумини тушиши	Тафовут
-----------------------------	------	---	---	---------	---	---------

7) Божхона органлари томонидан тақдим этиладиган экспорт-
импорт операциялари, шунингдек товарлар ҳаракати ҳақидаги
маълумотлар бўйича текширилади;

8) экспорт операцияларида солиқ имтиёзларини ва пасайтирил-
ган ставкаларни, шу билан бирга ҚҚС бўйича ноль даражали
ставка қўлланилишининг қонунийлиги;

Тар	Корхона-ларнинг номи	С/ПР	Сотиш-дан тушган соф тушум (2-шақланинг 010-катори)	Солиқ тар турлари			
				Фойда солиғи		ҚҚС ва шу кабилар	
				Ҳисоб-китоб бўйича экспорт-дан тушган тушум	Божхона маълумот-лари бўйича экспортдан тушган тушум	Ҳисоб-китоб бўйича экспорт-дан тушган тушум	Божхона маълумот-лари бўйича экспорт-дан тушган тушум

- ҳисоботларда ташқи иқтисодий контрактлар бўйича ўзаро қарздорлик ҳолатини ва валюта тушумининг бир қисmini қонун ҳужжатларида белгиланган миқдорларда мажбурий сотишни тўғри аке эттирилиши;

Тар	Корхона-ларнинг номи	С/ПР	Контрактни рақами ва санаси	Товарларни экспорт қилиш			
				Ҳисоб-китобдаги маълумотлар бўйича		Божхона маълумотлари бўйича	
				Юзлаб жүна-тиш ҳажми	Хорижий валютада тушган тушум	Қарздорлик	Юзлаб жүна-тиш ҳажми

- Товарларни импорт қилишда тўланган ҚҚС суммасини солиқ солинадиган оборотлар бўйича ҚҚҚни ҳисоблашда ҳисобга олин-надиган солиқ суммасини аке эттиришда ҳисобварақ-фактура-лар реестрида қонуний аке эттирилиши.

Тар	Корхона-ларнинг номи	С/ПР	Контрактни рақами ва санаси	Импорт бўйича сотиб олинган товарлар			
				ҚҚС			
				Реестрдаги маълумотлар бўйича		Божхона маълумотлари бўйича	
БЮД рақами ва санаси	БЮД бўйича товарнинг суммаси	ҚҚС суммаси	БЮД рақами ва санаси	БЮД бўйича товарнинг суммаси	ҚҚС суммаси		

1) Инкассация хизматининг маълумотлари бўйича текширилган

Якка тартибдаги тadbirkor билан шуғулланадиган якка тартибдаги тadbirkorнинг фаолиятини ҳақиқатда тўхтатилиши (фаолиятни шу тўхтаган вақтинчалик тўхтатиш тўғрисида ДСИга берилган аризага асосан бўйича).

Якка тартибдаги тadbirkorning ФИШ	СТТР	Фаолиятни тўхтатиш тўғрисида (агар вақтинчалик бўлса) сана ва даври) ариза берилган	Инкассация хизматининг тошдирилган нақд пул маблавлари тўғрисидаги маълумоти	
			Сана ва	Суммаси

2) Фаолият амалга оширмасликнинг тахмин қилинаётган сабаблари бўйича ишчиларга иш ҳақи тўламаслик.

1	Якка тартибдаги тadbirkorning ФИШ ёки корхонанинг номи	СТТР	Фаолиятни тўхтатиш тўғрисида (агар вақтинчалик бўлса) сана ва даври) ариза берилган ёки фаолият тўхтатилган	Иш ҳақи тўланганлиги тўғрисида маълумот	Инкассация хизматининг тошдирилган нақд пул маблавлари тўғрисидаги маълумоти	
					Сана ва	Суммаси
1	2	3	4	5	6	7

Жиёмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи ва ягона ижтимоий тўлов бўйича тақдим этилган солиқ ҳисоботидаги маълумотлар мувофиқлигини Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 154-155-моддаларида белгиланган меъёрларга кўра ҳисобланган ойлик меҳнат ҳақи билан таққосланган ҳолда текшириш. Хусусан, қуйидагилар текширилади:

- меҳнатга ҳақ тўлаш фонди кўрсаткичлари, ишчилар сони ва ҳисобот даврида қонун ҳужжатлари билан белгиланган энг кам иш ҳақи миқдоридан келиб чиққан ҳолда ишчиларга ўртача ойлик иш ҳақи ҳисобланиши қонунийлиги;

Текшириш натижалари бўйича қуйидаги кўрinishда ҳисобот тузилади.

Ҳисобот

йил учун

(ҳисобот даври)

нинг сўм

Т.р	Корхоналар номи	СЎДР	Фаолият тури	Соф гушум	Меҳнатга ҳақ тўлаш фонди	Ишчилар сони	Бир ишчи а ўртача ойлик иш ҳақи	Бир кишига энг кам иш ҳақи миқдори	Ўртача энг кам миқдордан тафовут
	Жами								

Ўртача иш ҳақи кўрсаткичи энг кам иш ҳақи кўрсаткичидан паст бўлган юридик шахслар бўйича белгиланган шаклдаги хабарнома юборилади.

Мажбурий аудиторлик текшируви ўтказилишини текшириши Ўзбекистон Республикаси «Аудиторлик фаолияти тўғрисида»ги Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 2 июлдаги ПҚ-907-сон қарори ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 22 сентябрдаги 365-сон қарори талабларига мувофиқ амалга оширилади.

Хусусан, мажбурий аудиторлик текшируви ўтказиладиган ҳўжалик юритувчи субъектларнинг белгиланган рўйхатидан келиб чиққан ҳолда аудиторлик текшируви ўтказилганлиги ёки ўтказилмаганлиги фактлари текширилади.

Демак, мазкур йўналишларда текширилиши режалаштирилган солиқ тўловчининг ҳуқуқбузарликларига доир маълумотлар-

ни аниқлаш мумкин бўлади. Шунинг учун ҳам мазкур назорат натижаларидан солиқ текширувларни амалга оширишда фойдаланилади.

Камерал назоратнинг юқорида келтириб ўтилган йўналишларида аниқланган камчиликлар ва камерал назорат якуни бўйича солиқ тўловчиларга юборилган талабномалар нусхалари, шунингдек тузатиш киритилган молиявий ва солиқ ҳисоботи ёхуд солиқ тўловчилар томонидан тақдим этилган аниқланган тафозилларнинг асосига доир маълумотлар солиқ тўловчининг юридик ҳолига тикиб қўйилганлиги боис, мазкур маълумотларни солиқ тўловчининг тегишли ҳужжатлар жилдидан олиш мумкин бўлади.

Солиқ тўловчиларнинг солиқ ва мажбурий тўловлар ва солиқ қарздорлиги ҳолатини таҳлил қилиш учун солиқ органларининг юридик шахсларни солиққа тортиш, солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар тушумларини ҳисобга олиш, таҳлил қилиш, маълумотлар базасига хизмат кўрсатиш, солиқ бўйича қарзларни мажбурий ундириш бўлимларидан тегишли маълумотлар олинади. Бунда асосан солиқ тўловчининг шахсий ҳисоб рақамидан кўчирма олиниб таҳлил қилинади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

- 1. Солиқ тўловчилар томонидан тақдим этиладиган қандай молиявий ҳисобот шакллари мавжуд?*
- 2. Молиявий ҳисобот шаклларини таҳлил қилишдан мақсад нима?*
- 3. Солиқ тўловчилар томонидан ҳисоботлар неча хил кўринишда топширилади?*
- 4. Ўз вақтида солиқ ҳисоботлари топширилмаганлиги учун қандай жавобгарлик чоралари мавжуд?*
- 5. Тақдим этилган молиявий ва солиқ ҳисоботлари қандай таҳлил қилинади?*
- 6. Солиқ тўловчиларнинг солиқлар бўйича қарздорлиги қандай аниқланади?*
- 7. Камерал назорат деганда нимани тушунасиз?*
- 8. Камерал назорат натижаларидан қандай мақсадларда фойдаланилади?*

1.5§. Тегшли орган ва ташкилотлардан текширлудвчи хўжалик юрлтувчи субъект фаоллнлтига доир ахборот ва маълумотларни жамлаш, таҳлил қиллш

Биз юқорлда айтлб ўтганлмлздек, текширлудвга таёлргарлик кўрлш жараленлда амалга ошлрлладлган талблрларнлнг асослйлларлдан яна блрл бу – тегшли орган ва ташкллотлардан текшлрлшлшн лозлм бўлган хўжалик юрлтувчи субъект ва улнлнг молнлвлнлй-хўжалик фаоллнлтига тегшли бўлган маълумотларнлн тўплаш, уларнл таҳллл қллш ва мавжуд камчлллкларнл аналқлаш ҳлсобрланадл.

Бу жараленлда асосан соллқ органларл текшлрлшлшн режалашлтрлрлган хўжалик юрлтувчи субъектларнлнг бевосллта молнлвлнлй-хўжалик фаоллнлтига доир ташклл маълумотларнлн тегшли идоралар, жумладан, талблркорлнк субъектларнлн давлат рўйхатлдан ўтказлш органларл, молнл ва статлстлка органларл, ллцензллар ва (ёлкл) рухсалт этувчл ҳужжатлар берадлган органлар, кўчмас мулкка бўлган ҳуқуқнл давлат рўйхатлдан ўтказувчл органлар, сув ресурсларнлнн ҳлсобрга олувчл органлар, давлат нотарлнал идораларл ва ҳусуслйл амаллнет бллан шуғулланувчл нотарлнуслар идораларл, ер ресурсларнлнн ҳлсобрга олувчл ва (ёлкл) баҳоловчл органлар, фойдаланлшга берллган ер қалърл участкаларнлннг давлат ҳлсобрл юрлтиллшннл амалга ошлрлудвчл ва (ёлкл) ер қалърл участкаларлдан фойдаланлш ҳуқуқларнлн давлат рўйхатлдан ўтказувчл органлар, божхона органларл, банклар, статлстлка идораларл, лнкассация хлзматл идораларлдан ёзма муурожаат қллш ёкл вазлрллк ҳамда идоралараро келлшллган тарлблда оллшл мумклн (5-расм).

Ўз навбатлда мазкур идоралардан олнладлган маълумотлар асослда хўжалик юрлтувчи субъектнлннг фаоллнлтига доир қулнлдагл ахборотларнлн тўплаш мумклн бўладл:

а) соллқ тўловчларнлн давлат рўйхатлдан ўтказувчл органлар (рўйхатдан ўтказувчл лнспекцллар)дан хўжалик юрлтувчи субъектларнлннг Ягона давлат реглстрлнга доир маълумотларнлн оллш. Мазкур маълумотлар орқалл хўжалик юрлтувчи субъектларга талблркорлнк фаоллнлтннл амалга ошлрлш ҳуқуқнлнн берувчл гувоҳномаларнлннг берллганлнгл, улар фаоллнлти вақтлнлчаллк тўхтатлб турллганлнгл ва шунга ўхшалш ахборотларнлн оллш мумклн бўладл.

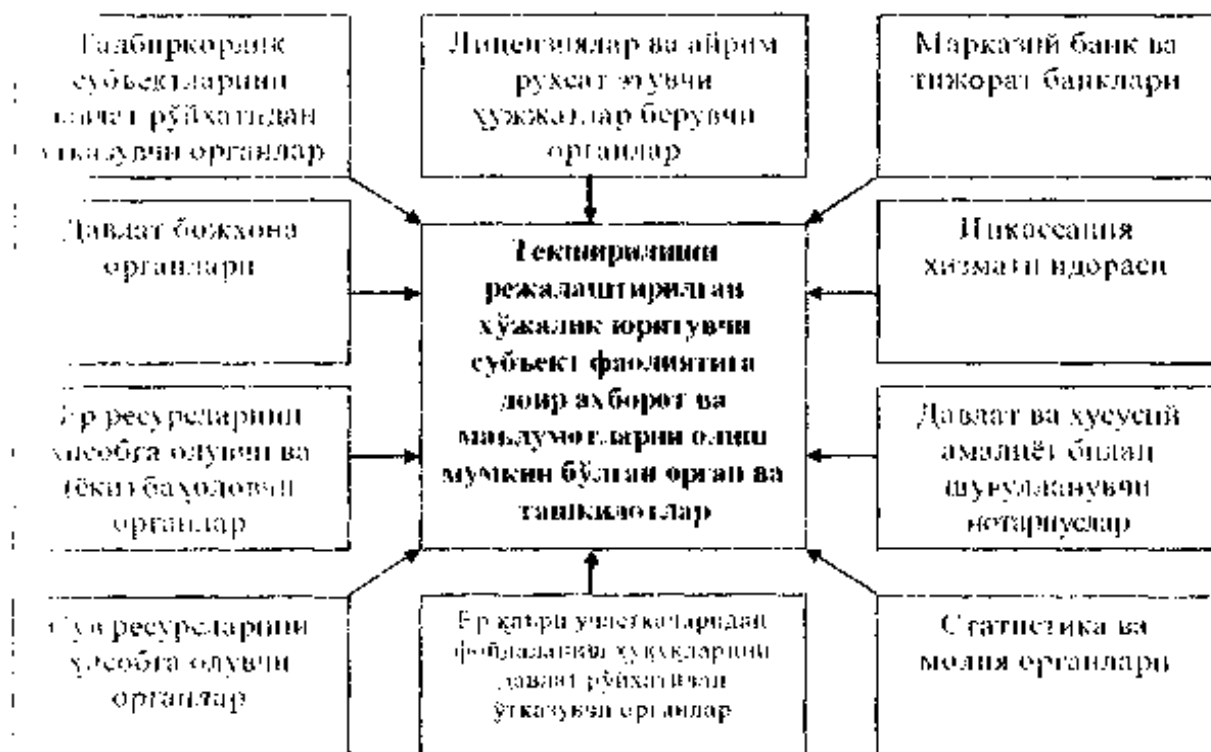

Рис. 1. Текширилган режалаштирилган хўжалик юритувчи субъект фаолиятига доир ахборот ва маълумотларни олиш мумкин бўлган орган ва ташкилотлар

б) лицензиялар ва (ёки) рухсат этувчи ҳужжатлар берадиган органлардан хўжалик юритувчи субъектга берилган лицензиялар ва бошқа рухсат берувчи ҳужжатлар тўғрисида маълумотларни олиш. Мазкур маълумотлар орқали хўжалик юритувчи субъектга берилган лицензиялар ва бошқа рухсат берувчи ҳужжатлар ҳамда уларнинг бекор қилинганлиги, амал қилиши тўхтатиб турилганлиги ёки тугатилганлиги тўғрисида ахборотларни олиш мумкин бўлади. Масалан, Ўзбекистон Республикасида таъбиркорликнинг айрим фаолият гурлари (йўловчиларни ташиш, аптекалар очиб, тил ўргатиш марказларини ташкил қилиш, спиртли ичимликлар билан савдо қилиш ва бошқалар) билан шуғулланиш учун алоҳида лицензиялар талаб қилинади. Демак, лицензия талаб қилинадиган фаолият билан лицензиясиз ёки муддати ўтган лицензия билан фаолият кўрсатиш солиқ қонунчилигини бузиш ҳисобланади.

в) статистика ва молия органларидан ушбу хўжалик юритувчи субъект томонидан тақдим қилинган ҳисоботлар ҳақида маълумотлар олиш. Мазкур маълумотлар орқали бухгалтерия ҳисоботларининг ҳаққонийлигини аниқлаш мақсадида ушбу орган-

лардан хўжалик юритувчи субъект томонидан тақдим қилинган ҳисоботлар ҳақида маълумотлар олиниб, таҳлил қилинади.

г) кўчмас мулкка бўлган ҳуқуқни давлат рўйхатидан ўтказувчи органлардан хўжалик юритувчи субъектнинг тегишли ҳудудда жойлашган кўчмас мулклари тўғрисидаги маълумотларни олиш. Мазкур маълумотлар орқали хўжалик юритувчи субъектнинг тегишли ҳудудда жойлашган кўчмас мулклари миқдори, ҳажми, ўлчами, қолаверса қиймати тўғрисидаги ахборотлар олинади. Ушбу ахборотлар хўжалик юритувчи субъектларнинг мол-мулк солиғини тўғри ҳисоблаб бюджетга ўз вақтида ўтказилганлигини текшириш учун зарур бўлади.

д) сув ресурсларини ҳисобга олувчи органлардан хўжалик юритувчи субъектлар томонидан фойдаланилган сув ресурслари ва уларнинг ҳажми, ўлчов асбобларисиз фойдаланилган сув ҳажмлари тўғрисидаги маълумотларни олиш. Мазкур ахборотлар хўжалик юритувчи субъектларнинг ресурс солиқларини тўғри ҳисоблаб, бюджетга ўз вақтида ўтказилганлигини текшириш учун зарур бўлади.

е) Давлат нотариал идоралари ва хусусий амалиёт билан шуғулланувчи нотариуслар идораларидан хўжалик юритувчи субъектнинг кўчмас мулк ижараси мавжуд ёки мавжуд эмаслиги, мавжуд бўлган тақдирда шартномаси тасдиқланганлиги ва ижара ҳақи миқдори тўғрисида маълумотларни олиш. Мазкур маълумотлардаги ахборотлар хўжалик юритувчи субъектнинг кўчмас мулк ижараси бўйича даромадларини аниқлаш, уларни солиққа тортиш масалаларини текширишда зарур бўлади.

ё) Ер ресурсларини ҳисобга олувчи ва (ёки) баҳоловчи органлардан ер ресурслари, ер участкасига нисбатан ҳуқуқи юзага келган (туғатилган) шахсларни кўрсатган ҳолда ер участкасига нисбатан ҳуқуқ берилганлиги (туғатилганлиги) тўғрисида, қишлоқ хўжалиги ерларининг норматив қиймати тўғрисида маълумотларни олиш. Мазкур маълумотлар фермер хўжаликлари томонидан тўланадиган ягона ер солиғини тўғри ҳисобланганлигини текширишда зарур ҳисобланади.

ж) Фойдаланишга берилган ер қаъри участкаларининг давлат ҳисоби юритилишини амалга оширувчи ва (ёки) ер қаъри участкаларидан фойдаланиш ҳуқуқларини давлат рўйхатидан ўтказувчи органлардан ер қаъри участкалари, ер қаъри участкаси жойлашган ерлар, мазкур ер қаъри участкасидан фойдаланиш

г) текшириш берилган шахелар тўғрисидаги маълумотларни олиш. Мазкур маълумотлар ер қаъридан фойдаланувчилар ва улар томонидан тўланадиган ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқ, шунингдек бонус ҳамда тижоратбоп топилма бонусларини тўғри ҳисобланганлиги ва бюджетга ўтказилганлигини текшириш учун терак бўлади.

и) Ўзбекистон Республикаси Марказий банки ҳамда тегишли тижорат банкларидан солиқ тўловчиларнинг банк операциялари бўйича маълумотларни олиш. Бу жараёнда хизмат кўрсатувчи банкдан хўжалик юритувчи субъектнинг ҳисоб рақамлари биланмаси ҳақида кўчирма ва бошқа банклардаги ҳисоб ва валюта ҳамда иккиламчи ҳисоб рақамлари тўғрисида маълумотлар олиниб таҳлил қилинади. Мавжуд ҳисоб (валюта) рақамлари қайси банкда очилганлиги, зарур ҳолларда хизмат кўрсатувчи банклардан ҳисоб (валюта) рақамларидаги пул маблағлари амалга оширилган операциялар бўйича маълумот олинади.

Марказий банк ва тегишли тижорат банкларидан олинган мазкур маълумотлар хўжалик юритувчи субъектларнинг ҳисобварақлари бўйича йирик пул айланмаларини таҳлил қилиш орқали тўловларнинг мақсадлилигини, пул маблағларини файриқонуний ўзлаштирилишини ва уларнинг банкдан ташқари айланганини аниқлаш ва олдини олиш учун зарур ҳисобланади.

к) божхона органлари томонидан тақдим этиладиган экспорт-импорт операциялари бўйича солиқ тўловчиларнинг импорт контрактлари; солиқ тўловчиларнинг экспорт контрактлари, товарлар ҳаракати тўғрисида маълумотлар. Мазкур маълумотлардан хўжалик юритувчи субъектларнинг валюта билан боғлиқ операцияларини текшириш, Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Вазирлар Маҳкамасининг четдан импорт товарларни олиб келиш ва сотиш билан боғлиқ меъёрий ҳужжатлари (масалан, ПҚ-1245, ВМҚ-154, ВМҚ-413 ва бошқа қарорлари)га амалда риоя қилинишини назорат қилиш мақсадларида фойдаланилади.

д) инкассация хизматида нақд пул маблағларининг банк кассаларига топширилиши тўғрисида маълумотларни олиш. Мазкур маълумот асосида хўжалик юритувчи субъектлари (жумладан, савдо ва хизмат кўрсатиш корхоналари)нинг кунлик нақд пул тушумларини банк муассасаларига инкассация қилиш жараёнларини таҳлил қилиш орқали ушбу корхоналарнинг даромад (оборот)ларини яшириш ҳолатларини (кўпгина ҳолларда қисқа

муддатли текширишларни ташкил қилиш орқали) аниқлаш ва назорат касса машиналаридан фойдаланиш тартиб қоидаларини риоя қилишлигини текшириш мақсадида фойдаланилади.

Юқорида санаб ўтилган орган ва ташкилотлардан олинган ахборот ва маълумотлар текширилиши режалаштирилган хўжалик юритувчи субъектининг молиявий хўжалик фаолияти бўйича солиқ текширувларини ўтказиш дастурини тайёрлаш, текширишнинг мақсад ва вазифаларини белгилаш, текширувчилар таркибини тузиш, қолаверса текширув объектларини тўғри танлаш ҳамда солиқ қонунибузарликларини аниқлаш имкониятларини беради.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Солиқ тўловчилар ва уларнинг мажбуриятларига доир ахборот тақдим этиши мажбуриятини юклатилган органлар қаторига қайси органлар киради?

2. Солиқ органлари тегишли орган ва ташкилотлардан солиқ тўловчилар фаолиятига доир маълумот ва ахборотларни қай тартибда олади?

3. Олинган маълумотларнинг солиқ текширувларини ташкил қилишдаги ўрни ва зарурлиги нимада?

4. Солиқ тўловчилар ва уларнинг мажбуриятларига доир ахборотларни ўз вақтида тақдим этмаган орган ва ташкилотларга нисбатан қандай жавобгарлик чоралари мавжуд?

1.6§. Текширилиши режалаштирилган хўжалик юритувчи субъект бўйича аввал ўтказилган текширишлар натижаларини ўрганиш

Молиявий-хўжалик фаолияти бўйича ҳужжатли текшириш (тафтиш) режалаштирилган хўжалик юритувчи субъект бўйича текширувга тайёргарлик кўриш жараёнида солиқ органларинини текшириш ваколатига эга шахслари мазкур текширилаётган субъект бўйича аввал ўтказилган текшириш натижаларини ба тафсил ўрганиб чиқиши лозим бўлади. Ўз навбатида, солиқ текширувлари якунлари маълумотлари таркибини ўрганилган бўлсак, улар текшириш далолатномаси, унга мувофиқ қўшимча ҳисобланган солиқлар суммалари бўйича маълумотлар (текиш

раши учун бўйича қабул қилинган қарор ва солиқ тўловчиларга солиқнинг тақдимномаларда акс эттирилган). текшириш далолатномасига мувофиқ тўланган молнавий жарималар суммаси солиқ маълумотлардан иборат.

Юқоридагилардан ташқари текшириш натижалари бўйича солиқнинг маълумотларни маълумотларни маълумотларнинг солиқ қонунчилигини бузган шахсларнинг солиқ ва ушбу мансабдор шахсларга инебатан қўлланилган текшириш жарималар суммаси ҳақидаги маълумотларни ҳам ўргатишнинг лозим бўлади. Чунки хўжалик юритувчи субъектнинг фаолияти хўжалик фаолияти бўйича аввал ўтказилган солиқ текшириш натижаларига доир маълумотлар орқали ушбу субъектнинг текширишдан кейинги даврларда (бирга маълумки, Ўзбекистон Республикаси солиқ қонунчилигига кўра микрофирмалар, кичик корхоналар ва фермер хўжаликлари молна-хўжалик фаолиятини режалли солиқ текширувлари (тафтишлари) тўри йилда солиқнинг бир марта, бошқа тадбиркорлик субъектларининг фаолияти хўжалик фаолиятининг режалли солиқ текширувлари (тафтишлари) эса уч йилда кўри билан бир марта амалга оширилади. Шунининг мумкин бўлган камчиликларини, жумладан, солиқнинг ва бошқа мажбурий тўловларни бюджет ва бюджетдан ташқари фондаларга тўри ва тўлиқ ҳисобланиши жараёнларида камчиликнинг мумкин бўлган камчиликларни олдиндан тахмин қилиш ва хато ва камчиликларга такрор йўл қўйилмаган-лигини таъмин қилишнинг қай ҳолатда (қасдан ёки ўзи билмаган ҳолатда) текширишнинг, қўлланилган молнавий ва маълумотларни маълумотларнинг қай ҳолатда (қасдан ёки ўзи билмаган ҳолатда) текширувида айнаан эътибор қаратилиши лозим бўлган ҳолатлар ва уларни амалга ошириши а доир вазифаларни белгилаш ва муҳим аҳамиятга эгадир.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Текширишга тайёргарлик жараёнида хўжалик юритувчи субъект бўйича олдинги ўтказилган текширишлар натижалари нима мақсадда ўргатилади?

¹ Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси 90-модда.

2. *Ўтказилган текшириш натижалари ҳақида нималар тушунилади?*

3. *Текшириш натижалари бўйича қўлланилган маълумрий, молиявий жазо чораларини ўрганиш ва таҳлил қилишнинг асосий мақсади нимада?*

4. *Солиқ ҳуқуқбузарликларининг жисмоний аломатлари ҳақида нимани тушунасиз?*

1.7§. Солиқ текширувни амалга оширувчилар таркибини аниқлаш ва зурурий ҳолларда мутахассисларни жалб этиш тартиби

Солиқ хизмати органлари томонидан амалга ошириладиган солиқ текширувларига ҳудудий солиқ органлари (Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар давлат солиқ бошқармалари) раҳбарияти томонидан тегишли тартибда руҳсат берилган (текширишларни ўтказишга руҳсат берилганлиги тўғрисидаги махсус гувоҳномаси мавжуд бўлган) солиқ органлари ходимлари чиқишга ҳақлидирлар. Текширишга тайёргарлик кўриладиган хўжалик юритувчи субъектнинг фаолияти, иш ҳажми, унинг катта-кичиклиги, тўлаётган солиқ ва бошқа мажбурий тўловлари таркиби, текшириш даври ва муддатларидан келиб чиққан ҳолда текширишда иштирок этиши мумкин бўлган солиқ идоралари ходимлари таркиби аниқланади. Бу таркибга асосан, солиқ органларининг «Солиқ текширувлари», «Юридик шахсларга солиқ солиш», «Жисмоний шахсларга солиқ солиш» бўлимлари ҳамда «Қисқа муддатли текширишларни ташкил қилиш» шўъбасидан ходимлар қабул қилиниши мумкин. Аммо мазкур солиқ текширувини амалга оширувчилар таркибида текшириладиган солиқ тўловчи мансабдор шахсларининг яқин қариндошлари бўлмаслиги лозим. Агарда текшириладиган солиқ тўловчи мансабдор шахсларининг яқин қариндошлари (ота-онаси, эри ёки хотини, ака-укаси, опа-синглиси, фарзандлари) ёки қудалари (эр ёки хотинининг ака-укаси, опа-синглиси, ота-онаси ва фарзандлари) бўлган давлат солиқ хизмати органлари ходимларининг солиқ тўловчиларда солиқ текширувларини ўтказиши тақиқланади. Шунингдек, солиқ текшируви натижаларидан шахсан, бево-сита ёки билвосита манфаатдор бўлган давлат солиқ хизмати

органлари ходимлари солиқ тўловчиларда солиқ текширувлари ўтказишга қўйилмайди.

Бундай ҳолатлар юзага келганда давлат солиқ хизмати органлари ходими текширув бошланишидан олдин ўзининг бевосита раҳбарига бу ҳақда маълум қилиши шарт. Мазкур қондага рўя олмаганлик учун жавобгарлик Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларига мувофиқ солиқ хизмати органи ходими зиммасига юкланади.

Зарурат туғилганда давлат солиқ хизмати органи раҳбарияти билан келишган ҳолда солиқ текширувларига бошқа ҳудудий давлат солиқ органларининг тегишли тартибда рухсат эгилган (рухсатнома берилган) ходимларидан ёки Солиқ кодексига мувофиқ бошқа ташкилотларга мутахассисларни жалб этиш учун сўровномалар юбориши мумкин. Масалан, Ўзбекистон Республикаси солиқ қонунчилигида назарда тутилган ҳолларда солиқ текширувига солиқ текшируви натижасидан манфаатдор бўлмаган эксперт, таржимон ва ҳолислар жалб этилиши мумкин.

Умуман олганда, солиқ текширувига тайинланган ва текшириш ўтказётган ходим қандай бўлиши кераклиги ҳақида қуйида баён қилинади:

1. Ходим текширилаётган масалага тегишли қонун ва бошқа норматив ҳужжатларга рўя қилган ҳолда ёндашиши лозим. Қонунга асосланмаган текшириш, ноқонуний қарор қабул қилиш ва тазйиқ ўтказиш йўл қўйиб бўлмайдиган ҳолат ҳисобланади.

2. Ходимда бухгалтерия ҳисоби бўйича етарли билим бўлиши керак. Адолатли солиққа тортишни амалга ошириш учун аниқ текшириш даркор. Бухгалтерия ҳисобидан етарли билимга эга бўлмасдан аниқ текшириш ўтказиш, солиқ тўловчини унинг натижаларига ишонтириш қийинлашади.

3. Текширувчи атрофдагиларнинг таъсири(тазйиқи)га бўйсуниши керак эмас. У текшириш ўтказишда ҳолис бўлиши, учинчи шахслар томонидан қилинган танқидга эътибор бериши, ҳар хил ваъдаларга учини керак эмас. Ўз ишини ҳеч нарсага қарамасдан ишонч билан бажариши керак. Солиқ текшируви солиқ тўловчининг мулкий ҳуқуқига тегишли бўлгани учун ўз-ўзидан маълумки, унинг ҳаракатлари қизиқиш уйғотади. Солиқ тўловчи ва жамиятнинг ишончи текширувчи шахсининг ҳалоллиги ва адолатлигига боғлиқ.

4. Текширувчи чуқур мулоҳаза қиладиган ва узоқни кўра ола-
ши аниқ бўлиши керак. У одамлар томонидан тўлдирилган бухгал-
терия ҳисоб-китоблари ва ҳисоботлар қонун талабларига жавоб
бера оладими, йўқми, билиши керак. Бунинг учун бор маълумот-
лардан ҳақиқатни топа билиш қобилияти аэга бўлиши муҳим ўрин
эгаллайди.

5. Солиқ тўловчи ўзинига софдил ёндашиши учун текширувчи
солиқ тўловчи устидан раҳбарлик қила олиши керак. Текшириш ва
раҳбарлик қилиш – бу мисоли автомобилни тортадиган икки ёилди-
раги кабиadir. Текширишнинг самараси келгусида намоён бўлиши
учун текширувчи солиқ тўловчининг ўрнига ўзини кўйиб, унга ёрдам
бериши, шу билан бирга раҳбарлик қилиши керак. Текшириш аниқ
ва тушунарли тарзда ўтса, солиқ тўловчилар кейинги фаолиятида
тегишли бухгалтерия ҳужжатларини тўғри юритадиган ва солиқ
ҳисоботларини тўғри тўлдирадиган бўладилар.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

*1. Солиқ текширувчининг иштирокчилари кимлар ҳисоб-
ланади?*

*2. Солиқ текширувчини амалга оширувчилар таркибида
қандай ходимлар қиради?*

*3. Текширишларни ўтказишга руҳсат берилганлиги
тўғрисидаги махсус гувоҳнома тўғрисида нималарни би-
ласиз?*

4. Мазкур гувоҳнома қандай тартибда берилди?

*5. Солиқ текширувига экспертлар қандай тартибда
жалб этилади?*

1.8§. Текширув ўтказиш дастурини тузиш қоидалари ва уни тасдиқлаш

Текширув олдидан таҳлил қилиш асосида текшириладиган
масалаларнинг тахминий рўйхати (текшириш дастури) шаклла-
нади. Дастур корхонанинг тармоқ хусусиятларини ҳисобга ол-
ган ҳолда солиқлар ва йиғимлар тўғрисидаги қонун ҳужжатлари
бузилиши ҳолатлари аниқланиши эҳтимоли кўпроқ бўлган солиқ
тўловчининг молжавий-хўжалик фаолияти соҳаларини қамраб
олиши керак.

Хўжалик юритувчи субъектларда солиқ қонунчилигига риоя қилиниши ва бюджет билан ҳисоб-китобларни амалга оширилиши юзасидан текширув ўтказиш дастурига текширилаётган объектнинг ҳуқуқий асослари, тузилиши ва фаолияти бўйича текширилиши лозим бўлган масалалар сифатида қуйидагилар кўри-ниши зарур:

1. Хўжалик юритувчи субъектнинг ташкил этилиши, давлат идоралари, статистикаси ва солиқ органларида рўйхатдан ҳамда қайта рўйхатдан ўтганлиги. Солиқ тўловчининг идентификацион рақамига эгаллиги ва ОКОНХ бўйича корхона фаолият тури-нинг код рақами.

2. Корхонанинг Низомида кўрсатилган ва ҳақиқатдаги ман-лиши. Асосий фаолият тури ва унинг Низомида қайд этилган фа-олиятлари (таъсис ҳужжатлари асосида).

3. Таъсис ҳужжатларига мувофиқ Низом жамғармасининг миқдори ва текширув кунига унинг ҳақиқатдаги шаклланиши (пул маблағлари сўм ёки валюта, асосий воситалар, товар моддий бойликлари, ақлий (интеллектуал) мулк объектлари, номоддий активлар ва бошқалар).

4. Мавжуд ер майдони ва бино-иншоотлари бўйича кадастр ҳужжатларининг мавжудлиги, уларга асосан ва ҳақиқатда умумий ер майдонининг ҳажми ва бино-иншоотларнинг қиймати. Ер майдонидан унумли ва мақсадли фойдаланиши.

5. Лицензия талаб қилувчи айрим турдаги фаолиятлари учун лицензиянинг мавжудлиги ва унинг амал қилиш муддатлари.

6. Корхонанинг шўъба корхоналари, ваколатхоналари, филиаллари, хўжалик ҳисобидаги участкалари ва бошқа бўлинма-лари ташкил этилиши. Уларнинг бош (базавий) корхона билан ўзаро молиявий-иқтисодий алоқалари (фойдани тақсимлаш, ўзаро ҳисоб-китоб, молиявий ёрдам ва бошқалар), қўшма фаолият ҳақидаги шартномаларининг мавжудлиги.

7. Ўзбекистон Республикаси ва унинг ташқарисидаги банк муассасаларида ҳисоб рақамлари мавжудлиги. Ўзбекистон Республикаси ташқарисидаги банк муассасаларида ҳисоб рақамла-ри очилган рухсатномалари мавжудлиги.

8. Солиқ тўловчи корхонанинг молиявий-хўжалик фаолияти-ни назорат қилувчи органлар (Молия Вазирлиги, Давлат солиқ қўмитаси, Прокуратура, Ички ишлар Вазирлиги, Миллий хавф-сизлик хизмати ва бошқалар) ва текширувчилик хизматлари то-

монидан олдинги текширувлар бўйича текширув ҳужжатлари мавжудлиги ва уларнинг натижалари бўйича қўлланилган чоралар (ДСИга қайтадан ҳисоб-китоб топширилган, камомад ва ортиқчалик, жинойӣ иш қўзғатилган ва бошқалар).

9. Акциялар ҳақида маълумот. Акцияларнинг бўлиниши, улар бўйича ҳисобланган дивидендларнинг тўланиши, Давлат улушига тегишли акциялар бўйича дивидендларнинг мақсадли ишлатилиши. Молия бўлинмалари томонидан давлат улушидаги акциялар бўйича дивидендларнинг тўлаништини узайтириш муддати, узайтирилган вақтдаги (ҳолатдаги) корхонанинг солиқ қарзи.

10. Текширилаётган субъектнинг бошқа корхона ва ташкилотлар акцияларига эгаллик қилиш, акциялар эвазига олинган дивидендларнинг 2-шаклда акс эттирилиши.

11. Текширилаётган хўжалик юритувчи субъектнинг ҳуқуқий асослари, тузилиши ва иш фаолияти тегишли бўлган бошқа масалалар.

Текшириш ўтказиш дастурига хўжалик юритувчи субъектларнинг солиқ қонунчилигига риоя этилиши, бошқа мажбурий тўловларни ҳисоблаб чиқарилиши ва бюджетга ўз вақтида ўтказилиши бўйича текширилиши лозим бўлган масалалар сифатида қуйидагилар киритилиши зарур:

1. Хўжалик юритувчи субъектнинг «Молиявий натижалар бўйича» ҳисоботи, бухгалтерия ҳисобини тузишнинг белгиланган талабларга тўлиқ риоя этилиши ва солиқ тўловчининг молиявий ҳолати.

2. Солиқ тўловчиларнинг шахсий рақамлари (лицевих счётов) асосида ҳисобланган солиқ ва мажбурий тўловлар бўйича бюджет билан ўзаро муносабатлари. Тўлов интизомига риоя этилиши.

3. Товарлар (ишлар, хизматлар)нинг бошқа корхона ёки жисмоний шахсларга, шу жумладан, корхона ходимларига бепул берилиши ёки ҳақини қисман тўлаб берилишига доир айланмалар қўшилган қиймат солиғига тортилганлигини текшириш.

Текшириш ўтказиш дастурида Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонлари, Вазирлар Маҳкамаси қарорлари талабларига риоя қилиниши юзасидан текшириш ўтказиш бўйича текширилиши лозим бўлган масалалар сифатида қуйидагилар киритилиши зарур:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1995 йил 12 майдаги «Халқ хўжалигинда ҳисоб-китобларни ўз вақтида ўтказилиши учун корхона ва ташкилотлар раҳбарларининг масъулиятини ошириш борасидаги чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ-1154-сонли ва 1999 йил 19 июлдаги ПФ-2340-сонли Фармони талабларининг бажарилиши, дебиторлик ва кредиторлик қарзларининг, шу жумладан муддати ўтгани бўйича таҳлили. Маҳсулотлари 15% олдидан тўловсиз жўнатилиш ҳолатлари.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1996 йил 9 августдаги «Бюджет билан ҳисоб-китоблар учун хўжалик юритувчи субъектларининг масъулиятини ошириш чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ-1504-сонли Фармони талабларининг бажарилиши.

3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 17 ноябрдаги 504-сонли «Иш ҳақининг ўз вақтида тўланиши учун вазирликлар, идоралар ва хўжалик юритувчи субъектлар раҳбарларининг жавобгарлигини ошириш юзасидан қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги қарори талабларини бажарилиши ва иш ҳақининг ўз вақтида тўланиши.

4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 5 августдаги «Пул маблағларининг банкдан ташқари муомаласини янада қисқартириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 280-сонли қарори талабларининг бажарилиши.

5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 19 мартдаги «Истеъмол товарлари билан улгуржи ва чакана савдо қилишни тартибга солиш а доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги 125-сонли ва 2002 йил 26 ноябрдаги «Юридик ва жисмоний шахсларни рўйхатдан ўтказишни ҳамда улар томонидан савдо фаолияти амалга оширилишини тартибга солиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 407-сонли қарорлари талабларининг бажарилиши.

6. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 1 ноябрдаги «Электр энергиясидан фойдаланганлик учун ҳисоб-китоб қилиш механизмини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» ги 511-сонли қарори талабларининг бажарилиши.

7. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 21 октябрдаги «Бюджетдан ташқари пенсия жамғармасини бошқаришни янада такомиллаштириш тўғрисида»ги 490-сонли қарори талабларининг бажарилиши.

8. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 21 декабрдаги «Фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоги тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунини амалга ошириш чора-тадбирлари ҳақидаги 595-сонли қарори талаблари бажарилиши.

9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Йирик саноат корхоналари билан касаначиликни ривожлантириш асосидаги ишлаб чиқариш ва хизматлар ўртасида кооперацияни кенгайтиришни рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида» 2006 йил 5 январдаги ПФ-3706-сон фармони ва ушбу Фармонни амалга ошириш ҳақидаги Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 11 январдаги 4-сонли қарори талабларининг бажарилиши.

10. «2009 йилда саноат кооперацияси асосида тайёр маҳсулотлар, бутловчи буюмлар ва материаллар ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш дастури тўғрисида»ги 2009 йил 27 январдаги ПҚ-1048-сонли қарори.

11. Назорати солиқ органларига юклатилган бошқа Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонлари, Вазирлар Маҳкамаси қарорлари талабларига риоя қилиниши.

Ўтказиладиган текширувларда алоҳида эътибор берилиши лозим бўлган масалалар сифатида қуйидагилар текшириш ўтказиш дастурига киритилиши лозим:

1. Корхонанинг бухгалтерия, омбор ва статистика ҳисоботларига ҳақиқатдаги ишлаб чиқариш ҳажмларини, сотиб олинган хом ашё ва материаллар ҳажмининг мос келиши, шунингдек ҳисобга олинмайдиган маҳсулотлар ишлаб чиқариш учун сарфланадиган хом ашё ва материаллар манбаеси, уларнинг сотилиш каналларини текшириш.

2. Ўтказиб берилган электр энергияси учун тариф ставкаларининг қўлланилиши, энергия манбалари ва коммунал хизматлари ишлаб чиқариш таннархига таъсир этувчи омиллар ҳамда материал ресурсларни сарфланиш меъёрига риоя этилиши, таннархни суғий ошишига олиб келувчи омилларни ва белгиланган ўлчовлардан ортиқча сарфланган харажатлар ҳисобига кам ҳисобланган фойда солиғи суммасини аниқлаш.

3. Корхонага хом ашё, товар-моддий бойликларнинг олиб килиниши ва чиқарилиши режими (пропускной режим), материал пропускларини махсус дафтарларда қайд этилганлигини бирлам-

чи бухгалтерия ҳужжатлари билан солиштириш асосида текшириб кўриш.

4. Корхонанинг ишлаб чиқариш қувватидан фойдаланиш таражасини олдинги йиллар билан солиштира таҳлил қилиш.

5. Даъво муддати ўтган кредиторлик қарзларни ўз вақтида молиявий натижалар билан боғлаш.

6. Тайёр маҳсулотлар, асосий воситалар, товар-моддий бойликлар ва бошқаларни рўйхатдан ўтказиш (инвентаризация қилиш), уларнинг натижалари бўйича тузилган ҳужжатларнинг тўғрилиги, бухгалтерия ҳисоботларида акс эттирилиши ва камомад ҳамда ортиқчалик бўйича қўлланилган тадбирлар. Зарурат туғилганда танланма инвентаризация ўтказиш. Нолиқвид товар маҳсулотлар мавжудлиги сабаби ва уларнинг миқдори.

7. Тайёр маҳсулотлар, товар-моддий бойликлар ва асосий воситаларни қайта баҳолаш ишлари, уларни ўз вақтида ва тўғри расмийлаштириш, бухгалтерия ҳисоботларида акс эттирилиши ва натижалари бўйича қўлланилган тадбирлар.

8. Пул тўловсиз олинган ва ҳисобдан чиқарилган асосий восита (фонд) ва товар моддий бойликларнинг мавжудлиги. Тайёр маҳсулот, товар моддий бойликлар, иш ва хизматларнинг ҳақиқатдаги таннархидан паст нархларда юклаб жўнатилганлиги ҳақидаги мавжуд фактлар ва уларнинг бухгалтерия ҳисоботида тўғри акс эттирилганлиги.

9. Қўлланилган солиқ имтиёзларининг асослигини ва солиқ солишдан озод этиш натижасида бўшаган маблағларидан мақсадли фойдаланганлигини текшириш.

10. Харид қилинаётган маҳсулот ва ашёларни тўғридан-тўғри ишлаб чиқарувчи ёки Республика ҳудуди ташқарисидан импорт сифатида расмий равишда олиб кирувчи шахедан эмас, балки воситачи бўлган хусусий тадбиркорлардан харид қилиниши сабабларини ўрганиш.

11. Тайёр маҳсулотларнинг ишлаб чиқариш таннархи ҳамда истеъмолчиға маҳсулотларнинг сотилиш баҳоларини таҳлил қилиш.

12. Турли инвесторлардан (банклар, Молия Вазирлиги, корхоналар, инвестиция компаниялари ва бошқалар) олинган кредитлар, заём воситалари, молиявий ёрдам, субсидиялар ва асосий воситалар, уларнинг шартлари ва ўз вақтида қайтарилиши.

Муддати ўтган ва тўлов муддати узайтирилган банк кредитларининг ҳисобланган фонслар миқдорини банклардан аниқлаш.

13. Ишлаб чиқарилаётган маҳсулотга сарфланган норма ва нормативлари тасдиқланган ҳужжатлар асосида ишлаб чиқилаётган маҳсулотлар технологияси бўйича ишлаб чиқариш босқичларини, маҳсулот сотиш ва асосий харидорларни ўрганиб таҳлил қилиш. Таҳлилда асосий эътибор маҳсулот тайёрлашга сарфланадиган асосий хом ашёга, шунингдек харажат қилинаётган материаллар таркибининг ҳажмини ташкил қиладиган хом ашёларга қаратилиши керак.

14. Қурилиш ишларининг бажарилиши, сметаларнинг мавжудлиги, қилинган ишларни тасдиқловчи ҳужжатларни ҳақиқатда қилинган ишлар билан солиштириш ва шунга оид масалалар.

15. Конверт усулида иш ҳақи берилиши ҳолатларини аниқлаш ва таҳлил қилиш, ҳамда иш ҳақини энг кам иш ҳақидан past даражада берилиш ҳолатларини таҳлил қилиш.

16. Юқоридагилардан ташқари, дастурда кўрсатилмаган, лекин амалдаги қонун ҳужжатлари талабларига риоя қилиниши юзасидан молиявий-хўжалик фаолияти бўйича назорати солиқ органларига юклатилган бошқа масалалар.

Касса операцияларини текшириш бўйича текшириш ўтказиш дастурига текширилиши лозим бўлган масалалар сифатида қуйидагилар киритилиши зарур:

1. Нақд пул маблағлари ва қимматли қоғозларнинг корхона кассасида сақланиши (кассада нақд пул қолдиқларини тўсатдан рўйхатдан ўтказиш).

2. Касса ҳужжатларини расмийлаштириш ва касса дафтари юритишнинг тўғрилиги.

3. Банкдан олинган, маҳсулот сотишдан тушган нақд пуллар тўлиқ қабул қилиниши ва ишлатилмаган нақд пул қолдиқлари қайтарилишининг ҳаққонийлиги.

4. Корхона кассасидан чиқим қилинган нақд пул харажати-нинг қонунийлиги (иш ҳақи, моддий жавобгарга, хўжалик харажатларига, қишлоқ хўжалик маҳсулотлари сотиб олишга ва ҳ.к.)

5. Нақд пул тушумларининг ўз вақтида ва тўлиқ банк муассасаларига топширилиши.

Текшириш ўтказиш дастурига хўжалик юритувчи субъектларнинг ташқи-иқтисодий фаолият ва ўтказилган экспорт-импорт операциялари натижалари бўйича текширилиши лозим бўлган

масалалар ҳам киритилиши зарур. Ушбу масалалар Давлат солиқ кўмитасининг «Валюта ва экспорт-импорт операцияларини назорат қилиш» Бош бошқармаси ва унинг жойлардаги қўйинишмалари ходимлари томонидан текширилади. Ушбу бошқарма ходимлари томонидан текширувлар натижаси бўйича аниқланган солиққа оид камчиликлар бўйича тузилган хулоса ва кўрсатмаларни ўзида аке эттирган оралиқ далолатнома тузилади (текширув дастури алоҳида тақдим этилади).

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

- 1. Солиқ текшируви дастури нима мақсадда тузилади?*
- 2. Солиқ текшируви дастури ким учун тузилади?*
- 3. Текширув дастурини тузишда қандай талаблар қўйилади?*
- 4. Текширув дастурига қандай масалалар киритилади?*
- 5. Текширув дастури ким томонидан тузилади ва қандай тартибда тасдиқланади?*

II. ЖОЙИДА ТЕКШИРИШ ЎТКАЗИШ

2.1§. Солиқ текширувининг бошланишида амалга ошириладиган дастлабки ишлар

Жойида, яъни текширув тайинланган хўжалик юритувчи субъектлар (гадбиркорлик фаолияти билан шуғулланаётган жисмоний шахслар, юридик шахслар ва уларнинг алоҳида бўлинмаларининг ҳузурига борган ҳолда ўтказиладиган солиқ текширувлари мазкур хўжалик юритувчи субъектларнинг молия-хўжалик фаолияти текшируви (тафтиши) ва қисқа муддатли текширув шаклида амалга оширилади.

Маълум бир хўжалик юритувчи субъект фаолияти бўйича солиқ текширувини ўтказишга тайинланган солиқ органининг мансабдор шахси хўжалик юритувчи субъектларнинг молия-хўжалик фаолияти юзасидан текширишни (тафтишни) бошлашдан олдин, савдо ва хизмат кўрсатиш корхоналарида нақд пул тушумларига тааллуқли масалалар юзасидан қисқа муддатли текширув ўтказилаётганда эса солиқ текшируви тугаллангунинга қадар қуйидаги мажбуриятларни, жумладан:

солиқ тўловчинини солиқ текширувининг мақсади билан таништириши;

ўз хизмат гувоҳномасини, шунингдек текширишларни ўтказишга рухсат берилганлиги тўғрисидаги махсус гувоҳномасини кўрсатиши;

қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда текширишларни қайд этиш дафтарини тўлдирishi;

агар текширув режали тарзда ўтказилаётган бўлса солиқ тўловчига хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини текширишларни амалга оширишнинг мувофиқлаштириш режасидан кўчирма нусхасини, солиқ тўловчига нисбатан жиноий иш қўзғатилган бўлса, жиноят ишлари юзасидан тергов олиб бориш жараёнида текшириш тайинлаш тўғрисидаги қарорни ёки назорат қилувчи органлар фаолиятини мувофиқлаштирувчи махсус ваколатли органининг режадан ташқари солиқ текшируви ёки муқобил текширув (Солиқ кодекси 88-моддасининг тўртинчи қисмида кўрсатилган асосларга кўра режадан ташқари ўтказиладиган текширув бундан мустасно) ўтказиш тўғрисидаги қарорни кўчирма нусхасини, шунингдек давлат солиқ хизмати органининг тегишли

қолдануви тайинланганлиги тўғрисидаги буйруғининг қолдониш тартиб-қоида ва тартиб-қоида ва тартиб-қоида текширувни ўтказиш дастурининг кўчирма нусха-сори билан таъминлаб, тилхат олиши шарт.

Солиқ текширувини ўтказишга асос бўлган юқорида қайд этиб келинган ҳужжатлар солиқ тўловчига (тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланаётган жисмоний шахс ёки юридик шахсларнинг солиқдор шахсларига) топширилган пайт солиқ текширувини ўтказиш бошланган пайт ҳисобланади. Солиқ тўловчининг мазкур ҳужжатларни олишдан бош тортганлиги солиқ текширувини ўтказиш учун асос бўлмайди ва ушбу ҳолатда текширувчи томонидан солиқ тўловчининг ҳужжатларни олишдан бош тортганини расмийлашдирилган далолатнома тузилади ҳамда унинг мазкур солиқ тўловчи томонидан имзоланади. Солиқ тўловчи ушбу далолатномани имзолашдан ҳам бош тортадиган бўлса, бу ҳақда далолатномага тегишли ёзув киритилади. Бундай ҳолда далолатнома имзоланган пайт солиқ текширувини ўтказишнинг бошлангани ҳисобланади. Солиқ текширувини ўтказувчи давлат солиқ хизмати органининг мансабдор шахсига солиқ текширувини ўтказиш учун солиқ тўловчининг ҳудудига ва жойларга киришни тўсқинлик қилинганда, бу ҳақда далолатнома тузилади ҳамда унинг ўзи ва солиқ тўловчи томонидан имзоланади. Солиқ тўловчи мазкур далолатномани имзолашдан ҳам бош тортадиган бўлса, бу ҳақда ушбу далолатномага ҳам тегишли ёзув киритилади.

Давлат солиқ хизмати органининг солиқ текширувини ўтказиётган мансабдор шахсларига солиқ тўловчининг ҳудудига ва жойига (турар жой бинолари бундан мустасно) киришга тўсқинлик қилганлик, шунингдек, давлат солиқ хизмати органи мансабдор шахсларининг ўз хизмат вазифаларини бажаришга тўсқинлик қилганлик қонунда назарда тутилган жавобгарликка сабаб бўлади.

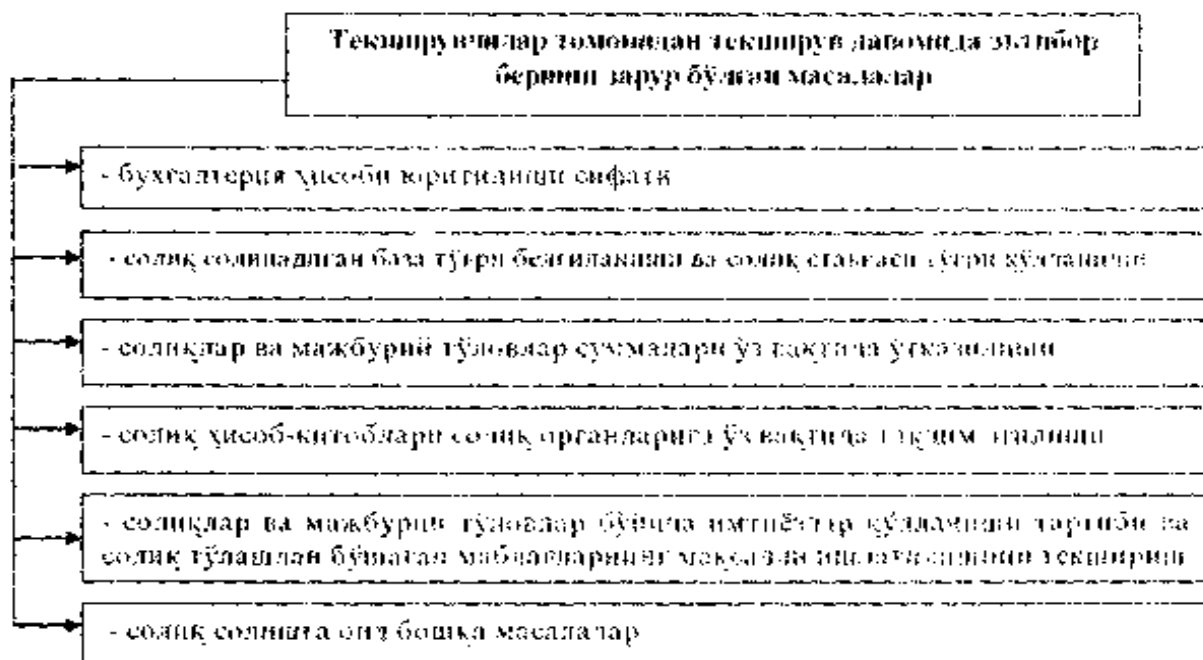
Солиқ органлари мансабдор шахслари (текширувчилари) томонидан амалга оширилаётган ҳужжатли солиқ текшируви буйруқда кўрсатилган муддат оралиғида, қисқа муддатли текширишлар эса текшириш бошланган пайтдан бошлаб саккиз соат давомида амалга оширилади.

Хўжалик юритувчи субъектлар фаолияти юзасидан амалга оширилаётган солиқ текширувида мазкур солиқ тўловчи томонидан солиқдор ва мажбурий тўловларнинг тўғри ҳисобланиши ва

ўз вақтида тўловинини назорат қилиш текширишинини предмети ҳисобланади.

Солиқ органлари мансабдор шахслари (текширувчилари) текширув давомида қуйидаги масалаларга эътибор бериши зарур: (6-расм)

Режали текширувдан аввал, солиқ инспекторлари ҳар бир солиқ тури бўйича ҳисобот ва ҳисоб-китобларни камерал назоратдан (жоинга чиқмасдан) ўтказадилар.

6-расм. Текширувчилар томонидан текширув давомида эътибор бериши зарур бўлган масалалар

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Солиқ текширувининг бошланғич даражасида тилани тушунасиз?
2. Солиқ текшируви қачон бошлангани ҳақ ҳисобланади?
3. Тафтиш билан қисқа муддатли текширишлардаги текширишининг бошланғичида қандай фарқ мавжуд?
4. Солиқ текширувининг бошланғичида қандай тадбирлар амалга оширилиши керак?
5. Текширувининг бошланғичида солиқ тўловчиларга қандай ҳужжатлар тақдим этилиши керак?

2.2§. Солиқ текширувлари жараёнида қўлланиладиган усуллар

Солиқ текшируви ўтказилаётган жараёнда Давлат солиқ хизмати органининг солиқ текширувини ўтказаетган мансабдор шахслари солиқ тўловчидан солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни ҳисоблаб чиқиш ҳамда тўлаш билан боғлиқ ҳужжатларни (суммадан, даромад ва харажатлар билан боғлиқ бирламчи ҳужжатлар, ишлаб чиқарилган товарлар, бажарилган ишлар, кўрсатиш билан хизматларни тасдиқловчи ҳужжатлар, банк ва касса операциялари билан боғлиқ ҳужжатлар, молиявий ва солиқ ҳисобовчилари ва б.) талаб қилиб олишга ҳақли ҳисобланади. Бундан ташқари зарурат бўлганда, солиқ тўловчи томонидан даромадлар олиш учун фойдаланилаётган ёки солиқ солиш объектлари билан боғлиқ ҳудудларни, ишлаб чиқариш, омборхона, савдо биноларини ҳамда бошқа бинолар, шу жумладан жойларни ўзидан кечирилади. Кўздан кечирish жараёнида зарур ҳолларда фото ва киносуратга олиниши, видеоёзувга туширилиши, ҳужжатлардан кўчирма нусхалар олиниши ҳам мумкин. Шу билан биргаликда, солиқ тўловчининг мол-мулкни (асосий воситаларини, омбордаги сотиш учун мўлжалланган ва сотиб олинган товарларини, кассадаги нақд пул маблағлари ва қимматбаҳо қоғозларини, савдо пештахтасидаги товарларни) инвентаризациядан ўтказилади.

Солиқ текшируви ўтказилаётган жараёнда Давлат солиқ хизмати органининг солиқ текширувини ўтказаетган мансабдор шахслари текширилаётган солиқ тўловчидан талаб қилиб олинган ҳужжатлар ва улардаги маълумотларни ўзида мавжуд маълумотлар билан солиштириши, таққослаши, ноаниқликлар (тузатиш, чатишган ҳужжатлар) бўйича солиқ тўловчи мансабдор шахсларидан тушунтириш хатлари олиши, ҳужжатларни текширишда «танлама текшириш» усулидан фойдаланиши, айрим ҳужжатлар ва ҳуқуқбузарлик предметларини олиб қўйиши мумкин. Булардан ташқари, зарур ҳолларда текшириш жараёнларига ҳолчилар ва экспертларни жалб қилиши мумкин.

Солиқ тўғрисидаги қонун ҳужжатлари бузилганлигидан далолат берувчи ҳужжатлар ва ҳуқуқбузарлик предметлари солиқ текширувини ўтказаетган давлат солиқ хизмати органи мансабдор шахсининг асослантирилган қарори асосида, солиқ тўловчи-

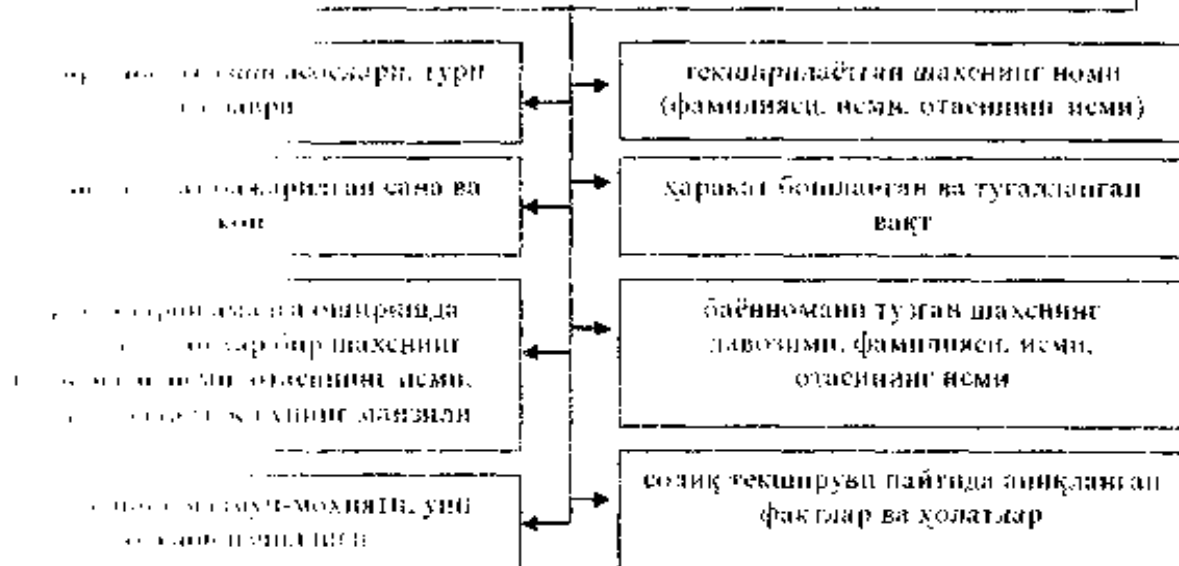
нинг фаолиятини тўхтатиб қўйишга олиб келадиган ҳужжатлар ва предметларни олиб қўйиш эса фақат суд қарорини асосида амалга оширилади. Давлат солиқ хизмати органининг мансабдор шахси томонидан ҳужжатлар ва предметларни ихтиёрий тартибда солиқ тўловчининг иштирокида ёки мажбурий тартибда ҳолис-лар ҳамда солиқ тўловчи иштирокида олиб қўйилади. Ҳужжатлар асл нусха ёки кўчирма нусхалар кўринишида олиб қўйилади.

Солиқ тўловчи ҳужжатларни кўчирма нусхаларининг олиб қўйи-лиши солиқ назоратини амалга ошириш учун етарли бўлмаган ҳолларда ҳамда давлат солиқ хизмати органларида ҳужжатлар-нинг асл нусхалари йўқ қилиниши, яширилиши, тузатилиши ёки алмаштирилишига етарли асослар бўлган ҳолларда давлат солиқ хизмати органининг мансабдор шахси ҳужжатларнинг асл нус-хасини олиб қўйишга ҳақли. Ҳужжатларнинг асл нусхалари олиб қўйилаётганда улардан кўчирма нусхалар тайёрланади, бу нус-халар давлат солиқ хизмати органининг мансабдор шахси томо-нидан имзоланади ва кимдан олиб қўйилган бўлса, ўша шахсга берилади. Ҳужжатларни олиб қўйиш билан бир вақтнинг ўзида улардан кўчирма нусха тайёрлаш ёки тайёрланган кўчирма нус-халарни бериш имконияти бўлмаган тақдирда, давлат солиқ хиз-мати органи уларни ҳужжатлари олиб қўйилган шахсга олиб қўйилган кундан эътиборан беш кун ичида беради. Қолган ҳол-ларда солиқ тўловчининг имзоси ва муҳри билан тасдиқланган ҳужжатларнинг кўчирма нусхалари олиб қўйилади.

Ҳужжатлар ва предметлар олиб қўйилган тақдирда икки нус-хада баённома тузилади ва унда қуйидагилар кўрсатилади: (7-расм)

Ҳаракатларнинг амалга оширилишида иштирок этган ва (ёки) ҳозир бўлган барча шахслар баённомани ўқиб чиқадилар. Маз-кур шахслар ўз фикр-мулоҳазаларини баёи этишга ҳақли ва бу фикр-мулоҳазалар баённомага киритилиши ёки солиқ текширу-ви материалларига қўшиб қўйилиши лозим. Баённома давлат солиқ хизмати органининг баённомани тузган мансабдор шахси, шунингдек ҳаракатларни амалга оширишда иштирок этган ва (ёки) ҳозир бўлган шахслар томонидан имзоланади. Баённомага фотосуратлар ва негативлар, киноленталар, видеоёзувлар ҳамда ҳаракатлар амалга оширилганда бажарилган бошқа материал-лар илова қилиниши мумкин.

Хўш хабар ва предметларни олиб қўйилганда тузиладиган баённомалар кўрсатилиши лозим бўлган масалалар

Рис. 1. Хўш хабар ва предметларни олиб қўйилганда тузиладиган баённомалар кўрсатилиши лозим бўлган масалалар

ИЗВОРИТ САВОЛЛАРИ

1. Солиқ текшируви усуллари деганда нимани тушуна-
ради?
2. Текшируви жараёнида қандай тадбирлар амалга оши-
рилади мумкин?
3. Тап нама текшириши деганда нимани тушуна-
сиз?
4. Дўж жатларни солиштириши, инвентаризация, муҳ-
офизни қандай кечирини тушуничаларининг мoҳияти нима-
ди?
5. Қандай ҳолларда ва қай тартибда жавобсар шах-
сларни тушуштиришилар олинади?

2.38. Солиқ текшируви жараёнида мол-мулкни инвентаризациядан ўтказиш

Солиқ текширувини ўтказаетган давлат солиқ хизмати орга-
нининг мансабдор шахелари, зарурат бўлганда, солиқ тўловчи-
ларнинг мол-мулкни инвентаризациядан ўтказиши мумкин. Солиқ
текширувларини ўтказиш вақтида мол-мулкни инвентаризация-
дан ўтказиши Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси, «Бух-
галтерия ҳисоби тўғрисида»ги Қонун (1996 йил 30 августдаги

№279-Г сонли), 4-сон Бухгалтерия ҳисоби миллий стандартлари (БҲМС) («Товар-моддий захиралар», Адлия вазирлиги томонидан 2006 йил 17 июлда 1595-сон билан рўйхатдан ўтказилган), 5-сон БҲМС («Асосий воситалар», Адлия вазирлиги томонидан 2004 йил 20 январда 1299-сон билан рўйхатдан ўтказилган) ва 19-сон БҲМС («Инвентаризацияни ташкил қилиш ва ўтказиш», Адлия вазирлиги томонидан 1999 йил 2 ноябрда 833-сон билан рўйхатдан ўтказилган)га мувофиқ тарзда амалга оширилади.

Инвентаризацияни, солиқ текширувини ўтказиш, солиқ тўловчилар тўғрисида бошқа манбалардан олинган маълумотлар таҳлили ва (ёки) уларнинг ҳудудлари ва жойларини кўздан кечириш жараёнида бухгалтерия ва солиқ ҳисобида акс эттирилмаган товар-моддий бойликлар, асосий воситалар ёки бошқа мол-мулк мавжуд ёхуд бухгалтерия ва солиқ ҳисоби ҳужжатларида тегишли маълумотлар бўлгани ҳолда ушбу мол-мулк ва қимматликлар мавжуд эмас деб тахмин қилишга асос бўлганда, шунингдек бошқа зарур ҳолларда ўтказиш мақсадга мувофиқдир. Қаерда бўлишидан қатъи назар, ташкилотга тегишли бўлган, шунингдек унга тегишли бўлмаган, бироқ бухгалтерия ҳисобида қайд этилган (масъул сақлашда турган, шартномага кўра ижарага олинган, қайта ишлашга олинган, комиссияга қабул қилинган) мол-мулк, шунингдек муайян сабабларга кўра ҳисобга олинмаган мол-мулк ва мажбуриятларнинг барча турлари инвентаризациядан ўтказилиши мумкин.

Инвентаризация қилишнинг асосий мақсадлари мол-мулкнинг ҳақиқатда мавжудлигини аниқлаш, ҳақиқатда мавжуд мол-мулкни бухгалтерия ҳисоби маълумотлари билан қиёслаш, мажбуриятлар ҳисобда тўғри акс эттирилганлигини текширишдан иборатдир. Жойлашган ери ва барча турдаги молиявий мажбуриятларидан қатъи назар, хўжалик юритувчи субъектнинг барча мол-мулки инвентарланиши керак. Бундан ташқари, ишлаб чиқариш захиралари ва хўжалик юритувчи субъектга қарашли бўлмаган, лекин бухгалтерия ҳисобида қайд этилган (масъулиятга сақланганда бўлган, ижарага олинган, қайта ишлаш учун олинган) бошқа турдаги мол-мулклар, шунингдек, бирор-бир сабабга кўра ҳисобга олинмаган мол-мулк инвентарланиши керак.

Мол-мулкни инвентаризация қилиш унинг жойлашган ери ва моддий жавобгар шахс бўйича ўтказилади. Инвентаризация қилишни ўтказиш учун хўжалик юритувчи субъектлар таркибда:

қилиш комиссияси раҳбари ёки унинг ўринбосари (қўшимча раёси);

товар бухгалтер;

бошқа муҳассислар (муҳандислар, иқтисодчилар, техниклар ва ҳоказолар) бўлган доимий ишлайдиган инвентаризация қилиш комиссиялари тузилади.

Инвентаризация қилиш комиссияси таркибига хўжалик юрисидаги субъектнинг ички аудит вакиллари киритилиши мумкин. Комиссия таркибига инвентарланаётган бойликлар, нархлар ва сифатини ҳисобни яхши биладиган тажрибали ходимлар киритилиши керак. Биргина моддий жавобгар шахсларда худди шу қилишни кетма-кет икки марта ишчи инвентаризация қилиш комиссиясининг раёси қилиб тайинлаш тақиқланади.

Инвентаризация қилиш комиссиялари аъзолари товарлар, материаллар ва бошқа бойликлар камомати ва ишлатиб юборгани ёки ортиқча чиққанини яшириш мақсадида рўйхатга бойликларнинг ҳақиқатдаги қолдиқлари тўғрисида атайлаб нотўғри маълумотларни киритганик учун белгиланган тартибга мувофиқ жавобгарликка тортиладилар. Мол-мулкнинг ҳақиқатдаги мавжудлигини текширишни бошлашдан олдин инвентаризация қилиш комиссияси инвентаризация қилиш пайтидаги энг сўнгги қирим-чиқим ҳужжатларини ёки моддий воситалар ва пул маънолари ҳаракати тўғрисидаги ҳисоботларни олиши керак.

Инвентаризация қилиш комиссиясининг раёси ҳисоботларга ишова қилинган барча қирим-чиқим ҳужжатларига «инвентаризация қилишгача ...да (сана)» деб кўрсатган ҳолда виза қўяди, бу эса бухгалтерияга ҳисоб маълумотлари бўйича инвентаризация қилишни бошлаш пайтида мол-мулк қолдиқларини аниқлаш учун асос бўлиб хизмат қилиши керак.

Моддий жавобгар шахслар инвентаризация қилиш бошланishiга қадар мол-мулкка доир барча қирим-чиқим ҳужжатлари бухгалтерия ёки комиссияга топширилгани ва улар жавобгарлигига келиб тушган барча бойликлар қирим қилингани, чиқиб кетганлари эса чиқимга ҳисобдан ўчирилгани тўғрисида тилхат берадилар. Мол-мулкни сотиб олишга ҳисобот бериладиган суммалари ёки уни олиш учун ишончномалари бўлган шахслар ҳам шундай тилхат берадилар.

Инвентаризация қилишни ўтказиш олдидан ишчи инвентаризация қилиш комиссиялари аъзоларига буйруқ, комиссия раёси

ларига эса пломбир топширилади (инвентаризация қилиш комиссияси ишлайдиган бутун иш вақтида пломбир комиссия расида сақланади). Буйруқда инвентаризация қилишни ўтказишга доир ишни бошлаш ва тугатиш муддатлари белгиланади.

Солиқ тўловчининг мол-мулкани инвентаризациядан ўтказиш асосий воситалар, номоддий активлар, ишлаб чиқариш захиралари, пул маблағлари ва бошқа молнавий активларни инвентаризациядан ўтказишни ўз ичига олади.

Асосий воситаларни инвентаризациядан ўтказишни бошлагандан аввал қуйидагилар текширилади:

асосий воситаларни ҳисобга олиш бўйича инвентаризация қилиш карточкалари, инвентаризация қилиш хатлови ва рўйхатлари мавжудлиги ва ҳолатини:

техник паспортлар ёки бошқа техник ҳужжатлар мавжудлиги ва ҳолатини;

субъект ижарага, масъул сақлашга топширган ёки қабул қилган асосий воситаларнинг ҳужжатлари мавжудлигини. Ҳужжатлар бўлмаганда улар олиниши ёки расмийлаштирилишини таъминлаш зарур.

Номоддий активлар инвентаризациядан ўтказилганда қуйидагиларни текшириш тавсия этилади:

а) номоддий активлар ҳисобда тўғри ва ўз вақтида акс эттирилганлигини;

б) ташкилотнинг ундан фойдаланиш ҳуқуқини тасдиқловчи ҳужжатларнинг (патентлар, лицензия битимлари, товар белгилари ва б.) мавжудлигини.

Мол-мулк, шу жумладан товар-моддий захиралар қолдиқлари моддий жавобгар ва мансабдор шахс (солиқ тўловчи) ҳозирлигида олинади. Агар мол-мулк бир неча кун давомида инвентаризациядан ўтказилса, инвентаризацияланаётган мол-мулк сақланадиган хона ҳар кун моддий жавобгар шахс ҳозирлигида муҳрланади. Инвентаризациядан ўтказиладиган асосий воситалар, товар-моддий бойликлар рўйхати тузилиб, уни солиқ хизмати органи ходими, солиқ тўловчининг моддий жавобгар ва мансабдор шахслари имзолайдилар.

Асосий воситалар объектнинг мақсадига кўра номланиши бўйича рўйхатга киритилади. Агар объект тикланган, реконструкция қилинган, кенгайтирилган ёки қайта жиҳозланган ва бунинг натижасида унинг асосий мақсади ўзгарган бўлса, у

анин мақсадига мувофиқ номланишда рўйхатга киритилади. Бир хил қийматли битта цех ёки бўлимга бир вақтда келиб тушган ва битта намунавий инвентаризация қилиш карточкасида ҳисобга олинмаган хўжалик анжомлари, асбоб-ускуналар, дастгоҳлар ва бошқаларнинг бир турдаги предметлари инвентаризация қилиш рўйхатларида ушбу предметлар миқдорини кўрсатган ҳолда номланиши бўйича қайд этилади. Ҳисобга қабул қилинмаган объектлар, шунингдек ҳисоб реестрларида уларни тавсифловчи маълумотлар келтирилмаган ёки нотўғри маълумотлар келтирилган объектлар аниқланганда текширувчи инвентаризация қилиш рўйхатига ушбу объектлар бўйича етишмаётган, тўғри маълумотларни ва техник кўрсаткичларни киритади. Инвентаризациялашда аниқланган ҳисобга олинмаган объектлар (асосий воситалар) жорий қийматига кўра баҳоланади. Тугалланмаган капитал қурилиш инвентаризациядан ўтказилганда консервацияланган объектлар ва қурилиши вақтинча тўxtатилган объектлар ҳолати текширилади.

Товар-моддий захиралар инвентаризация қилиш рўйхатларида ҳар бири алоҳида номланиши бўйича номенклатура рақами, тури, гуруҳи, артикули, нави ва миқдори кўрсатилган ҳолда акс эттирилади. Товар-моддий захиралар қолдиқлари тўғрисидаги маълумотларни моддий жавобгар шахснинг оғзаки тушунтиришларига таяниб ёки уларнинг ҳақиқатда мавжудлигини текширмай туриб, ҳисоб маълумотларига кўра рўйхатларга киритиш тақиқланади. Бошқа ташкилотлар омборларида сақланаётган товар-моддий захиралар ушбу товар-моддий захиралар масъул сақлашга топширилганлигини тасдиқловчи ҳужжатлар асосида, уларнинг номи, миқдори, нави, ҳақиқий қиймати (ҳисоб маълумотларига кўра), юк сақлашга топширилган сана, сақлаш жойи, ҳужжатлар рақами ва тузилган санаси кўрсатилган ҳолда инвентаризация қилиш рўйхатларига киритилади. Келиб тушган товар-моддий захиралар кىрим қилинмаган далиллари аниқланганда уларни қабул қилган шахсларнинг тушунтириш бериши талаб қилиниши мумкин.

Инвентаризация қилиш пайтида ҳисоб маълумотларида тафовутлар аниқланган бойликлар бўйича солиштириш қайдномалари тузилади. Мазкур қайдномаларда инвентаризация қилиш натижалари, яъни бухгалтерия ҳисоби маълумотлари бўйича

кўрсаткичлар ва инвентаризация қилиш рўйхатлари (далолатномалари) маълумотлари ўртасидаги тафовутлар акс эттирилади. Товар-моддий бойликлар ортиқча ёки кам чиққан ҳолларда уларнинг қиймати солиштириш қайдномаларида бухгалтерия ҳисобидаги баҳосига мувофиқ келтирилади. Инвентаризация қилиш натижаларини расмийлаштириш учун ягона регистрлар қўлланилади.

Корхонага тегишли бўлмаган, лекин бухгалтерия ҳисобида қайд этилган (масъулиятли сақланишда бўлган, ижарага олинган, қайта ишлаш учун олинган) бойликларга алоҳида солиштириш қайдномалари тузилади.

Текширишлар пайтида аниқланган бойликларнинг ҳақиқатда мавжудлигининг бухгалтерия ҳисоби маълумотларидаги фарқлари қуйидагича тартибга солинади:

- ортиқча чиққан асосий воситалар, моддий бойликлар, пул маблағлари ва бошқа мол-мулк кىрим қилиниши ва тегишлича хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий натижаларига ёки бюджет ташкилотини молиялаштириш (фондларни) кўпайтиришга қайд этилиши, кейинчалик ортиқча чиқиш сабаблари ва айбдор шахслар аниқланиши керак;

- белгиланган меъёрлар доирасида бойликларнинг йўқолиши хўжалик юритувчи субъектлар раҳбарларининг фармойишига кўра ишлаб чиқариш ва муомала чиқимларига ёки бюджет ташкилотини молиялаштириш (фондларни) камайтиришга ҳисобдан ўчирилади. Йўқолиш меъёрлари ҳақиқатда камомад аниқланган тақдирдагина қўлланиши мумкин.

Бунда белгиланган меъёрлар доирасида бойликларнинг йўқолиши бойликлар камомад қайта навларга ажратишдаги ортиқча мол билан ҳисобга олгач белгиланишига эътибор берилади. Агар белгиланган тартибда ўтказилган қайта навларга ажратиш бўйича ҳисобга олингандан кейин ҳам бойликлар камомад мавжуд бўлса, табиий йўқолиш меъёрлари камомад аниқланган бойликлар номи бўйичагина қўлланиши мумкин.

Тасдиқланган меъёрлар бўлмаган тақдирда йўқолиш меъёрлардан ортиқча камомад сифатида қаралади:

- йўқолиш меъёрларидан ортиқча бойликлар камомад, шунингдек, бойликлар бузилишидан кўрилган талафотлар айбдор шахсларга юкланади.

С шисгеъмодликлар оқибати бўлган камомад ва талафотларнинг таъинида тегишли материаллар камомад ва талафотлар аниқлигини билан сўнг 5 кун давомида тергов органларига берилиши керак. Аниқланган камомад ва талафотлар суммасига эса фуқаронинг даввоси тақдим этилади;

Бойликларнинг йўқолиш ва бойликлар бузилиши туфайли талафотлар меъёрларидан ортиқча камомади, камомад ва бузилишларнинг аниқ айбдорларни аниқланмаган ҳолларда, Махсулот (ишлар, хизматлар) ишлаб чиқариш ва сотиш ҳаракатлари таркиби тўғрисидаги низомга мувофиқ хўжалик юритувчи субъектлар томонидан ишлаб чиқариш ва муомала шартномаларига ҳисобдан чиқарилиши ёки бюджет ташкилотига мольнялашни (фондларни) камайтиришга қайд этилиши мумкин.

Бунда бойликларнинг йўқолиш ва бойликлар бузилиши туфайли талафотлар меъёрларидан ортиқча камомаднинг ҳисобдан чиқарилиши расмийлаштириш учун тақдим этиладиган ҳужжатларнинг аниқ шундай камомад ва талафотларнинг олдини олиш бўйича қабул қилинган чоралар кўрсатилиши керак.

Бойликлар бузилиши факти тўғрисидаги хулосалар техник назорат бўлими ёки сифат бўйича тегишли инспекциялардан олинishi керак. Табиий йўқолиш меъёрларидан ортиқча бойликлар камомадни ва бузилишини ҳисобдан ўчиришни расмийлаштириш учун тақдим этиладиган ҳужжатларда тергов ёки суд органларининг айбдор шахслар йўқлигини тасдиқлайдиган ёки айбдор шахслардан зарар ундирилиши рад этилган қарорлари ёки техник назорат бўлими ёки тегишли ихтисослаштирилган ташкилотлардан (сифат бўйича инспекциялар ва ҳоказолардан) олинган бойликлар бузилиши факти тўғрисида хулоса бўлиши керак.

Қайта навларга ажратиш натижасида ортиқча чиқиш ва камомадларнинг ўзаро ҳисобга олинishiга биргина текшириладиган давр учун, биргина текшириладиган шахсда, биргина номдаги товар-моддий бойликларга нисбатан ва ишончли шахс руҳсатига кўра айнан бир хил шартларда истисно тарзида йўл қўйилиши мумкин. Йўл қўйилган қайта навларга ажратиш тўғрисида моддий жавобгар шахслар ишончли шахсга батафсил тушунтириш тақдим этилади. Моддий жавобгар шахслар айби бўлмаган ҳолда қайта навларга ажратишда ҳосил бўлган қийматдаги

камомад фарқига инвентаризация қилиш баённомаларида бундай фарқ айбдор шахсларга кiritилмаслиги хусусида муфассал тушунтириш берилиши керак.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Солиқ текшируви жараёнида нима мақсадда инвентаризация ўтказилади?

2. Инвентаризация натижаларининг тўғрилигига ким жавобгар ҳисобланади?

3. Инвентаризация натижалари қандай тартибда расмийлаштирилади?

4. Солиқ текширувларини ўтказиш вақтида мол-мулкни инвентаризациядан ўтказиш қайси меъёрий ҳужжатларга мувофиқ тарзда амалга оширилиши лозим?

2.4§. Касса ва касса операцияларини тафтиш қилиш

Ўзбекистон Республикаси қонунчилигига кўра, корхоналар ва ташкилотлар ўртасидаги ҳисоб-китоблар, шунингдек, фуқаролар иштирокидаги, уларнинг тadbиркорлик фаолиятини амалга оширишлари билан боғлиқ ҳисоб-китоблар нақдсиз тартибда банк муассасалари орқали амалга оширилади. Банк муассасаларидан ташкилотлар олган нақд пуллар улар қандай мақсад билан олинган бўлса, ўша мақсад учунгина сарфланади.

Ҳар бир ташкилот нақд пул билан ҳисоб-китобларни амалга ошириш учун кассага эга бўлиши керак. Нақд пулларни қабул қилиш, бериш ва вақтинчалик сақлаш учун мўлжалланиб, махсус жиҳозланган ҳамда ажратиб қўйилган хона касса деб номланади. Ташкилотларнинг раҳбарлари кассани жиҳозлашлари ва касса хонасида, шунингдек, банк муассасасидан етказиб бериш ҳамда банк муассасасига топшириш пайтида пуллар сақланишини таъминлашлари шарт ва уларнинг айби билан сақлаш ҳамда ташиш вақтида пул маблағларининг сақланишини таъминлайдиган зарур шарт-шароитлар яратилмаган ҳолларда тегишли қонун ҳужжатлари билан белгиланган тартибда жавоб берадилар.

Ташкилотлар ўз кассасида кассадаги нақд пуллар қолдиғи лимитлари доирасида нақд пулларга эга бўлишлари ва меъёрлар

бирликда тушумдан уларни ишлатишлари мумкин. Кассалар-
нинг нақд пуллар қолдиги лимитлари ва тушумни ишлатиш меъ-
рларини банк муассасалари ушбу ташкилотлар раҳбарлари би-
ли келишган ҳолда белгилайди. Зарурият туғилганда кўрсатил-
ган лимитлар қайта кўриб чиқилиши мумкин. Мулкчилик шакли-
ни қатъи назар савдо ва маънавий хизматлар соҳаси ташкилотла-
рининг тушумдан иш ҳақи, пенсия ва нафақалар тўлашга фойда-
ланишлари манъ этилади. Келиб тушган тушум пулларини сарф-
лаш ҳуқуқи Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари билан назарда
тутилган ташкилотларга берилади.

Кассада нақд пуллар қолдигининг белгиланган лимитлари-
ни ортиқча бўлган барча нақд пулни ташкилотлар банк муасса-
саси билан келишилган тартиб ва муддатларда ҳисобварақлар-
га ёзиш учун топширишлари шарт.

Нақд пуллар:

- а) банк муассасаларининг кундузги ва кечки кассаларига;
- б) банк муассасаларига топшириш учун инкассаторларга;
- в) банк муассасаларига топшириш учун ташкилотлар қоши-
даги бирлашган кассаларга;
- г) банк муассасаларидаги ҳисобварақларга ўтказиш учун
алоқа корхоналарига топширилиши мумкин.

Ташкилотлар ўз кассаларида улар томонидан белгиланган
лимитлардан ортиқча нақд пулни иш ҳақи, мукофотлар, ижти-
моий суғурта бўйича нафақалар, стипендиялар, пенсияларни
тўлаш учун ва банк муассасасида пул олинган кунни ҳисобла-
ганда, фақат 3 иш кунидан ошмаган муддатга (банк муассасала-
ридан анча олисда жойлашган ташкилотлар учун – 5 иш кунига-
ча) сақлаш ҳуқуқига эгалар.

Тайёрлов ташкилотлари учун касса лимитига банкдан қишлоқ
хўжалиги маҳсулотларини топширувчилар билан нақд пулда
ҳисоб-китоб қилишлар учун олинган суммалар киритилмайди.

Хизмат сафарлари билан боғлиқ харажатлар учун ҳисобот
бериладиган нақд пулларни бериш мазкур ҳудудда амал қиладиган
тартибга мувофиқ ана шу мақсадлар учун хизмат сафарла-
рига юборилган шахсларга бериладиган суммалар доирасида
амалга оширилади.

Ҳисобот бериладиган сарфланмаган нақд пуллар улар берил-
ган муддат тугаганидан кейин 3 кундан кечиктирмай ташкилот
кассасига қайтарилиши керак.

Ҳисобот бериладиган нақд пулларни олган шахслар ташкилот бухгалтериясига ёки маркалаштирилган бухгалтерияга сарфланган суммалар тўғрисидаги ҳисоботни тақдим этишлари шарт. Ҳисобот бериладиган нақд пулларни бериш илгари ҳисобот бериш шарти билан берилган суммалар бўйича тўлиқ ҳисобот берилгач амалга оширилади.

Нақд пулларни қабул қилиш ва топшириш бўйича касса операциялари Ўзбекистон Республикаси қонунчилигига мувофиқ тасдиқланган бирламчи ҳисоб ҳужжатлари шакллари билан расмийлаштирилади.

Нақд пулларни қабул қилиш ва топшириш ҳамда касса ҳужжатларини расмийлаштириш тартиби

Ташкилотлар кассалари томонидан нақд пулларни қабул қилиш бош бухгалтер ёки у ваколат берган шахс томонидан имзоланган кассир муҳри бўйича амалга оширилади. Пул қабул қилинаётганда бош бухгалтер ёки у ваколат берган шахс томонидан имзоланган, кассир муҳри (штампи) билан тасдиқланган квитанция берилди. Ўз навбатида, ташкилотлар кассасидан бошқа ташкилотлар эҳтиёжлари учун нақд пул берилиши ман этилади. Ташкилотлар кассасидан нақд пул берилиши чиқим касса ордерлари ёки тегинчи расмийлаштирилган бошқа ҳужжатлар (тўлов қайдномалари, пул бериш бўйича аризалар, ҳисобварақлар ва ҳоказолар) бўйича, ушбу ҳужжатларга чиқим касса ордерининг реквизитлари бўлган штамп қўйилган ҳолда амалга оширилади. Пул беришга доир ҳужжатлар ташкилот раҳбари ва бош бухгалтери ёки улар ваколат берган шахслар томонидан имзоланган бўлиши керак.

Чиқим касса ордерларига илова қилинадиган ҳужжатлар, аризалар, ҳисобварақлар ва ҳоказоларда ташкилот раҳбарининг ижозат берувчи ёзуви бўлган тақдирда, чиқим касса ордерларида раҳбарнинг имзоси бўлиши шарт эмас.

Бюджет муассасаларига хизмат кўрсатадиган маркалаштирилган бухгалтерияларда берилган иш ҳақининг умумий суммасига битта чиқим касса ордери тузилади, унинг санаси ва рақами ҳар бир тўлов (ҳисоб-китоб-тўлов) қайдномасига қўйилади.

Тайёрлов ташкилотлари қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини топширувчиларга нақд пул берилишини иш кунининг тугагани-

ни кейин. кун давомида тайёрлов квиғанциялари бўйича берилган барча пуллар суммаларига умумий чиқим касса ордерини тузиш орқали амалга оширишлари мумкин. Чиқим касса ордери ёки унинг ўрнини босадиган ҳужжат бўйича алоҳида шахсга пул олиш пайтида кассир олувчининг шахсини тасдиқлайдиган ҳужжат кўрсатишни талаб этади, ҳужжатнинг номи ва рақамини, ким томонидан ва қачон берилганини ёзиб олади ва олувчидан тилхат олади. Агар чиқим касса ордери ёки унинг ўрнини босадиган ҳужжат пул олиш учун бир неча шахс номига тузилган бўлса, олувчилар ҳам улар шахсини тасдиқлайдиган кўрсатилган ҳужжатларни кўрсатадилар ва тўлов ҳужжатларининг тегишли устунига имзо чекадилар.

Ташкилотда пул берилиши мазкур ташкилот томонидан берилган гувоҳнома бўйича, унда эгасининг сурати ва шахсий имзоси бўлган ҳолда амалга оширилиши мумкин.

Пул олишга доир тилхат фақат ениёқ ёки шарикли ручка пасасида ўз қўли билан ёзган ҳолда, олинган суммани: _____ сўмни _____ ёзув билан, _____ тийинни _____ рақам билан кўрсатиб амалга оширилиши мумкин. Қайднома бўйича пул олинаётганида сумма ёзув билан кўрсатилмайди.

Ташкилотнинг рўйхат таркибида бўлмаган шахсларга пул берилиши ҳар бир шахсга алоҳида ёзиладиган чиқим касса ордерлари бўйича ёки тузилган шартномалар асосида алоҳида қайднома бўйича амалга оширилади.

Қишлоқ хўжалик ва юк ортиш-тушириш ишларига, шунингдек, табиий офатларни тугатиш учун жалб этиладиган шахсларга пул берилиши қайднома бўйича амалга оширилиши мумкин. Қайдномалар ходимлари кўрсатилган ишларга юборилган ҳар бир ташкилот бўйича алоҳида тузилади ва ишлар ташкилотчиси бўлган ташкилотнинг раҳбари ва бош бухгалтери имзосидан ташқари тегишли ташкилотнинг ваколат берилган шахси томонидан тасдиқланади.

Кассир пулни фақат чиқим касса ордерида ёки ишончномада кўрсатилган шахсга беради. Агар пул берилиши белгиланган тартибда расмийлаштирилган ишончнома бўйича амалга оширилса, ордер матнида пул олувчининг фамилияси, исми ва отасининг исмидан кейин бухгалтерия томонидан пул олиш ишонилган шахсининг фамилияси, исми, отасининг исми кўрсатилади. Агар пул қайднома бўйича берилса, пул олишда тилхат олдида кассир

«Ишончнома бўйича» деб ёзиб қўяди. Пулни ишончнома бўйича бериш юқорида қайд этилган талабларга мувофиқ амалга оширилади. Ишончнома кассирда қолади ва чиқим ордери ёки қайдномага тиркаб қўйилади.

Иш ҳақи, вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик нафақалари, стипендия, пенсия ва мукофотларни кассир тўлов (ҳисоб-китоб-тўлов) қайдномалари бўйича амалга оширади. бунда ҳар бир пул олувчига чиқим касса ордери тузилмайди.

Тўлов (ҳисоб-китоб-тўлов) қайдномасининг титул варағида (сарварағида) корхона раҳбари ва бош бухгалтерининг ёки улар ваколат берган шахсларнинг имзолари билан пул беришга рухсат бериш тўғрисида ёзиб қўйилади, бунда пул бериш муддатлари ва сумма ёзув билан кўрсатилади.

Меҳнат ҳақини тўлаш учун пулни бир галги беришларда (таътилга чиқиш, касал бўлиш ва ҳоказо ҳолатларда), шунингдек, депонентдаги суммаларни ва бир неча шахсга хизмат сафарлари билан боғлиқ харажатларга ҳисобот бериш шарти билан пул берилганда ҳам уларни шундай тартибда расмийлаштириш мумкин.

Алоҳида шахсларга меҳнат ҳақини тўлаш учун пул бир галги берилганда, одатда, чиқим касса ордерларидан фойдаланилади.

Иш ҳақи, вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик нафақалари, стипендия, пенсия ва мукофотларни тўлашнинг белгиланган муддатлари тугаши билан кассир:

а) тўлов қайдномасида иш ҳақи, вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик нафақалари, стипендия, пенсия ёки мукофотлар тўланмаган шахслар фамилияси тўғрисида штамп қўйиши ёки қўлда «Депонентланган» деб белги қўйиши;

б) депонентланган суммалар реестрини тузиши;

в) қайднома охирида ҳақиқатда тўланган сумма ва иш ҳақи, вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик нафақалари, стипендия, пенсия ёки мукофотларни тўлашнинг олинмаган, депонентланиши керак бўлган суммаси тўғрисида ёзиб қўйиши, ушбу суммаларни тўлов қайдномаси бўйича умумий якун билан солиштириши ва ёзувни ўз имзоси билан тасдиқлаши керак. Агар пулни кассир эмас, балки бошқа шахс берган бўлса, қайдномага қўшимча равишда «Пулни қайднома бўйича берди (имзо)» деб ёзиб қўйилади. Пулни кассир ва тарқатувчи битта қайднома бўйича бериши ман этилади;

г) кассир касса дафтарига ҳақиқатда тўланган суммани ёзиши ва қайдномага « -сон чиқим касса ордери» штампини қўйиши шарт.

Бухгалтерия кассирлар томонидан тўлов қайдномаларига қилинган белгиларни текширади ва улар бўйича берилган ҳамда депонентланган суммаларни ҳисоблайди. Депонентланган суммалар банк муассасасига топширилади ва топширилган суммаларга битта умумий чиқим касса ордери тузилади.

Кирим касса ордерлари ва уларга доир квитанциялар, шунингдек, чиқим касса ордерлари ва улар ўрнини босувчи ҳужжатлар бухгалтерия томонидан снѐҳ ёки шарикли ручка пастида аниқ ва равшан ёзилиши ёхуд ёзув ҳисоблаш машинасида бажарилиши керак. Ушбу ҳужжатларда, ҳатто эслатиб ўтиш билан ҳам ҳеч қандай ўчириб ёзиш, ўчириш ёки тузатишларга йўл қўйилмайди.

Кирим ва чиқим касса ордерларида уларни тузиш учун асос кўрсатилади ва уларга илова қилинадиган ҳужжатлар саналади.

Кирим ва чиқим касса ордерлари ёки уларнинг ўрнини босувчи ҳужжатларни пул топширадиган ёки оладиган шахслар қўлига бериш ман этилади.

Касса ордерлари бўйича пул қабул қилиш ва топшириш фақат улар тузилган кунда амалга оширилиши мумкин.

Кирим ва чиқим касса ордерлари ёки уларнинг ўрнини босувчи ҳужжатларни олганда кассир:

а) ҳужжатларда корхона бош бухгалтери имзосининг, чиқим касса ордерида ёки унинг ўрнини босувчи ҳужжатда корхона раҳбари ёхуд у ваколат берган шахслар ижозат берувчи имзосининг мавжудлиги ва ҳақиқийлигини;

б) ҳужжатлар тўғри расмийлаштирилганини;

в) ҳужжатларда саналган иловаларнинг мавжудлигини текшириши шарт.

Ана шу талабларнинг ақалли бирортасига риоя этилмаган тақдирда кассир тегишлича расмийлаштириш учун ҳужжатларни бухгалтерияга қайтаради.

Кирим ва чиқим касса ордерлари ёки уларнинг ўрнини босувчи ҳужжатлар улар бўйича пул олинганидан ёки берилганидан сўнг дарҳол кассир томонидан имзоланади, уларга илова қилинган ҳужжатларга эса сана (кун, ой, йил) кўрсатилган ҳолда «Тўланган» штампи қўйилади ёки сўз билан ёзиб қўйилади.

Кирим ва чиқим касса ордерлари ёки улар ўрнини босувчи ҳужжатлар кассага топширилганига қадар бухгалтерия томонидан кирим ва чиқим касса ордерларини рўйхатга олиш журналида қайд этилади. Иш ҳақини бериш тўлов (ҳисоб-китоб-тўлов) қайдномаларида расмийлаштирилган чиқим касса ордерлари иш ҳақи берилгандан кейин рўйхатга олинади.

Кирим ва чиқим касса ҳужжатларини ҳисоблаш техникаси воситаларини қўллаган ҳолда рўйхатга олиш мумкин. Бунда тегишли кун учун тузиладиган «Кирим ва чиқим касса ордерларини рўйхатга олиш журналининг суқма варағи» машинограммасида мақсадли вазифа бўйича пул маблағларининг ҳаракатини ҳисобга олиш учун маълумотларни шакллантириш ҳам таъминланади.

Касса дафтарини юритиш ва пулларни сақлаш тартиби

Ташкилот нақд пулларининг барча тушумлари ва берилиши касса дафтаридида ҳисобга олинади. Ҳар бир ташкилот фақат битта касса дафтарини юритади, у рақамланиши, ип билан тикилиши ва сурғучли ёки мастикали муҳр билан муҳрланиши керак. Касса дафтаридидаги варақлар миқдори мазкур ташкилот ёки юқори турувчи орган раҳбари ва бош бухгалтерининг имзолари билан тасдиқланади.

Бюджет муассасаларига хизмат кўрсатувчи марказлаштирилган бухгалтерияларда касса операциялари ҳисобини кассир Ўзбекистон Республикаси Мөлня вазирлиги томонидан тасдиқланган шакл бўйича махсус дафтарда юритади.

Бюджет ҳисобидаги муассасаларга бюджетдан ташқари маблағлар ҳисоби юритиладиган талаб қилиб олингунча депозит ҳисобварақлари очилган тақдирда ушбу муассасалар кассасига бюджетдан ташқари фаолият бўйича тушган барча нақд пул тушумлари ва бюджетдан ташқари фаолият учун берилган нақд пуллар алоҳида касса дафтаридида ҳисобга олинади. Касса дафтаридидаги ёзувлар қорақоғоз воситасида шарикли ручка, сиеҳқалам ёки сиеҳ билан 2 нусхада амалга оширилади. Варақларнинг иккинчи нусхалари қирқиладиган бўлиши керак, улар кассирнинг ҳисоботи бўлиб хизмат қилади. Варақларнинг биринчи нусхалари касса дафтаридида қолади.

Варақларнинг биринчи ва иккинчи нусхалари бир хил рақамлар билан белгиланади.

Касса дафтарыда ўчиринилар ва таъкидланмаган тузатишлар қилиш ман этилади. Қилинган тузатишлар корхона кассири, шунингдек, бош бухгалтерининг ёки унинг ўрнини босувчи шахснинг имзолари билан тасдиқланади. Касса дафтарыдаги ёзувлар кассир томонидан ҳар бир ордер ёки унинг ўрнини босувчи бошиқа ҳужжат бўйича пул олингани ёхуд берилганидан кейин дарҳол амалга оширилади. Ҳар куни, иш куни охирида кассир кун учун операциялар якунини ҳисоблайди, кассадаги кейинги кун учун пуллар қолдиғини чиқаради ва кейинги куни бухгалтерияга кассир ҳисоботи сифатида касса дафтарыда имзо чектирган ҳолда кирим ва чиқим касса ҳужжатлари билан бирга иккинчи йиртма варақни (касса дафтарыдаги бир кун учун ёзувлар кўчирма нусхасини) топширади.

Агар корхоналарда ҳар куни жами 200 сўмликка қадар операциялар амалга оширилса, касса ҳисоботлари 3-5 кунда бир мартаба тузилиши мумкин.

Ташкилотларда кассир розилиги ва касса ҳужжатларининг гўлиқ сақланишини таъминлаш шарти билан касса дафтери автоматлаштирилган усулда юритилиши мумкин, бунда унинг варақлари «Касса дафтерининг суқма варағи» машинограммаси кўрinishида шакллантирилади. У билан бир вақтда «Кассир ҳисоботи» машинограммаси шакллантирилади. Тилга олинган иккала машинограмма кейинги иш куни бошланишига тузилиши, бир ҳилда мундарижага эга бўлиши ва касса дафтери шаклида кўзда тутилган барча реквизитларни ўз ичига олиши керак. Ушбу машинограммаларда касса дафтери варақларини рақамлаш йил бошидан ўсиб бориш тартибида автоматик тарзда амалга оширилади.

«Касса дафтерининг суқма варағи» машинограммасида ҳар бир ой охирида шу ой учун касса дафтери варақларининг умумий миқдори, тақвимий йил учун – охирида бир йил учун касса дафтери варақларининг умумий миқдори автоматик тарзда бо-силади.

«Касса дафтерининг суқма варағи» ва «Кассир ҳисоботи» машинограммаларини олганидан кейин кассир касса дафтери ва кассир ҳисоботи тўғри тузилганини текшириши, уларни имзолаши ва касса дафтерининг суқма варағига имзо чектирган ҳолда

кирим ва чиқим касса ҳужжатлари билан биргалликда бухгалтерияга топшириши шарт.

Сақланишини таъминлаш мақсадида ва машинограммадан фойдаланиш қулай бўлиши учун «Касса дафтарининг суқма варағи» йил давомида кассир томонидан ҳар бир ой учун алоҳида сақланади. Тақвимий йил тугагач (ёки зарурат туғилишига қараб) «Касса дафтарининг суқма варағи» машинограммалари хронологик тартибда китобча қилинади. Йил учун варақларнинг умумий миқдори корхона раҳбари ва бош бухгалтерининг имзолари билан тасдиқланади ва дафтар сурғучланади.

Касса дафтарини тўғри юритиш устидан назорат қилиш ташкилот бош бухгалтери зиммасига юкланади.

Чиқим касса ордери ёки унинг ўрнини босувчи бошқа ҳужжатда олувчининг тилхати билан тасдиқланмаган кассадан пул берилиши кассадаги нақд пуллар қолдиғини тасдиқлаш учун қабул қилинмайди. Ушбу сумма камомад ҳисобланади ва кассирдан ундирилади. Кирим касса ордери билан тасдиқланмаган нақд пуллар кассадаги ортиқча пул ҳисобланади ва даромадга ҳисоблаб ўтказилади.

Катта кассир иш кунни бошланишидан олдин бошқа кассирларга кассир томонидан қабул қилинган ва берилган пулларни ҳисобга олиш дафтарыда имзо чекдирган ҳолда чиқим операциялари учун зарур нақд пул суммасини бўнак тарзида беради. Кассирлар иш кунни охирида олинган бўнак ва кирим ҳужжатлари бўйича қабул қилинган пуллар хусусида катта кассирга ҳисобот беришлари ҳамда нақд пуллар қолдиғи ва қилинган операциялар бўйича касса ҳужжатларини кассир томонидан қабул қилинган ва берилган пулларни ҳисобга олиш дафтарыда имзо чекдирган ҳолда катта кассирга топширишлари шарт. Меҳнатга ҳақ тўлаш ва стипендияларни тўлаш учун олинган бўнаклар бўйича кассир уларни тўлаш учун тўлов қайдномасида кўрсатилган муддатда ҳисобот бериши шарт. Ушбу муддат тугашига қадар тўлов қайдномалари бўйича берилмаган нақд пуллар қайтариб берилади. Ушбу пуллар кассирлар томонидан сурғучланган сумкалар, қоғоз халталар ва ҳоказоларда эълон этилган сумма кўрсатилган тилхат берган ҳолда катта кассирга топширилади.

Кассада мазкур корхонага тегишли бўлмаган нақд пул ва бошқа бойликларни сақлаш ман қилинади.

Хўжалик юригувчи субъектларнинг касса ва касса операцияларини тафтиш қилишнинг асосий мақсади, уларнинг Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 1998 йил 17 декабрда №565 сон билан рўйхатга олинган ва Ўзбекистон Республикаси Марказий банки бошқаруви томонидан 1998 йил 24 январда 1/16-сон баённома билан тасдиқланган 376-сонли «Юридик шахслар томонидан касса операцияларини юритиш қондалари»га қандай тартибда амал қилаётганлигини назорат қилишдан иборат.

Кассада тафтиш вақтида камомад ёки ортиқча бойликлар аниқланганда далолатномада камомад ёхуд ортиқча сумма ва уларнинг пайдо бўлиш ҳолатлари кўрсатилади.

Текширув солиқ инспекторлари томонидан корхонанинг бош ҳисобчиси ва кассирнинг бевосита иштирокида ўтказилади. Текширув бошланishi олдида солиқ инспекторлари кассирдан унинг кассадаги нақд пул маблағлари ва қимматли қоғозларнинг ҳаракати тўғрисидаги охириги ҳисоботни ва ҳамма расмийлаштирилган ҳужжатларини талаб қилиб олишлари лозим. Солиқ инспектори унга тақдим этилган ҳар бир ҳужжатни қонунийлиги, бажарилган хўжалик операцияларининг ҳақиқийлиги, айниқса кассадан берилган пуллар, ҳужжатларнинг тўғри расмийлаштирилганлиги, раҳбар ва бош ҳисобчи каби мансабдор шахслар томонидан берилган рухсатномаларда имзоларининг мавжудлиги ва пул олган шахслар ҳақида маълумотлар тўлиқ ёзилганлиги, уларнинг ҳам аниқ қўйилган имзолари борлиги нуқтаи назардан синчковлик билан текшириб кўриши керак. Текширув жараёнида корхона кассирни томонидан солиқ инспекторларига тақдим этилган хомакни яъни кассирни ўзи учун тайёрланган ҳисоб-китоблар, юритилган дафтарлар ва умуман тўлиқ расмийлаштирилмаган (норасмий) ҳужжатлар ва тилхатлар моддий жавобгар сифатида кассирнинг тасарруфидаги нақд пул маблағлари ва бошқа қимматли қоғозлар қолдирганини аниқлашда инобатга олинмайди.

Бундай ҳолатларнинг мавжудлиги тафтиш далолатномасида касса интизомининг бузилиши сифатида пулларни олган шахсларни, пул қийматини ва нима мақсадда берилганлигини кўрсатилган ҳолда қайд этилиши лозим.

Солиқ инспектори кассанинг кىрим ва чиқим ҳужжатлари номерларининг кетма-кетлигига, шу жумладан кассирнинг охириги ҳисоботидаги ҳужжатларнинг номерларига эътибор қаратиши

лозим. Хужжатлардаги номерларда тафовут бўлиши касса хужжатларидан айримларини қасддан олинганлигидан дарак бериши мумкин.

Тафтишчи томонидан ҳамма хужжатлар кўриб чиқилгандан сўнг текширув ўтказилган кундаги кассирнинг ҳисоботи тузилади.

Корхонада кассир ўзгарган бўлса ёки кассани бошқа моддий жавобгар шахсга берилишида пул тўлаш учун тузилган ҳамма ведомостлар ёпишган бўлиши лозим.

Касса тафтишида кўпинча учраб турадиган хужжатларни расмийлаштириш билан боғлиқ қонун бузиллишлари қуйидагилардан иборат:

- бир марталик аванс, таътил пуллари, нафақа ва шунга ўхшаш тўловлар ведомостларининг ёпилмасдан қолганлиги;

- сарфлар бўйича касса хужжатларида кассадан пул берилишига рухсатнома сифатида корхона раҳбари ва бош ҳисобчининг имзоларининг мавжуд эмаслиги;

- касса китобида қайд этилмаган кирим ва чиқим ордерларининг мавжудлиги ва уларда тартиб рақамларининг йўқлиги;

- олинган пуллارни ўз вақтида кирим қилинмаганлиги;

- ёзилмаган чек китобчаларини (книжкаларида) корхона раҳбари ва бош ҳисобчиси томонидан имзоланган ҳолда сақланиши ва бошқалар.

Касса интизомда юқорида қайд этилган камчиликларнинг мавжудлиги кассир томонидан жиноят содир этилишига имконият яратилганлигини аниқлатади. Чунинчи, касса дафтарида рўйхатга олинмаган ва номерлари кўрсатилмаган кирим касса ордерлари аниқланиши, албатта, текшириладиган фаолият давридаги барча хўжалик операциялари бўйича корхона кассасига тушган пулларнинг тўлиқ ва тўғри кирим қилинганлигини текширилиб кўрилишини талаб қилади.

Касса китобчасини текшириш чоғида инспектор қуйидагиларга алоҳида эътиборини қаратиши лозим:

- кассир томонидан хужжатларни ўз вақтида расмийлаштирилиб боришига;

- касса китобчасининг ҳамма варақларининг кетма-кет рақамланганлигига ва боғичланиб, сурғучланиб муҳрланганлигига ҳамда корхона раҳбари ва бош ҳисобчисининг имзолари мавжудлигига.

Текширув вақтида кассир солиқ инспекторлари назоратида кассадаги ҳамма нақд пулларини купюрларга ажратган ҳолда тўлиқ саноқдан ўтказилади. Саноқ натижалари бўйича томонларда эътироз пайдо бўлса пул маблағлари қайтадан саналади. Худди шу тарзда қимматли қоғозлар ҳам саноқдан ўтказилади. Лозим бўлган ҳолларда цех, лаборатория ва шунга ўхшаш бўлим моддий жавобгар шахсларни масъулигида бўлган қимматбаҳо тошлар ва металллар ҳам аниқланади. Бундай ҳолатларда текширув натижасида аниқланган қимматбаҳо тошлар ва металлларнинг ҳисоб-китобининг юритилиши, уларнинг сақланиши ва сарфланиши ҳамда улардан фойдаланиб букомлар ишлаб чиқарилиши бўйича далолатнома тузилади.

Кассада корхонага тегишли бўлмаган моддий қийматликларнинг сақланиши қатъиян ман этилади. Агар белгиланган тартибларга зид ҳолда кассада касба уюшмасига, ўзаро ёрдам кассасига ёки бошқа шахсларга тегишли бўлган пул маблағлар ва шунингдек бошқа моддий қийматликлар мавжудлиги аниқланса, инспектор текширув ўтказишдан олдин тегишли моддий жавобгар шахслардан пул маблағлари қолдиғи тўғрисида маълумотнома талаб қилиши керак.

Кассадаги нақд пул маблағлари ва қимматли қоғозларнинг ҳақиқий қолдиғини аниқлашда солиқ инспектори нақд пуллар сақланадиган сейфнинг ҳамма ячейкаларини текшириб кўради. Бу билан пулларнинг яширилишини ёки уларни саноқдан қолиб кетишини олдини олади.

Текширув давомида инспектор қатъи ҳисобда турувчи бланкаларнинг сақланишини, ҳисоб-китобининг юритилишини ва ҳақиқий қолдиқларини саноқдан ўтказиб текширади.

Қатъий ҳисобда турувчи бланкалардан фойдаланиш назоратининг йўқлиги шу билан боғлиқ хўжалик операцияларини амалга оширувчи моддий жавобгар шахслар томонидан шахсий манфаатларда сунистеъмор қилинишига олиб келиши мумкин.

Нақд пул ва қимматли қоғозларнинг ҳақиқий қолдиғи бухгалтерия ҳисобидаги расмий қолдиқ кўрсаткичлари билан солиштирилиб, касса тафтишининг натижаси чиқарилади.

Текширув натижаси бўйича нақд пуллар ва қимматли қоғозлар саноғида ортиқча ёки камомад қайд этилса, инспектор бунинг сабабларини аниқлаш мақсадида кассирдан ёзма равишда тушунтириш хати берилишини талаб қилади.

Корхона кассасида ортиқча ёки камомад содир бўлишига қуйидагилар сабаб бўлади:

- кассир томонидан пулларнинг ўзлаштирилиши;
- нақд пул тушумлари тўлиқ кирим қилинмаслиги;
- қалбаки ҳужжатлар расмийлаштириш йўли билан ҳақиқий харажат қилинмаган пулларни ҳисобдан чиқариш;
- касса ҳужжатларини ва ҳисоботларини юритишда хатога йўл қўйиш;
- ҳар кунги пул айланмаси бўйича якуний натижани ҳисоблашда янглишиш;
- кун охиридаги қолдиқни но тўғри ҳисоблаш.

Кассани юритишда ортиқча ёки камомадга йўл қўйилиши касса операцияларини юритишда жиддий камчиликлар борлигидан ва кассир томонидан суниестемол қилинишидан дарак беради.

Кассани тафтишдан ўтказиш якунида текширув натижасида пул маблағлари бўйича камомад аниқланса, уни ундирish чораси кўрилади. Агар ортиқча пуллар мавжудлиги қайл этилса, улар тўлиқлигича кассага кирим қилиниб, давлат бюджетига ўтказилади.

Текширув ўтказишда корхона бухгалтерияси томонидан ҳар ойда текширув ўтказилганлиги ва уларнинг натижалари ўрганилиб чиқилади.

Касса текширувида кассир билан корхона раҳбари ўртасида моддий жавобгарлик мажбурияти махсус шартнома билан расмийлаштирилганлиги ва бу ҳужжатнинг тўғри тузилганлиги кўриб чиқилади.

Бундан ташқари, корхона раҳбарияти томонидан кассирнинг иш юритиши учун тегишли шароит яратилганлиги ва пул маблағларининг кафолатли сақланиши, пул сақланадиган хона ва темир сандиқларнинг муҳофазаланганлиги текширилиб хулоса чиқарилади.

Касса операцияларини текширишни бошлашда қуйидаги ҳолатлар аниқланиб олинishi лозим:

- касса китобларида ва рўйхатга олиш журналида кирим ва чиқим касса ордерларининг қайд қилинишининг тўғрилиги;
- касса дафтаридаги маълумотларнинг кассир ҳисоботида тўғри акс эттирилганлиги;
- ёзувларда ўзгартиришлар киритилмаганлиги;
- касса дафтаридаги саҳифа рақамларининг кетма-кетлиги;

- касса ҳужжатларидаги рақамларнинг тўғрлиги;
  - ҳар кунги пул тушумларининг кирим ва чиқим айланмаси китоб-китобларининг тўғри ҳисобланиб борилганлиги;
  - ҳар кунги пул қолдиқларининг тўғрилиги ва уларни кейинги куннинг бошланишига тўғри ўтказилганлиги;
  - рафтаниш ўтказилаётган фаолият даврида кассада қолиши мумкин бўлган нақд пул лимитига риоя этилиши.
- Юқоридаги ҳолатлар аниқланиб бўлингач, касса операцияларини текширишга киришилади.

Банкдан олинган нақд пулларнинг кирим қилинишини текшириш тартиби

Бу текширувни ўтказишда 3 турдаги ҳужжатларнинг маълумотлари солиштирилади:

1. Банк маълумотлари (выписка);
2. Касса китобидаги ёзувлар;
3. Чек китобчасига асосан олинган нақд пул бўйича кассирнинг ҳисоботи.

Чек китобчасининг қорешогидаги банкдан берилган нақд пуллар суммалари касса китобида қайд этилган касса кирим ордери маълумотлари ва банк выпискасидаги суммалар билан солиштирилади. Текширилган ҳар бир сумма ёнига қизил қалам билан шартли белги қўйиб борилади.

Касса китобида қайд этилмаган суммаларнинг сабаби аниқланади.

Шундай тарзда олинган ва кирим қилинган нақд пуллар текширилиб баланси чиқарилади.

Банкдан нақд пул олишда бузилган ва бекор қилинган чеклар чек китобчасидаги тегшли қорешокларга елимланиб қўйилган бўлиши лозим.

Банкка қайтарилган нақд пуллар касса китобида қайд этилади. Бу суммалар банк томонидан қабул қилиб олинганлигини тасдиқловчи банк чиптасида (выпискесида) қайд этилган бўлиши керак. Бу текширувда банкка топширилган нақд пул суммаси билан ҳисобдан чиқарилган сумма ўртасида тафовут йўқлигига алоҳида эътибор берилиши лозим.

Ишчи ва хизматчиларга иш ҳақи тўланишини текшириш

Иш ҳақи тўланишини текширишда солиқ инспектори вақтинчалик иш қобилиятини йўқотганлиги учун нафақа тўловларини, меҳнат таътиллари учун тўловларни ва давлат пенсиясини тўлаш билан боғлиқ ҳамма бухгалтерия ҳужжатларидаги арифметик ҳисобкитобларни кўриб чиқади. Ҳужжатларни расмийлаштиришда ўчириб ёзилган, тузатилаган ёзувларнинг мавжудлигига, айрим шахсларга пулларни ҳақиқий тўланганлигига, бошқа шахсларга ишонч қорози билан тўланган ҳақларга алоҳида эътибор қаратилиши лозим. Назорат-тафтиш ўтказиш тажрибаси шунини кўрсатмоқдаки, корхоналарда иш ҳақи тўлаш билан боғлиқ нақд пулни ноқонуний ўзлаштириш икки хил усулда амалга оширилиши мумкин:

- кассадан иш ҳақи тўланишидан ҳисобланган суммадан ортиқ миқдорда пулни ҳисобдан чиқариш;

- иш ҳақи ҳисобланмасдан кассадан иш ҳақи сифатида нақд пулни чиқим қилиш.

Бундай қонунбузарликларни аниқлаш учун ҳар ойдаги тўланган иш ҳақи бўйича синтетик ва аналитик ҳисоб юритиш ҳужжатлари текширилиб кўрилади ва баланси чиқарилади. Агар ҳисобкитоб натижаларида тафовут чиқса, бу ҳолат кассадан ноқонуний равишда нақд пул ҳисобдан чиқарилганини аниқлатади.

Ноқонуний иш ҳақи тўланишини ва кассадан ортиқча пул ўзлаштирилишини иш ҳақи тўлаш ведомостларини касса чиқим ордерлари билан ушлаб қолingan суммаларни инobatга олган ҳолда солиштириб кўриш йўли билан ҳам аниқлаш мумкин. Тўлов ведомостлари ва касса чиқим ордерлари бўйича ойлик тўланган суммалар лавозим окладлари, ишга чиқми табеллари, ишчи ва хизматчиларнинг шахсий варақларидаги маълумотлар билан солиштирилиб кўрилади.

Ноқонуний пул тўланиши қуйидаги кўринишларда бўлиши мумкин:

- таътилда бўлган ходимларга иш ҳақи тўлаш;
- вақтинчалик иш қобилиятини йўқотган ходимларга пул тўлаш;

- ишдан бўшатилган ходимларга ҳақ тўлаш;

- корхонада ишламайдиган ёки умуман ўйлаб топилган тахминий шахсларга ҳақ тўлаш.

Иш ҳақи тўлашда содир этиладиган ғайриқонуний ишларни аниқлашда ҳар хил тўлов ҳужжатларидаги ва корхонанинг кадрлар бўлимидаги имзоларни солиштириб кўриш ҳам яхши натижа беради. Лозим бўлган ҳолларда ҳақиқий тўланган иш ҳақини текшириб кўриш учун пул олган ходимларни чақиртириб сўров ўтказиш ҳам мумкин.

Иш ҳақи тўлаш кўринишида кассадан нақд пулни ҳисобдан чиқарилишининг аниқ сабабларини топиш учун иш ҳақи тўлаш ва уни ташкил қилиш механизмининг тафтидан ўтказиш керак. Бир ой давомнда айрим шахсларга бир неча тўлов ҳужжатлари билан нақд пул бериллиши ҳам бўлиши мумкин бўлган суниёт-мољчиликни кўрсатувчи аломатларга киради ва бу ҳолат албатта бу суммаларни тўғри ҳисобланганлигини текшириб кўришни талаб қилади. Масалан, бир шахсга касаллик варақаси бўйича пул тўланган ва меҳнат таътил тўлови ва ойлик маош тўланган бўлса, суммаларни тўғри ҳисобланганлиги текширилиб кўрилиши керак.

Иш ҳақи ва шунга ўхшаш тўловларни тўлашдаги ноқонуний ҳаракатлар қуйидаги ҳужжатлар текширилиши натижасида аниқланади:

- тўлов ҳужжатлари билан ҳисобдан чиқарилган суммалар;
- ҳисоблаш ведомостлари;
- табеллар, нарядлар;
- ишга қабул қилиш ва ишдан озод этиш буйруқлари.

Депонентга ўтказилган пуллар ҳисобидан иш ҳақи тўланишини текшириш

Баъзи ҳолларда депонент карточкаларига ўтказилган суммаларни нотўғри ҳисобдан чиқариб, кассадаги нақд пул ўзлаштирилиши мумкин. Шунинг учун депонент ҳисобидан пул тўланган ведомостлар, депонент карточкаларига ўтказилган суммалар ва тегишли синтетик ҳамда субсчётлар (№3 депонент) солиштирилиб текширилиши лозим. Солиқ инспектори ишчи ва хизматчилар томонидан иш ҳақини ўз вақтида олмаганлик сабабини, иш ҳақини депонент карточкага ҳақиқий ўтказилганлигини ва депонент суммаларни айнан тегишли шахслар томонидан олинганлигини ҳамда депонент суммаси олинганда паспорт маълумотлари қайд этилганлиги текширилиб кўрилади.

Мукофотлар ва бошқа тўловлар бўйича касса чиқимларини текшириш

Бундай тўловларни текшириш корхонанинг тегишли буйруқлари ва қарорлари билан боғлиқ ҳолда амалга оширилади. Текширувчи солиқ инспектори энг аввало текшириляётган даврдаги ҳамма тўловлар бўйича суммаларни йиғма ведомостга кўчириб олиши керак. Бу усул айрим ходимларга бир неча марта пул берилганлигини аниқлашда жуда қўл келади. Кейин ҳар бир тўлов тегишли буйруқ ва қарорлар билан солиштирилади.

Иш ҳақи, мукофотлар, касса варақаси бўйича нафақалар ва пенсия тўлаш ҳисобига кассадаги нақд пулларни ҳисобдан чиқарилишини текшириш жараёнида тўланган суммаларни қайси йил ва ойга тўланганлигига алоҳида эътибор қаратилиши лозим.

Кассада чиким қилинган сумма бўйича расмийлаштирилган ҳужжатда «олинди» ёки «тўланди» штамплари қўйилиб, кассирнинг имзоси ва сана кўрсатилган бўлиши лозим.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Хўжалик юритувчи субъектларнинг касса ва касса операцияларини тафтиши қилишнинг асосий мақсади нимада?

2. Кассани тафтиши қилиш тартиби қандай?

3. Кассани тафтиши қилишда кассирдан қандай ҳужжатлар талаб қилинади?

4. Касса ва касса операцияларини тафтиши қилиш якуналари бўйича қандай ҳужжат расмийлаштирилади?

5. Кассада ортқича ёки камомад мавжуд бўлса қандай чоралар кўрилади?

2.5§. Тайёр маҳсулот (ишлар, хизматлар) таннарни ва харажатлар таркибини текширишнинг ўзига хос жиҳатлари

Текширув жараёнида тайёр маҳсулот (ишлар, хизматлар) таннарни тўғри ҳисоблаб чиқарилганини текшириб, корхона соф фойдаси ҳисобига тўланадиган харажатлар чиқимларга киритилгани далиллари бор-йўқлигини аниқлаш лозим. Харажатлар-

ни асосан ошириш солиқ солинадиган фойда камайишига олиб келиб, давлат бюджетига зиён келтиради.

Маҳсулот ишлаб чиқаришдаги харажатларни ҳисобга олиш аниқланаётганда қуйидаги талабларга риоя этилгани текшириши зарур:

ишлаб чиқаришда танланган ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олиш усулининг ўзгармаганлиги ҳамда маҳсулот таннархини калькуляциялаш ва унинг ташкилот соҳаси ва ташкилий жиҳатларига мувофиқлиги;

ҳисобот даврлари бўйича харажатларнинг тўғри тақсимланганлиги;

маҳсулот ишлаб чиқаришга сарфланган моддий ресурслар сатри баҳоланганлиги;

моддий ресурсларни ҳисобдан чиқаришда ҳақиқий таннархини ҳисобли нархлари ўртасидаги фарқнинг асосли ҳисобдан чиқарилганлиги;

асосий воситалар ва номоддий активлар бўйича эскириш тўғри ҳисоблаб ёзилганлиги ва эскириш суммалари ишлаб чиқариш чиқимларига киритилганлиги;

юкхат харажатлари суммаларининг асослилиги ва уларни калькуляция объектлари бўйича тақсимлаш усуллари;

хизмат сафарлари (айниқса хорижда) харажатлари, вакиллик харажатлари, реклама, текширувчилик хизматлари ҳақини тўлаш харажатлари ва кўплаб бошқа ишлаб чиқариш чиқимлари ҳақиқий суммаларининг тўғри киритилганлиги.

Харажатлар ҳисобининг эҳтимолӣ бузиб кўрсатилиши гуруҳлари ва уларнинг сабабларини ажратиб мақсадга мувофиқдир:

маҳсулот таннархига киритиладиган моддий харажатлар миқдори асосан оширилиши (пасайтирилиши), текшириладиган давр охиридаги ҳолатга кўра тугалланмаган ишлаб чиқариш қолдиқлари ноўғри баҳоланиши.

Текширувчи саноат ташкилотларида харажатлар таркибини текшираётганда ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олиш усуллари ва маҳсулот ҳақиқий таннархи калькуляцияланишини ўрганиши лозим. Текширувчи харажатларни ҳисобга олишнинг у ёки бу усули асосли қўлланилганлигини ва унинг маҳсулот таннархини тўғри белгилашга таъсирини текшириши шарт.

Ишлаб чиқариладиган маҳсулот иқтисодий жиҳатдан қанчаллик асосли равишда баҳоланаётганини аниқлаш учун кальку-

ляшялаш объектлари ўртасидаги билвосита харажатлар тақсимланиши усулларини ташкил этишда тўғри танлов амалга оширилганини текшириш. Масалан, саноатда меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари суммаси, моддий харажатлар миқдори ва бошқаларга пропорционал тақсимлаш усулидан фойдаланилади.

Таннархни текшириш давомида ишлаб чиқаришдаги ярим тайёр маҳсулотлар (деталлар) ҳаракати ҳисоби ташкил этилишига эътибор қаратиш керак. Ярим тайёр маҳсулотлар ҳаракати ҳисобини ташкил этиш тартиби ишлаб чиқариш технологик ташкил этилиши хусусиятлари, ишлаб чиқариладиган ярим тайёр маҳсулотлар (деталлар) номенклатураси, бажарилган ишларни қабул қилиш тартиби, операциялар оралиғидаги захира ярим тайёр маҳсулотларни сақлаш шароитлари ва бошқа омилларга боғлиқ. Таннарх асосли шакллантирилганига тўла ишонч ҳосил қилиш учун текширувчи ишлаб чиқариш харажатлари йиғма ҳисоби ташкил этилганини баҳолаши зарур.

Текширилаётган ташкилотларда ярим тайёр маҳсулотсиз ва ярим тайёр маҳсулотли вариантлар бўйича йиғма ҳисоб юритилиши мумкин. Биринчисида ўзи ишлаб чиқарган ярим тайёр маҳсулотлар цехдан цехга ўтказилганда уларнинг таннархи бухгалтерияда қайд этилмасдан ҳисоб юритилади: ярим тайёр маҳсулотлар, деталлар ва узелларни тайёрлаш харажатлари цехлар бўйича харажатлар моддалари кесимида ҳисобга олинади. Иккинчи вариантда бухгалтерия ҳисоби ҳисобварақлари тизимида цехдан цехга ўтказилганда ўзи ишлаб чиқарган ярим тайёр маҳсулотлар таннархи ҳисоблаб ўтказилган ҳолда ҳисоб юритилади: ярим тайёр маҳсулотларни тайёрлаш харажатлари цехлар бўйича «Ўзи ишлаб чиқарган ярим тайёр маҳсулотлар» комплекс моддасида ҳисобга олинади.

Калькуляциялаш моддалари турлари бўйича харажатларни текшириш чиқимлар юзага келган жойларда ва заводбарлик марказларида қандай шаклланаётганини белгилаш, шунингдек ноишлаб чиқариш харажатлари ва завод ичидаги хўжалик ҳисобкитоби натижаларини аниқлаш имконини беради. Калькуляциялаш моддалари – бир элементли ёки комплекс харажатлардир. Комплекс харажатларни назорат қилиш учун текширувчи сметаларни жалб этади ҳамда йўл қўйилган йўқотиш ва ортиқча харажатларга эътибор қаратган ҳолда режали ва ҳақиқий харажатларни таққослайди. Таннархнинг текшириладиган энг муҳим

бу ҳолатлари қуйидагилардир: табиий хом ашёдан фойдаланиб (ер-тирчи рекультивация қилиш, сув ва бутунлай бериладиган ёғоч-сўяга ҳақини тўлаш) маҳсулот ишлаб чиқариш билан бевосита боғлиқ бўлган харажатлар; ишлаб чиқаришга тайёрлаш ва уни бошқариш харажатлари; ишлаб чиқариш технологиясини таъминлашнинг турли ва маҳсулот сифатини яхшилаш билан боғлиқ бўладиган тусдаги харажатлар; ишлаб чиқариш жараёнига хизмат кўрсатиш харажатлари; нормал меҳнат шaroитлари ва хавф-хатарларни техникасини таъминлаш харажатлари; ишлаб чиқаришни бошқариш, кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш билан боғлиқ харажатлар; давлат ижтимоий ва тиббий суғуртага ажратилган пенсия таъминоти; кредитлар бўйича тўловлар, номоддий оғинилар бўйича эскириш ва бошқа харажатлар.

Ишлаб чиқаришни бошқариш: ташкилот бошқарув аппарати ва унинг таркибий бўлинмалари ходимларини тутиб туриш; хизмат енгил автотранспортини сақлаш харажатлари; хизмат сафарлари харажатлари; қўшимча тўловлар, чег ташкилотларнинг ишлаб чиқаришни бошқариш бўйича хизматларига ҳақ тўлаш билан боғлиқ харажатлар моддалари синчиклаб текширилади.

Ташкилотнинг тижорат фаолияти билан боғлиқ вакиллик харажатлари; ташкилот кенгаши (бошқаруви) ва тафтиш комиссия-лари мажлисларини ўтказиш харажатлари (тасдиқланган сметалардан ортиқ).

Қайд этилган харажатлар орасида вакиллик харажатлари алоҳида эътибор талаб қилади. Уларга вакилларни расмий қабул қилиш (нонушта ёки тушлик ёхуд бошқа шунга ўхшаш тадбир); маданий томоша тадбирларида қатнашиш харажатлари; музокара-лар ва маданий дастур тадбирлари вақтида буфет хизмати кўрсатиш харажатлари; ташкилот штатида бўлмаган таржимон-лар хизматларига ҳақ тўлаш; автотранспортдан фойдаланиш учун ҳақ тўлаш кирди.

Маҳсулот таннархи даражасига ноинлаб чиқариш харажат-лари жиддий таъсир кўрсатади. Шу сабабли текширувчи маҳсу-лотнинг ҳақиқий таннархига киритилган брақдан кўрилган йўқо-тишлар; кафолатли таъмирлаш харажатлари; туриб қолиш нати-жасидаги йўқотишлар; айбдор шахслар топилмаганда моддий бойликлар камомадди; ишлаб чиқаришда жароҳатланиш оқиба-тида меҳнат қобилиятини йўқотиш сабабли тўланадиган нафа-қалар, қайта ташкил этиш ва штат қисқаришни муносабати билан

ташкilotдаги ишдан бўшатилган ходимларга тўловларни ўрғанади. Ушбу йўқотишлар ва харажатларга таъсир кўрсатган омишлар ва сабаблар аниқланади.

Текширувчи қуйидагиларни ўз ичига олган харажатлар моддаларини алоҳида текширишни шарт: солиқлар, йиғимлар, бюджетдан ташқари ижтимоий жамғармаларга ажратмалар, йўл қўйиладиган меъёр доирасида инфляцияга қаршилик моддаларини ташлашганлик учун тўловлар, кредитлар бўйича ставкалар доирасидаги тўловлар, маҳсулотни сертификатлаш ишлари ҳақини тўлаш, белгиланган меъёрларга кўра хизмат сафарларига харажатлар, йўл пули, ёнғинга қарши ва қоровуллар муҳофазаси, кадрлар етказиб бериш ҳамда уларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш учун чет ташкilotларга тўланган ҳақ, алоқа, ҳисоблаш марказлари хизматлари ҳақини тўлаш, вазара ҳақини тўлаш ва бошқа харажатлар.

Тугалланмаган ишлаб чиқариш ҳақиқатда қолдиқлари борлигини белгилаш ва уларнинг ҳақиқий баҳосини чиқариш катта аҳамиятга эга, чунки товар маҳсулоти таннарни, фойда кўрсаткичлари, ундан бюджетга ажратмаларнинг тўғрилиги шунга боғлиқ.

«Реализация» дебетига киритилган ишлаб чиқариш харажатлари ва реализация қилинган маҳсулот ечилиши тўғрисидаги маълумотлар асослилигини текшириш жуда муҳим. Бунда назоратнинг қуйидаги асосий босқичларини ажратиб олиш зарур:

реализация қилинган (юклар жўнатилган) маҳсулот билан омборлардаги маҳсулот қолдиқлари ўртасидаги харажатлар асосли тақсимланганлигини текшириш.

харажатлар таркиби тўғри шакллантирилганлигини текшириш. Агар жорий ҳисобда юклар жўнатилган ва реализация қилинган маҳсулот ҳисоб нархлари (режадаги таннарх, улгуржи ёки шартномавий нархлар) бўйича баҳоланган бўлса, юклар жўнатилган товарлар ҳақиқий таннархи белгиланади ва ҳисобот даври охиридаги омборлардаги тайёр маҳсулот қолдиқлари баҳоланади. Бунинг учун тайёр маҳсулот ҳақиқий таннархининг ҳисоб нархларидаги қийматидан четланишлари фойзи ҳисобланади. Ҳисобот даврида юклар жўнатилган товарлар ҳақиқий таннархини ҳисоблаш учун ҳисоб нархлари бўйича юклар жўнатилган товарлар миқдорига четланишлар фойзи билан тузатиш киритилади. Тайёр маҳсулот қолдиқлари ҳақиқий таннархи ҳам худди шундай ҳисобланади.

Моддий ишлаб чиқарини захиралари бухгалтерия ҳисоби операцияларини текширишда омбор ҳисоби маълумотларининг 1000 «Материаллар» счёти бўйича синтетик ҳисоб кўрсаткичларига мувофиқлиги аниқланади. Бунинг учун сальдо ведомости бўйича қолдиқлар умумий якуни (суммар кўринишда) айланма ведомостида келтирилган ой охиридаги қолдиқлар билан солиштирилади. Бундай солиштирув ҳар бир омборда алоҳида ўтказилади. Барча омборлардаги бир ой давомида материаллар чиқиб кетиниш умумий айланмаларни ва ведомостдаги ой охиридаги материаллар қолдиқларни кредит айланмаси ва 1000 «Материаллар» счётидаги қолдиқлар билан солиштирилади.

Агар барча тафовутлар моддий ресурслар ҳисоби йўлга қўйилмаганлиги натижасида юзага келган бўлса, бухгалтерия ҳисобини тиклаш чораларини кўриш лозим.

Материалларни ишлаб чиқаришга бериш операцияларини текшираётганда чиқим ҳужжатлари асосида тузиладиган омборлардаги материалларни сарфлаш бўйича жамғарма ведомостларидан фойдаланилади. Ҳужжатлар айлануви катта бўлганда интервал бўйича белгиланган жамликдаги ҳужжатлар танланади.

Шуни ҳисобга олиш лозимки, моддий-техник таъминот бўлимлари ёки режалаш бўлимлари муайян турдаги буюмларни ишлаб чиқаришга материаллар сарфлашнинг белгиланган меъёрлари асосида материалларни ишлаб чиқаришга бериш лимитларини ишлаб чиқадилар. Барча ҳолларда материалларни ишлаб чиқаришга бериш муайян турдаги буюмни ишлаб чиқариш лимити доирасида амалга оширилиши керак. Агар лимитлар белгиланмаган бўлса, материалларнинг ишлаб чиқаришга берилиши тасдиқланган рецептлар ва калькуляцияларга мувофиқ амалга оширилади.

Моддий бойликларни омборлардан ишлаб чиқаришга бериш корхона тегишли тармоққа мансублигига қараб турли ҳужжатлар билан расмийлаштирилади. Булар ойлик йиртма талонли лимит карталари, материалларни алмаштириш ёки уларни қўшимча бериш талабнома-далолатномалари, комплектловчи ведомостлар, бичиш карталари, забор варақлари ва бошқалар бўлиши мумкин.

Бир вақтнинг ўзида моддий бойликлар беришгандан кейин омбор ҳисоби маълумотларини диққат билан таҳлил қилиш лозим. Натижادا ошириб ҳисобдан чиқариш ҳажминини аниқлаш

имкони туғилади, бу эса омборларда ҳисобга олинмаган ортиқча материаллар юзага келишига, уларнинг олиб қўйилишига сабаб бўлади.

Ҳисобдан чиқариш ҳақиқатда сарфлашга қараб эмас, балки меъёрга кўра амалга оширилса, хом ашё ва ёрдамчи материаллар оширилган меъёрлари натижасида тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришда ҳисобга олинмаган ортиқча материаллар юзага келиши мумкин. Чиқим ҳужжатларида қайд этилган материаллар сифат характеристикаси кўрсаткичлари материаллар омборга кириш қилинган бирламчи ҳужжатлар маълумотлари билан солиштирилади.

Хом ашё ва ёрдамчи материалларни ишлаб чиқаришга назорат тартибида бериш (эксперимент) ёрдамда белгиланган сарфлаш меъёрлари асослилигини текшириш мумкин, унинг боришини комиссия махсус далолатнома билан расмийлаштиради.

Тайёр буюмлар ишлаб чиқаришга материаллар қийматидаги четланишлар асосли ҳисобдан чиқарилганлиги белгиланади. Бунинг учун моддий бойликлар ҳисоби ведомости маълумотлари таҳлил қилинади. Ведомость кўрсаткичлари моддий ресурсларни кириш қилиш бўйича назорат таомилларини бажаришда текширилганлиги боис четланишлар ҳисоб-китоби техникасини баҳолаш билан чекланилади. Шунингдек четланишлар ўртача фоизи ва материаллар сарфланиши йўналишлари бўйича четланишларнинг ҳисобдан чиқарилиши, жумладан уларнинг омбордаги қолдиғи тўғри ҳисобланганлиги текширилади.

Ишлаб чиқариш харажатлари умумий ҳажмига цехларга берилган материаллар ва хом ашёни баҳолаш сезиларли таъсир кўрсатади. Баҳолаш усуллари корхона ҳисоб сисемасида белгилашни керак. Улар: ўртача ҳисобланган нарх, FIFO (ФИФО) ёки LIFO (ЛИФО)* усуллари бўлиши мумкин. Эслатиб ўтамиз, ФИФОда моддий ресурслар биринчи харид нархлари бўйича, ЛИФОда эса охириги харид нархлари бўйича таннархга киритилади.

Текширувчи йил давомида материалларни баҳолаш усули ўзгармаганлигига ишонч ҳосил қилиши керак.

Ишлаб чиқариш захиралари жорий ҳисоби ҳисоб нархлари бўйича юритилган вариантда ушбу нархлар ва харид қилинган материаллар ҳақиқий таннархи ўртасидаги четланишларнинг тақсимланиши назоратнинг муҳим объекти ҳисобланади.

Материаллар сарфи ҳақиқий таннархи хато равишда ёки қасдан оширилганда тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш харажатлари

асосий равишда олиб, маҳсулотлар реализациясидан фойда ка-
масти.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. *Маҳсулот таннархи деганда нимани тушунасиз?*
2. *Таннарх қандай аниқланади?*
3. *Тайёр маҳсулот (ишлар, хизматлар) таннархи ва харажатлар таркибини текширишда қандай ҳужжатлар ўрганилади?*
4. *Маҳсулот (ишлар, хизматлар)нинг ишлаб чиқариши таннархига киритиладиган харажатларига қандай харажатлар киради?*
5. *Давр харажатларига қандай харажатлар киради?*
6. *Молиявий фаолият бўйича харажатлар ҳақида нималарни биласиз?*
7. *Баҳолашнинг қандай усулларини биласиз?*

2.6§. Қисқа муддатли текширувлар ўтказиш тартиби

Давлат солиқ хизмати органлари томонидан амалга оширила-
ётган солиқ текширувларининг асосий шаклларидав бири бўлган
қисқа муддатли текширув солиқ тўловчининг молия-хўжалик фао-
лиятини текшириш билан боғлиқ бўлмаган, фақатгина унинг ай-
рим операцияларининг солиқ тўғрисидаги қонун ҳужжатларига
мувофиқлигини текшириш ҳисобланади. Жумладан, мазкур тек-
шириш қуйидагиларни назорат қилиш мақсадида ўтказилади:

а) фискал хотирали назорат-касса машиналарини (бундан
буён – НКМ) ва пластик карточкалар бўйича тўловларни қабул
қилувчи ҳисоб-китоб терминалларини тўғри қўлланилаётганли-
гини аниқлаш;

б) бир марталик талон ва бошқа рухсат берувчи ҳужжатлар
борлигини белгилаш;

в) солиқ хизмати органлари ваколат доирасига кирадиган,
лицензиялаш қондаларини ва айрим турдаги акциз товарларни
сақлаш ва реализация қилиш, ишлаб чиқариш шароитларини
ҳамда турларини ўрганиш.

Бизга маълумки, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида нақд
пулда ҳисоб-китоб қилиш билан товарларни реализация қилиш,

ишлар бажариш, хизматлар кўрсатиш Назорат-касса машиналарининг давлат реестрига киритилган фискал хотирали назорат-касса машиналари мажбурий қўлланилган ҳолда амалга оширилади. Фақатгина бундан нақд пул билан ҳисоб-китоб қилишни, фаолиятининг ўзига хос хусусияти сабабли назорат-касса машиналарини қўлламастан амалга оширишни мумкин бўлган айрим тоифадаги юридик ва жисмоний шахслар мустасно ҳисобланади. Фаолиятининг ўзига хос хусусияти сабабли нақд пул билан ҳисоб-китоб қилишни назорат-касса машиналарини қўлламастан амалга ошириш ҳуқуқига эга бўлган айрим тоифадаги юридик ва жисмоний шахсларнинг рўйхати Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланади.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида фойдаланишга рухсат этилган Назорат-касса машиналарининг давлат реестри Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланган тартибда шакллантирилади.

Қуйидаги жадвалда ҳозирги кунда Ўзбекистон Республикаси ҳудудида фойдаланишга рухсат этилган назорат-касса машиналарининг Давлат реестри келтириб ўтилган (9-жадвал).

Фискал хотирали назорат-касса машинаси техник жиҳатдан вақтинча носоз бўлган ёки электр энергияси бўлмаган тақдирда, нақд пул билан ҳисоб-китоб қилишни харидорларга квитанциялар, чипталар, талонлар ёки чекка тенглаштирилган, қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда тасдиқланганидан шаклдаги қатъи ҳисобдаги бошқа ҳужжатларни бериш орқали амалга оширишга йўл қўйилади.

Фискал хотирали назорат-касса машиналарини қўллаш жариёсида юқоридаги мажбуриятлардан ташқари Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 24 апрелдаги «Дехқон бозорлари ва савдо комплекслари фаолиятини ташкил қилишни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ЛҚ-1326-сонли қарори билан 2010 йилнинг 1 октябридан бошлаб аҳоли билан пул ҳисоб-китобларини амалга оширувчи ҳўжалик субъектлари томонидан қўлланиладиган назорат-касса машиналари ягона техник талабларга мос келиши ва «Ўзстандарт» агентлиги томонидан белгиланган тартибда мажбурий сертификациядан ўтказилиши лозимлиги, сертификати бўлмаган ёки бели шланган ягона техник талабларга жавоб бермайдиган назорат-касса машиналаридан фойдаланиш ҳолда чек бериш айбдор шахсларни қонун ҳужжатларига мувофиқ жавобгарликка тортиш учун асос бўлишилиги белгилаб қўйилди.

**Ўзбекистон Республикаси ҳудудда фойдаланишга рухсат этилган назорат-касса машиналарининг
ДАВЛАТ РЕЕСТРИ¹⁰**

№	Назорат-касса машина русумлари	Назорат-касса машиналарини ишлаб чиқарувчилар	Давлат	Фойдаланишга рухсат этилган НКМларни Давлат Реестрига киритилган сана	Назорат-касса машина- ларидан фойдаланиш муддати
1.	UZBEKISTAN	«ЎзЭФФ» қўшма корхонаси	Ўзбекистон	30.08.95.й	Чекланмаган
2.	SILEKX – 7004	M+SHOURDAKIS	Греция	30.08.95.й	Чекланмаган
3.	SILEKX - PARCTIKA	M+ HOURDAKIS	Греция	12.12.97.й	Чекланмаган
4.	CASIO FE-2000	CASIO	Япония	30.08.95.й	Чекланмаган
5.	CASIO TK-2200	CASIO	Япония	30.08.95.й	Чекланмаган
6.	CASIO FE-700	CASIO	Япония	30.08.95.й	Чекланмаган
7.	KARAT –1500-Д	ТОО	Болгария	30.08.95.й	Чекланмаган
8.	KARAT-КОЛШБН	ТОО	Болгария	07.03.97.й	Чекланмаган

¹⁰ Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси материаллари асосида тайёрланган.

9.	SAMSUNG ER-4615-RF	SAMSUNG	Жанубий Корея	07.03.97.й	Чекланмаган
10.	SAMSUNG ER-250-RF	SAMSUNG	Жанубий Корея	30.08.95.й	Чекланмаган
11.	SAMSUNG ER-4615-F	«Ўз-САМСУНГ» қўшма корхонаси	Ўзбекистон	01.04.98.й	Чекланмаган
12.	SAMSUNG ER-250-F	«Ўз-САМСУНГ» қўшма корхонаси	Ўзбекистон	01.04.98.й	Чекланмаган
13.	ЭЛЕКТРОНИКА 92-06	«ЭЛЕКТРОНИКА»	Болгария	01.04.98.й	Чекланмаган
14.	МЕРКУРИЙ-115Ф-Уз	«ФОТОН» ХЖ	Ўзбекистон	02.10.98.й	Чекланмаган
15.	АРКУС-КАСБИ-01Ф	«АРКУС-Д» АОЗТ	Россия	02.10.98.й	Чекланмаган
16.	RF КАСБИ 02-Ф	«АРКУС-Д» АОЗТ	Россия	06.09.99.й	Чекланмаган
17.	МЕРКУРИЙ-112Ф-Уз	«ФОТОН» ХЖ	Ўзбекистон	17.12.99.й	Чекланмаган
18.	МЕРКУРИЙ-112.1Ф-Уз	«ФОТОН» ХЖ	Ўзбекистон	17.12.99.й	Чекланмаган
19.	МЕРКУРИЙ-111Ф	«ИНКОТЕКС» фирмаси	Россия	05.03.01.й	Чекланмаган
20.	МЕРКУРИЙ-112Ф	«ИНКОТЕКС» фирмаси	Россия	05.03.01.й	Чекланмаган

21.	МЕРКУРИЙ-115Ф	«ИНКОТЕКС» фирмаси	Россия	05.03.01.й	Чекланмаган
22.	МЕРКУРИЙ-152Ф	«ИНКОТЕКС» фирмаси	Россия	05.03.01.й	Чекланмаган
23.	МЕРКУРИЙ-153Ф	«ИНКОТЕКС» фирмаси	Россия	05.03.01.й	Чекланмаган
24.	DAGECS MP-5000	«КАШФИ АСРОР ЛТД» қўшма корхонаси	Ўзбекистон	05.03.01.й	Чекланмаган
25.	PCU POS – 560-B1	«ФИРИШ ИНТЕРПРАЙЗЕС КОЛТД»	Тайвань	05.03.01.й	Чекланмаган
26.	АМС-100Физ	«ТАРАҚҚИЁТ- АРКУС» қўшма корхонаси	Ўзбекистон	15.04.02й	Чекланмаган
27.	АМС-101Физ	«ТАРАҚҚИЁТ- АРКУС» қўшма корхонаси	Ўзбекистон	15.04.02. й	Чекланмаган
28.	ОРИОН-100Ф-Уз	«ФОТОН» ХЖ	Ўзбекистон	31.07.02 й.	Чекланмаган
29.	Астра-100Uz	«YENGIL SANOAT TIJORAT MARKAZI» маъсулияги чекланган жамияти	Ўзбекистон	27.11.02 й.	Чекланмаган

30.	Элвес-Микро-Ф	«НАМПТРИХ М» қўшма корхонаси	Ўзбекистон	27.11.02 й.	Чекланмаган
31	«Элит-Мобил F UZ».	«BULTEH» қўшма корхонаси	Ўзбекистон	24.02.03 й.	Чекланмаган
32.	«Элит Микро F UZ».	«BULTEH» қўшма корхонаси	Ўзбекистон	24.02.03 й.	Чекланмаган
33.	«Элит Такси JF F UZ»	«BULTEH» қўшма корхонаси	Ўзбекистон	24.02.03 й.	Чекланмаган
34	«ШТРИХ-ФР-Ф»	«Штрах-М» ЁАЖ	Россия	06.09.06 й.	Чекланмаган
35	«INTER MROS 2001»	«Inter» фирмаси	Туркия	06.09.06 й.	Чекланмаган

Фискал хотирали назорат-касса машиналарининг қўлланилиш тартибига риоя этилиши устидан назорат давлат солиқ хизмати органлари томонидан амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2009 йил 6 апрелдаги «Тижорат банклари депозитларига аҳоли ва хўжалик субъектлари бўш пул маблағларини жалб этишни янада рағбатлантириш қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-1090-сонли қарори билан тегишли рўйхатга киритилган савдо ва хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналари томонидан тўлов терминаллари билан жиҳозлаш ҳамда улардан фойдаланиш талабларига риоя этилмаганини назорат-касса машиналарини ўрнатish ҳамда фойдаланиш тартиби, савдо ва хизмат кўрсатиш қондаларини бузишга тенглаштирилди, шунингдек улар зиммасига қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда жавобгарлик юкланиши белгиланган кўйилди.

Ўз навбатида маъкур қарордан келиб чиққан ҳолда солиқ органларига:

савдо ва хизмат кўрсатиш объектларида тўловларни пластик карточкалар орқали қабул қилиш бўйича ҳисоб-китоб терминалларининг мавжудлиги ҳамда улардан мажбурий равишда фойдаланиш устидан қаттиқ назорат ўрнатish;

савдо ва назорат-касса машиналаридан фойдаланиш ҳамда ҳисоб-китоб терминалларидан фойдаланиш қондалари бузилиши, шунингдек пластик карточкалардан фойдаланган ҳолда тўловларни қабул қилишдан ноқонуний бўйин товлаш ҳолатлари аниқланган тақдирда айбдор шахсларга нисбатан қонун ҳужжатларига мувофиқ жавобгарлик чоралари қўллаш;

савдо ва хизмат кўрсатиш корхоналари томонидан тўловларни пластик карточкалар орқали амалга оширишда ҳисоб-китоб терминалларидан фойдаланиш масалалари бўйича тезкор равишда чора кўриш учун хизмат кўрсатувчи тижорат банки билан биргаликда ҳар бир мингақада миқозларининг аризаларини, шу жумладан, «нишонч телефонлари» орқали мурожаатлари кўриб чиқилишини ҳамда келиб тушадиган мурожаатларнинг зудлик билан текширилишини ташкил этиш вазифалари юклатилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 19 апрелдаги «Тижорат банклари депозитларига аҳоли ва хўжалик субъектлари бўш пул маблағларини жалб этишни янада рағбатлантириш қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-1325-сон-

қарорида аҳоли билан пулли ҳисоб-китобларни амалга оширадиган ва банк пластик карточкаларидан тўловлар қабул қилиш бўйича ҳисоб-китоб терминаллари билан жиҳозланиши шарт бўлган чакана савдо ҳамда хизмат кўрсатиш объектларининг рўйхати қайта тасдиқланди (10-жадвал).

10-жадвал

Аҳоли билан пулли ҳисоб-китобларни амалга оширадиган ва банк пластик карточкаларидан тўловлар қабул қилиши бўйича ҳисоб-китоб терминаллари билан жиҳозланиши шарт бўлган чакана савдо ҳамда хизмат кўрсатиш объектлари рўйхати

N	Объектларнинг номи
1	Авиация ва темир йўл чипталарини сотиш кассалари
2	Автовокзаллар ва автостанциялар кассалари
3	Автомобилларга ёнидаги қўйиш шохобчалари
4	Меҳмонхоналар
5	Кредит ташкилотлари (кредит уюшмалари, микрокредит ташкилотлари, ломбардлар), суғурта ташкилотлари ва молия бозорининг бошқа субъектлари
6	Турғун савдо шохобчалари, шу жумладан дорихоналар (эгалланган майдон ҳажмидан қатъи назар)
7	Умумий овқатланиш объектлари
8	Аҳолидан уй-жой-коммунал хизматлари, шунингдек телефон, шу жумладан уяли телефон алоқаси хизматлари учун тўловларни қабул қилиш пунктлари
9	Автотранспорт воситаларини вақтинчалик сақлаш жойлари
10	Алоқа бўлимлари
11	Маиший хизмат кўрсатиш ва маданий-оммавий ҳамда томоша тадбирларини ўтказиш объектлари
12	Аҳоли билан пулли ҳисоб-китобларни амалга оширувчи бошқа хўжалик юритувчи субъектлар

Демак, юқорида рўйхати келтирилган аҳоли билан пул ҳисоб-китобларини амалга оширадиган ва ҳисоб-китоб терминаллари билан жиҳозланиши шарт бўлган чакана савдо ҳамда хизмат кўрсатиш объектларининг қонунчиликка биноан банк пластик карточкаларидан тўловлар қабул қилиш талабларига сўзсиз риоя қилишини таъминлаш мақсадида қисқа муддатли текширишларни ташкил қилиши ҳамда аҳоли билан пул ҳисоб-китобларини амал-

оширадиган ва ҳисоб-китоб терминаллари билан жиҳозланиши шарт бўлган объектлар фаолиятини устидан мунтазам мониторинг олиб борадилар.

Ўз навбатида солиқ тўловчи сифатида рўйхатдан ўтмасдан тadbиркорлик фаолиятини юритаётган шахсларни аниқлаш солиқ хизмати органларининг хизмат йўналишларидан бири ҳисобланади. Мазкур хизматни солиқ хизмати органлари ходимлари мунтазам, систематик равишда амалга оширадилар. Солиқ тўловчиларни рўйхатга олиш учун солиқ хизмати органлари ходимлари муайян йўналиш ёки ҳудуд участкаси бўйича рейд текширувига чиқишлари керак. Бунда ушбу ҳудуд участкаларида солиқ органларида рўйхатдан ўтган солиқ тўловчилар тўғрисида маълумот бўлиши зарур. Ўрганилаётган ҳудуд участкасида биринчи галда, рўйхатга олинмаган шахслар ҳақида маълумотларни иновбатга олиш керак.

Белгиланган участка бўйича рейд текширувига чиқишдан аввал солиқ тўловчи томонидан тақдим этилган маълумотларнинг (фаолият тури, мол-мулк, ер участкалари, транспорт воситалари мавжудлиги, ёлланма ишчилар борлиги ҳамда сони ва ҳ.к.) тўғрилигини солиштириш мақсадида солиқ органи ходими тadbиркорлик объектлари бўйича тўлиқ маълумотлар тўплаб, солиқ тўловчи тўғрисида ахборот тайёрлайди. Шунингдек, бошқа давлат органларининг маълумотлари, оммавий ахборот воситаларидан олинган хабарлар, солиқ тўловчиларнинг ариза ва шикоятлари, шу жумладан «ишонч телефони»га берилган хабарлардан фойдаланиш керак.

Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг тегишли моддаси бўйича илгари маъмурий жавобгарликка тортилган солиқ тўловчиларни рўйхатга олиш доимий равишда назорат (мониторинг) қилинади. Агарда солиқ органига рўйхатга қўйилмаса такрорий рейд текшируви ўтказилади.

Рейд текшируви давомида солиқ тўловчидан қуйидаги ҳужжатлар сўралади:

жисмоний шахслар учун яқка тартибдаги тadbиркор сифатида давлат рўйхатидан ўтказилганлиги тўғрисидаги гувоҳнома ёки юридик шахс сифатида давлат рўйхатидан ўтказилганлиги (қайта рўйхатдан ўтказилганлиги) тўғрисида гувоҳнома;

НКМни рўйхатдан ўтказиш карточкиси;

НКМ касса юритиш китоби (кассир-оператор китоби).

Солиқ тўловчи томонидан НКМни қўлламай, давлат солиқ хизмати органларида рўйхатдан ўтказилмаган ёки фискал режимда бўлмаган ёхуд носоз НКМни қўллаб пул ҳисоб-китобларини амалга ошираётган ёки хизматлар кўрсатилаётган ҳолатларни қисқа муддатли текширув далолатномасида аке эттириш керак. Бундан ташқари, солиқ тўловчидан (унинг мансабдор шахсидан) мазкур қонунбузарлик ҳолати юзасидан тушунтириш хати олиш зарур. Агар қисқа муддатли текширув давомида товарни сотишда (ишлар, хизматлар) НКМни қўллаб реализация қилинаётганда солиқ тўловчига (унинг мансабдор шахси) НКМ тасмасидан чекни йиртиб бермаса, бинобарин чек харидорга берилмаса, бу ҳолатни ҳам қисқа муддатли текширув далолатномасида қайд этиш керак.

Қисқа муддатли текширув давомида солиқ тўловчи иштирокида кассадаги нақд пул тушуми ҳисобланиши асосий жиҳат саналади. Сўнгра иш куни бошидан текширув бошланиш лайғигача тушган нақд пул тушуми йиғиндиси аке эттирилган Х – ҳисоботи олинади. Кассадаги нақд пулни санақдан ўтказилиши ҳамда Х – ҳисобот олинishiни солиқ тўловчи томонидан давлат солиқ хизмати органи ходими иштирокида амалга оширилади ва улар ўзаро солиштирилади.

Х – ҳисоботда аке эттирилган тушум йиғиндиси билан кассадаги нақд пул йиғиндиси орасида фарқ борлиги аниқланганда қисқа муддатли текширув далолатномасига солиқ тўловчининг (унинг мансабдор шахсларининг) тафовут сабаблари кўрсатиб ўтилган тушунтириш хатини илова қилиш керак. Солиштириш чоғида иш куни бошида касса юритиш китобида аке эттирилган нақд пуллар қолдиги борлигига ҳамда пул маблағлари ҳаракатига ҳам эътибор бериш лозим (кассир-оператор китобида).

Бунда кассадаги нақд пуллар йиғиндиси Х – ҳисоботда аке эттирилган йиғиндидан кўпроқ бўлса, тушумнинг бир қисми (нақд пуллар) НКМда аке эттирилмаи кассага қабул қилинганини тасдиқлайди, мазкур ҳуқуқбузарлик НКМни қўллаш тартибини бузиш деб баҳоланади.

Агар кассадаги нақд пул йиғиндиси Х – ҳисоботда аке эттирилган йиғиндига қараганда кам бўлса, унда кун бошидаги касса қолдиги ва кун давомидаги хизмат харажатлари НКМ орқали ўтказилган нақд пулларни ҳисобга олиш китобини текшириш керак.

X – ҳисобот билан нақд пулларни ҳисобга олиш китобидаги маълумотлар орасидаги тафовут, бундай ҳуқуқбузарлик касса операцияларини юритиш тартибни бузиш деб баҳоланади.

Барча аниқланган маълумотлар, шу жумладан ҳуқуқбузарликлар ва тафовутлар далолатномада, ушбу ҳолатларни тасдиқловчи ҳужжатларга таянган ҳолда батафсил акс эттирилади. Бундан ташқари, қисқа муддатли текширув далолатномасига қуйидагилар илова қилинади: қисқа муддатли текширув пайтида солиқ тўловчи (унинг мансабдор шахси) томонидан имзоланган кассадаги тушумни (нақд пуллар) санақдан ўтказиш далолатномаси. X – ҳисобот.

Қисқа муддатли текширувда ҳуқуқбузарликлар аниқланганда давлат солиқ хизмати органи ходими маъмурий ҳуқуқбузарлик ҳақидаги иш кўриладиган жойни, сана ва вақти ҳақида солиқ тўловчинини хабардор қилиши шарт. Бунда солиқ тўловчинини чақириш ҳақидаги хабарнома қисқа муддатли текширув далолатномасига тегишли маълумот киритиш йўли билан берилади.

Бир марталик талон мавжудлиги бўйича рейд текширувини ўтказиш, бир марталик талон асосида тадбиркорлик фаолиятини амалга оширувчи шахсларга нисбатан ўтказилади.

Рейд текшируви ўтказилаётганда бир марталик талоннинг мавжудлиги, бир марталик талон асосидаги тартиб тўғри қўлланилаётганлиги, шунингдек бир марталик талон бланкасидаги маълумотларнинг тўғрилиги, амалга оширилаётган фаолият тури кўрсатилганлиги, маҳаллий ваколатли орган қарори билан белгиланган бир марталик талонлар қиймати тўғри қайд этилганлиги текширилади.

Бир марталик талон бўлмаганда маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисида баённома тузилиб, текширув материаллари билан бирга маъмурий жавобгарликка тортиш учун суд органларига топширилади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Қисқа муддатли текшириш неча кунда амалга оширилиши керак?

2. Назорат касса машиналарининг мажбурий қўлланилишини назорда тутувчи қандай меъёрий ҳужжатларни биласиз?

3. Банк пластик карточкаларидан тўловлар қабул қилиш бўйича ҳисоб-китоб терминалларининг мажбурий йўлланилиши лозим бўлган чакана савдо ва хизмат кўрсатиши объеклари рўйхатиغا қайси объектлар киради?

4. Назорат касса машиналарининг қандай турлари мавжуд?

5. Бир марталик талон ёки чек ҳақида шималарни биласиз?

6. Назорат касса машиналаридан фойдаланиши тартиб-қоидаларини бузганлик учун қандай жавобгарлик чоралари мавжуд?

7. Назорат касса машиналаридан «X» ва «Z» ҳисоботлари нима мақсадди чиқарилади?

8. Қандай ҳолатлар назорат касса машиналарини қўллаш тартибини бузиши деб баҳоланади?

2.7§. Хўжалик юритувчи субъектларни фаолият турларига нисбатан текширишнинг ўзига хос хусусиятлари

Қурилиш ташкилотларини текшириш хусусиятлари

Қурилиш ташкилотларини текшириш хусусиятига бажарилган қурилиш ишлари, шунингдек қурилишдан ташқари бошқа фаолият турлари бўйича ишлаб чиқарадиган маҳсулот ва кўрсатадиган хизматлар таннархи тўғри белгиланганини текшириш киради. Қурилиш ишлари таннархи ташкилот тузилмаси ва қурилиш ишлари бўйича тузилган шартнома шартларидан келиб чиқади.

Текширувчи қуйидагиларни текшириши зарур:

- қурилиш ишларига ҳисобдан чиқарилаётган материаллар қиймати тўғри шакллантирилганлиги;

бажарилган қурилиш-монтаж ишлари ҳажми олинган натижаларни қурилиш-монтаж ишларини бажариш далолатномалари билан солиштириб текширилади (2-сон шакл).

- қурилиш шартномаси;

- лойиҳа-смета ҳужжатлари;

- объектлар қурилишига капитал қўйилмалар технологик таркиби тўғри белгилангани (капитал қўйилмалар барча турдаги

қурилиш ишлари, монтаж ишлари, ускуналар, асбоб-анжомлар қиймати, бошқа ишлар ва харажатлардан таркиб топади).

Текширувчи қуйидагиларни ҳам аниқлаши шарт:

- қурилиш ишларига, ускуналарни монтаж қилиш ишларига нималар киришини (ускуналарни монтаж қилиш ишлари ҳажмига нималар киритилмайди);

- ускуналар, асбоб-анжомлар бўйича харажатлар таркибига нималар киришини;

- қайси ускуна қурилиш сметаларини а кириши ёки кирмаслигини;

- бошқа капитал ишлар ва харажатлар таркибига нималар кириши (капитал қўйилмаларга нималар киритилмайди);

- қурилиш ишлари, шунингдек маҳсулот ва хизматлар таннархига нималар киритилмаслиги керак;

- тугалланмаган қурилиш ишлаб чиқаришига нималар кириши;

- солиқлар тўғри ҳисоблаб ёзилганми ва бюджетга тўланганми.

Савдо ва умумий овқатланиш корхоналарини текшириш хусусиятлари

Бунда савдо, умумий овқатланиш соҳаси текширилади.

Текширувчи қуйидагиларни текшириши зарур:

- товарлар оморга кириш қилиниши учун асос бўладиган бирламчи ҳужжатлар (ҳисобварақ-фактура, товар-транспорт юкхати, юк квитанциялари – юк темир йўлдан қабул қилинганда) қандай расмийлаштирилганлиги;

- бухгалтерияда товарлар аналитик ҳисоби тўғри юритилганлиги;

- тегишли ихтисослаштирилган корхоналарда тарози ҳўжалиги;

- чакана савдода товарлар тўғри ҳисобга олинганлиги (қиймат инфодаси, бундан миқдори, нархи ва суммасига қараб ҳисобга олинган товарлар мустасно);

- табиий йўқолиш тўғри ҳисобдан чиқарилганлиги;

- реализация қилинаётган товарлар чакана нархлари тўғри қўйилганлиги;

- идишлар (тара) билан операциялар тўғри акс эттирилганлиги;

- аҳоли билан пул ҳисоб-китобларини амалга оширишда назорат-касса машиналарини қўллаш тартиби бузилмаганлиги;

- нақд пуллари инкассация қилиш муддатлари;

- инвентаризациянинг ўз вақтида ўтказилганлиги ва натижалар аниқланганлиги;
- моддий жавобгар шахсларнинг товар ҳисоботларини тўғри тузганлиги;
- касса операцияларини юритиш тартиби;
- товарлар реализациясидан тушум гўлиқ кирим қилинганлиги;
- товарлар комиссияга реализация қилинганда операциялар тўғри аке эттирилганлиги;
- товарларни арзонлаштириш, қўшимча баҳолаш ва қайта баҳолаш тўғри йўлга қўйилганлиги.

Лойиҳа-қидирув ташкилотларини текшириш хусусиятлари

Лойиҳа-қидирув ташкилотларини текшириш хусусиятларига лойиҳа ва қидирув маҳсулотлари (ишлари, хизматлари) таннархига киритиладиган харажатлар таркиби ва уларнинг ҳисобга олинишини ҳамда молиявий натижалар шакллантирилишини текшириш киради.

Текширувчи қуйидагиларнинг таннархи билан боғлиқ масалаларни текшириши шарт:

- қидирув экспедициялари, партиялари, отрядлари ходимлари ва бошқа ходимларга вахта усулида ишлаганларида иш жадвалида назарда тутилган корхона жойлашган жойдан иш жойига ва ундан қайтишга йўлда бўлган кунлар учун, шунингдек ходимлар об-ҳаво шароити ва транспорт ташкилотлари айби билан йўлда ушланиб қолган кунлар учун қонунчиликда белгиланган миқдорда тўланадиган сумма:

- буюртмачи қурилиш лойиҳаси таркибида берадиган намунали ва бошқа лойиҳалар ёки уларнинг қисмлари, чизмалари ва намунавий конструкциялар, узеллар ва деталлар, стандартлар қиймати;

- грунтлар ва сув лаборатория таҳлили, хом ашёни ўрганиш ва таҳлил қилиш, қурилиш материалларини ўрганиш ва синаш ҳамда лойиҳаларда қўлланиладиган ва экспериментал текширувга муҳтож янги ускуна тажриба намуналарини синаш, макетлар ва моделлар тайёрлаш хизматлари ҳақини тўлаш;

- дала харажатлари, қидирув амалга оширилаётган ҳудудда экспедициялар, партиялар ва отрядларни тутиб туриш;

макетлар, слайдлар, кинофотоҳужжатлар тайёрлаш, лойиҳа-сирув ҳужжатлари намунавий элементларни ишлаб чиқиш ва олиб бериш, ҳужжатлар чиқариш ва жўнатиш, кўрсатилган ишларнинг баъжарини учун микрофильмлаш ускуналарига хизмат кўрсатиши билан боғлиқ харажатлар;

- шартномалар бўйича чет ташкилотлар ишлаб чиқарадиган маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнлари ва сифатини экспертиза қилиш, унга доир маслаҳат бериш, назорат қилиш ишларига ҳақ тўлови ва бошқа харажатлар.

Кичик корхоналарни текшириш хусусиятлари

Текширувчи қуйидагиларни текшириши зарур:

- корхона ҳисоб сисёати, бухгалтерия ҳисоби тўғри юритилганлиги;

- солиқлар ҳамда бюджет ва бюджетдан ташқари жамғармаларга бошқа тўловлар тўлаш бўйича имтиёзлар тўғри қўлланилганлиги ва мақсадли фойдаланилганлиги;

- ишлаётганлар, шу жумладан ўриндошлик бўйича ишлаётганлар сони бўйича кичик корхоналар сирасига кирувчи тоифалар тўғри белгиланганлиги.

Транспорт ва транспорт-экспедициялик корхоналарини текшириш хусусиятлари

Транспорт хизматлари кўрсатувчи хўжалик юритувчи субъектлар текшириладиганда қуйидагиларга эътибор бериш зарур:

- ҳисобот даврида қанча йўл босганликни кўрсатувчи спидометр кўрсаткичларидан келиб чиқиб ЁММ ҳисобдан чиқарилиши;

- йўл варақалари расмийлаштирилгани ва автомобиль қанча йўл босганлигининг аке эътирилиши;

- ЁММ харид қилиш манбаи;

- аҳоли ташвиш хизматларини кўрсатганликдан тушган тушум тўлиқ инкассация қилинганлиги;

- транспорт экспедицияси шартномаси шартлари текширилиши;

- транспорт-экспедиция хизматлари кўрсатиш харажатлари таннархга тўғри киритилганлиги.

Юқоридаги масалалардан ташқари солиқ текшируви ўтказишда корхона хусусияти ва солиқ хизмати органлари зиммасига юклатилган солиқ назорати масалаларини ҳисобга олган ҳолда бошқа масалалар ҳам ўрганилиши мумкин.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

- 1. Қурилиш ташкилотларини текширишнинг қандай ўзига хос хусусиятлари мавжуд?*
- 2. Савдо ва умумий оқатланши корхоналарини текширишда асосан нималарга эътибор қаратиши лозим?*
- 3. Кичик корхоналар ва микрофирмаларни текширишнинг ўзига хос жиҳатлари нимада?*
- 4. Транспорт ва транспорт-экспедиторлик корхоналарини текширишда нималарга алоҳида эътибор қаратиши зарур?*

III БЮДЖЕТ ВА БЮДЖЕТДАН ТАШҚАРИ МАҚСАДЛИ ЖАМГАРМАЛАР БИЛАН ҲИСОБ-КИТОБЛАРНИ ТЕКШИРИШ

3.18. Хўжалик юритувчи субъектларнинг бюджет билан солиқлар бўйича ҳисоб-китобларини текшириш

Солиқ органлари ходимлари томонидан хўжалик юритувчи субъектларнинг бюджет билан солиқлар бўйича ҳисоб-китобларини текширганда солиқ базаларининг тўғри аниқланганлигига, солиқ имгнэзларининг тўғри қўлланилишига, солиқ ставкалари ва солиқ суммаларининг тўғрилигига, солиқларнинг муддатида ва тўлиқ бюджетга ўтказилганлигига, бюджет билан ҳисоб-китобларнинг бухгалтерия ҳисобида тўғри юритилишига, тўловлар бўйича аналитик ҳисобнинг тўғри юритилишига, бюджетга тўловлар бўйича ҳисобот маълумотларининг тўғрилиги ва асослилигига эътибор берилиши лозим.

Корхонанинг бюджет олдидати мажбуриятлари молиявий ҳисоботнинг биринчи шакли, яъни «Бухгалтерия баланси» (пассив томони, иккинчи – «Мажбуриятлар» бўлими, «Бюджет бўйича қарзлар» сатри) тўғрисида ҳисоботда келтирилган («Бюджетга тўловлар тўғрисида маълумот» номли иловада ифодаланган бўлади). Бюджет билан корхонанинг ҳисоб-китоблари бухгалтерия ҳисобининг 6410 – «Бюджетга тўловлар бўйича қарздорлик» счётида олиб борилади.

6410 «Бюджетга тўловлар бўйича қарзлар (турлари бўйича)» счётининг кредитида бюджетга тўланиши керак бўлган мажбурият суммаси олинган счётлар, давр харажатлари, солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни тўлаш учун фойданинг ишлатилиши, меҳнат ҳақи бўйича ходимлар билан ҳисоб-китобларни ҳисобга олувчи счётлар билан боғланган ҳолда акс эттирилади. Якуний ҳисоб-китобда, солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича бюджетга илгари ўтказилган бўнак тўловлари 6410 «Бюджетга тўловлар бўйича қарзлар (турлари бўйича)» счётининг дебет томонида бюджетга бўнак тўловларини ҳисобга олувчи счётлар (4400) билан боғланган ҳолда акс эттирилади. Бюджетга ҳақиқатда ўтказилган суммалар 6410 «Бюджетга тўловлар бўйича қарзлар (турлари бўйича)» счётининг дебет томонида пул маб-

лағларини ҳисобга олувчи счётлар билан боғланган ҳолда акс эттирилади.

6410 «Бюджетга тўловлар бўйича қарзлар (турлари бўйича)» счёти бўйича аналитик ҳисоби ҳар бир солиқ турлари бўйича алоҳида юритилади (11-жадвал).

Текширувчи даставвал ушбу счётнинг қолдиғини бухгалтерия балансидан аниқлайди (460-сатр). Мазкур счётнинг қолдиғи Бош китоб, оборот ведомостлари билан ўзаро солиштирилади. Солиқларнинг турлари молиявий ҳисоботдаги «Бюджетга тўловлар тўғрисида маълумот»да келтирилган бўлади.

Шунинг учун у бюджет тўловларига доир ҳисоб-китобларнинг тўғрилиги ва уларнинг Ўзбекистон Республикасидаги мавжуд қонунчиликка мувофиқ ўз вақтида ўтказиб берилишини синчиклаб текшириши лозим.

11-жадвал

Бюджетга тўловлар бўйича қарзларни ҳисобга олувчи счёт (6400)нинг бошқа счётлар билан боғлангани

Т/р	Ҳужалик муомалаларнинг мазмуни	Счётларнинг боғлангани	
		Дебет	Кредит
1	Давр хароҷатларига тааллуқли ҳар хил ажратмалар, солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича бюджетга қарзлар	9430	6410
2	Тайёр маҳсулотларни, товарларни сотишда, ишларни бажариш ва хизматларни кўрсатиш, шуни шундан асосий воситалар ва бошқа активларни сотиш ва турли шаклларда ҚҚС ва акция суммаси ҳисобланган	4010	6410
3	Бюджетдан маблағлар қайтарилган ёки келгуси тўловлар ҳисобига ўтказилган (яқиний ҳисоб-китоблар ва ш.к.)	5110, 5210, 5530, 4410	6410

4	Жисмоний шахсларнинг иш ҳақидан даромад соғини суммаси ушлаб қолинди	6710	6410
5	Ҳисобланган дивиденддан даромад соғини суммаси ушлаб қолинди	6610	6410
6	Фойдави бюджетга тўловлар ҳисобланди	9810-9890	6410
7	Бюджетга тўловлар ўтказиб берилди	6410	5010-5530
8	Моддий ресурслар, товарлар, ишлар ва хизматларга тегишли бўлган ҚҚС суммаси ҳисобланди	6410	4410
9	Олинган кредитлар ва қарзлар ҳисобидан бюджетга қарзлар тўланди	6410	6810-6840, 7810-7840

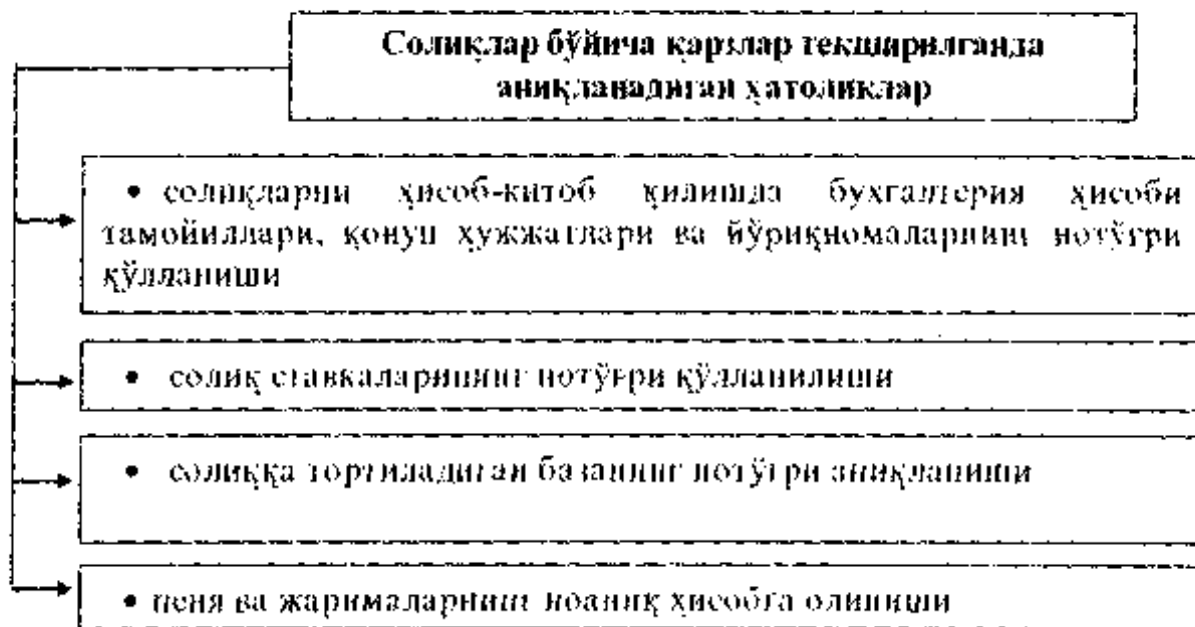
Бюджетга тўланадиган тўловларнинг рўйхати Ўзбекистон Республикасининг Солиқ Кодекси билан, айрим тўловлар¹¹ бўйича бюджет билан, ҳисоб-китобларни амалга ошириш тартиби билан тартибга солинади.

Солиқлар бўйича қарзлар юридик шахсларнинг бюджет олдидagi мажбурияти ҳисобланади ва одатда, маълум санада тўланади. Солиқ қонунчилигининг тез-тез ўзгариши ва меъерий ҳужжатлар айрим қоидаларидаги яқиниятлар солиқларга доир ҳисоб-китобларда тасодифий хатоларни келтириб чиқариши мумкин.

Солиқлар бўйича қарзлар синчиклаб текширувдан ўтказилганида қуйидаги хатолар аниқланиши мумкин: (8-расм)

Кредиторлик қарзлари ва бутун бухгалтерия ҳисоботини баҳолашга қуйидагилар таъсир кўрсатади:

¹¹ Мақтаб таълимини ривожлантиришга мажбурий ажратмаларни ҳисоблаб чиқариш ва тўлаш тартиби тўғрисида Низом (ЎЗР АВ 31.01.2005 й. 1446-сон билан рўйхатга олинган ЎЗР МВ 14.01.2005 й. 3-сон ва ЎЗР ДСК 2005-3-сон Қарори билан тасдиқланган)

8-расм. Солиқлар бўйича қарзлар текширилганда аниқланадиган хатоликлар

- солиққа тортиш бўйича имтиёз олиш учун хато ахборотларни тақдим этиш;

- солиқ органларига тақдим қилинадиган маълумотларнинг бузиб кўрсатилиши ёки яширилиши;

- бюджетга қарздорликларни аниқлашда, солиққа тортишдан озод этилганлар сифатида солиққа тортишда ҳисобга олинadиган даромадларни нотўғри турқумлаш ёки ҳисоб-китоб қилиш;

- солиққа тортиш бўйича имтиёз олиш учун бош ва шўъба корхоналар ўртасидаги ҳисоб-китоблар бўйича ҳисобда қалбаки муомалаларни аке эттириш.

Ҳар бир солиққа оид қонунчилик ҳужжатида солиқ ставкаларини қўллаш, солиқ солинадиган базани аниқлаш, солиқларни тўлаш муддатлари, ҳисоботларни тайёрлаш ва ҳоказо талаблар аке эттирилади.

Солиқ мажбуриятларининг нотўғри аниқланиши кагга молжавий йўқотишлар келтириб чиқарилиши ҳисобга олиб, ушбу участкада текширувларни ташкил этиш ва ўтказиш технологиясига алоҳида эътибор беришлари лозим.

Текширувларни муваффақиятли ўтказиш учун қуйидагиларни амалга ошириш зарур:

- бюджет билан ҳисоб-китобларни текширишга юқори малакали мутахассенларни жалб қилиш;

- ходимларни солиққа тортиш масалаларига оид тезкор ахборотлар ва меъерий ҳужжатлар билан таъминлаш;

- солиқ тўловчи томонидан тақдим қилинадиган, солиққа тортиш масалаларига доир ёзма ахборотлар сифатини самарали назорат қилиш;

- корхона ичида солиқ бўйича маслаҳат бериш технологиясини барпо қилиш ва бюджет билан ҳисоб-китобларни текшириш натижалари бўйича расмийлаштирилиши лозим бўлган ишчи ҳужжатларининг махсус шаклларини ишлаб чиқиш.

Фойда солиғи ва қўшилган қиймат солиғи корхонанинг молия-хўжалик фаолиятига энг катта таъсир кўрсатиб, ҳисоб-китоб қилишда ҳам, текширув ўтказишда ҳам ҳаммадан кўп қийинчиликларни келтириб чиқаради. Шу бонс, умум давлат солиқларидан би у иккаласига батафсил тўхталиб, қолган солиқлар ва йиғимлар бўйича эса умумий текширув қондаларини баён қиламиз.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Корхоналарнинг бюджет билан солиқлар бўйича ҳисоб-китобларини текширишда нимага алоҳида эътибор бериш зарур?

2. Корхонанинг бюджет олдиданги мажбуриятлари молиявий ҳисоботнинг қайси шаклида акс эттирилган бўлади?

3. Бюджет билан корхонанинг ҳисоб-китоблари бухгалтерия ҳисобининг қайси сўтларида олиб борилади?

4. Солиқлар бўйича қарзлар текширилганда қандай хаттоликлар аниқлашни мумкин?

5. Текширувларни муваффақиятли ўтказиш учун нимага алоҳида эътибор қаратиши лозим?

3.28. Фойда солиғини ҳисобланиш жараёнини текшириш

Фойда солиғи ҳуқуқий шахслар фойдасининг бир қисмини давлат томонидан олиш йўли билан бюджетга тушириладиган маблағлар манбаларидан биридир. Фойда солиғини текширувдан ўтказиш, қондага кўра, қуйидагиларни ўз ичига олади:

- чораклик учун солиқ ҳисоб-китоби асосида ҳар чоракда ҳисобланиш ва тўланган бўнак тўловларни таҳлил қилиш;

- ҳисобот даври учун фойда солиғи ҳисоб-китобини текшириш;

- фойда солиғи бўйича қарзларни ҳисобот давридаги молия-хўжалик фаолияти натижалари асосида таҳлил қилиш.

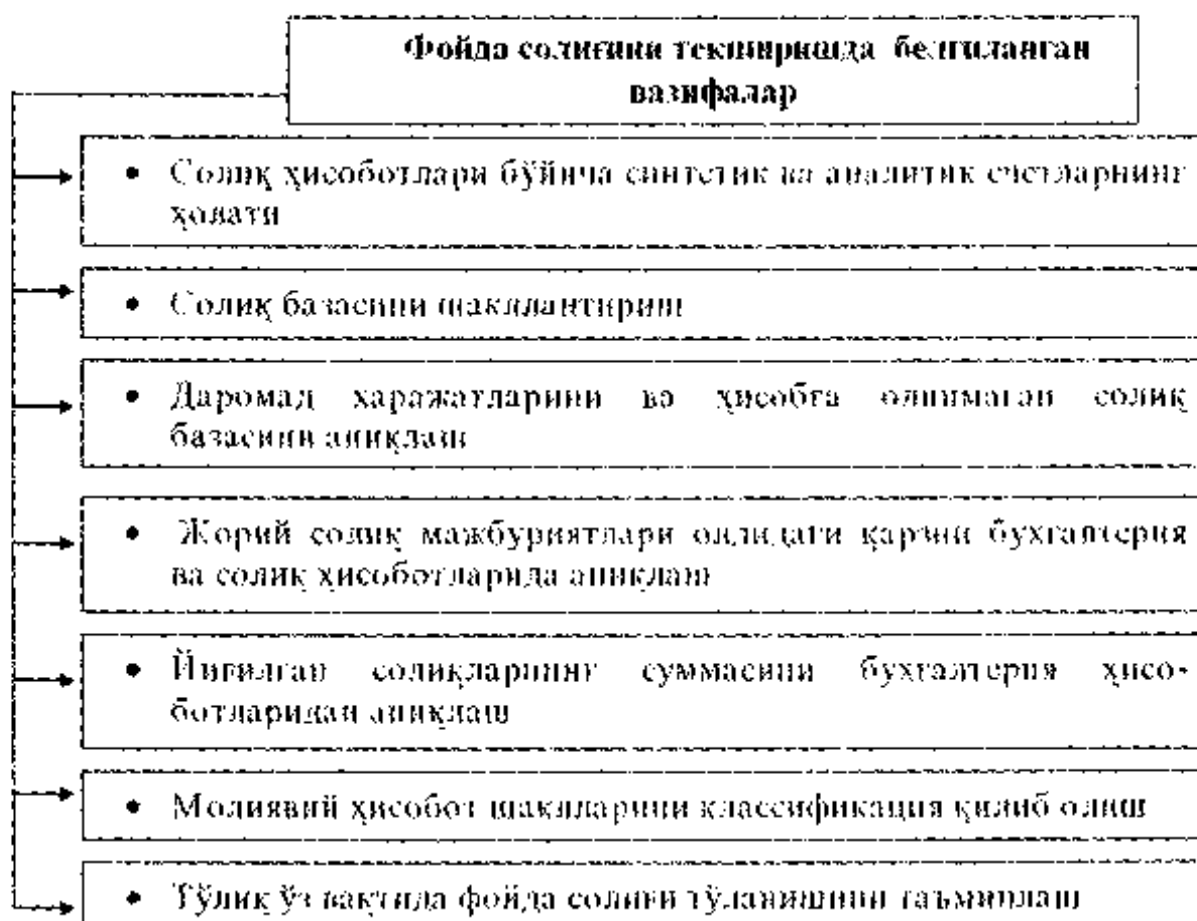

Корхона ҳисобот даври учун тахмин қилинаётган фойда ва солиқ ставкасидан келиб чиқиб аниқланадиган фойда солиғининг бундай бадалларини чораклик давомида бюджетга тўлаб боради.

Фойда солиғи бўйича жорий тўловлар ҳар ойнинг 15-кунига қадар ҳисоблаб чиқарилган йил чорати бўйича фойда солиғи суммасининг учдан бир қисми миқдоридан тўланади.

Ҳисобот даврида тахмин қилинаётган солиқ солинадиган фойда энг кам иш ҳақининг икки юз бараваридан кам миқдорни таъкил этадиган солиқ тўловчилар жорий тўловларни тўламайдди.

Тахмин қилинаётган солиқ солинадиган фойдадан келиб чиққан ҳолда ҳисоблаб чиқарилган фойда солиғи суммаси ҳисобот даври учун бюджетга тўланиши лозим бўлган юридик шахслардан олинадиган фойда солиғи суммасига нисбатан 10 фоиздан кўпроқ камайтирилган тақдирда, давлат солиқ хизмати органи жорий тўловларни юридик шахслардан олинадиган фойда солиғининг ҳақиқий суммасидан келиб чиқиб пеня ҳисоблаган ҳолда қайта ҳисоблашга ҳақли (9-расм).

9-расм. Фойда солиғини текширишда белгиланган вазифалар

Фойда солиғини текшириш жараёнида қуйидаги ҳуқуқбузарликлар бўлиши мумкин:

- Солиқ базисини тўғри шакллантирмаслик (даромад харажати);
- Иқтисодий харажат таркибига белгиланмаган харажатларнинг киритилиши;
- Солиқ имтиёзлари қондаларини бузиш;
- Шакллантирилган солиқ ажратмаларини бузиш ҳоллари;
- Ички назоратнинг йўқлиги, фойда солиғини нотўғри ҳисобланганлиги.

Текширув чоғида қуйидаги ишлар амалга оширилиши лозим:

1. Фойда солиғини ҳисобга оладиган счёт бўйича қолдиқни баш дафтар маълумотлари билан солиштириш;

2. Фойда солиғи бўйича қарзлар қолдиқлари бўйича ҳисоб-китобини тайёрлаш ва қолдиқларни чиқариш;

3. Корхона томонидан қилинган фойда солиғи ҳисоб-китобини ва фойда солиғининг ҳақиқий ва ҳисоб-китоб суммалари ўртасидаги барча катта фарқларни таҳлил қилиш;

4. Фойда солиғини ҳисоб-китоб қилишга таъсир кўрсатган омилларни муҳокама қилиш. Ҳақиқий ва ҳисоб-китоб қилинган суммалар ўртасидаги фарқлар изоҳланиши ва ҳужжатларда акс эттирилиши лозим;

5. Суммаларни жамлашнинг тўғрилигини текшириш ва қайта ҳисоблаш;

6. Фойда солиғи бўйича бўнақларни ва якуний солиқ суммасини солиштириш.

Ҳисобот даври учун ҳисоб-китобларда тайёрланган чораклик бўнақ тўловларини таҳлил қилиш чораклик тўловларни банк кўчирмаси бўйича солиштириш, солиқларни дастлабки ҳисоб-китоб қилиш ҳужжатлари ва кейинчалик жарималар ва пенялар тўлашдан қутулиш учун бўнақларнинг ўз вақтида тўланишини таҳлил қилишга асосланиши лозим.

Муомалалар натижалари асосида фойда солиғининг ҳақиқий қарзини текшириш қуйидагиларни ўз ичига олади:

- фойда ва зарарлар счёти бўйича солиққа тортилганча фойдани текшириш;

- фойда солиғи бўйича қарзларни якуний солиқ декларацияси маълумотлари билан солиштириш;

- бир йиллик фойда солиғининг тўғрилигини, солиқ ставкасини қўллаш ва имтиёзлардан фойдаланишнинг тўғрилигини, со-

ликларни тўлаш муддатларининг мувофиқлигини кўрсатган ҳолда қайта ҳисоблаш ва текшириш.

Текшириш чоғида фойда солиғи тўловчи субъектнинг мақоми, унинг асосий ва қўшимча фаолият турлари, ички ва алоҳида ажралиб чиққан бўлиналари ҳамда ҳамкорларини аниқлаши зарур. Фойда солиғи корхоналарда турли ставкалар билан ҳисобланишини, уни тўлаш йил давомида жорий тўловлар тартибида амалга оширилиб, чорак, ярим йил, тўққиз ой ва йил охирида ҳақиқий олинган фойдага нисбатан қайта ҳисобланишини, тўловчиларга эса ҳар хил имтиёзлар берилишини назарда тутиб, солиққа тортиш базасини текширишда, аввало ялпи фойдани сўнгра унинг бевосита солиққа тортиладиган қисминини ҳисобга олишнинг тўғрилигига ишонч ҳосил қилиши лозим. Шундан сўнг, биринчи навбатда, фойда ҳақидаги баланс маълумотларини 9900 «Якуний молиявий натижа (даромадлар ва харажатларни жамлаш)» счёти бўйича бош дафтарда, журнал ордерларда, машинаграммалардаги ва «Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот» (2 шакл) бўйича бир-бирига таққослаб, уларнинг ўзаро мос келишини аниқлаши керак.

Шуни таъкидлаш жоизки, ҳозирги пайтда баланс фойдаси йил давомида акс эттирилади: пассивда олинган фойда, активда эса унинг ишлатилиши. Йил якунида аниқланган фойданинг ишлатилган суммасига 9810-«Фойда солиғи бўйича харажатлар» ва 9820-«Фойдадан тўланадиган бошқа солиқлар ва йиғимлар бўйича харажатлар» счётларини кредитлаб 9900-«Якуний молиявий натижа» счётини дебетлаб тўғриланади (корректировка қилинади). Фойданинг тақсимланмай қолган қисми эса 9900-«Якуний молиявий натижа» счёти дебетига ва 8710-«Ҳисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)» счётининг кредитига ёзилиб, ҳисобдан ўчирилади.

Ҳақиқий фойдани таҳлил қилишда 9010-«Маҳсулотлар сотишдан олинган даромадлар», 9020-«Товарларни сотишдан олинган даромад», 9030-«Бажарилган ишлар ва хизматлардан олинган даромадлар», 9110-«Сотилган маҳсулотлар таннари», 9120-«Сотилган товарлар таннари», 9130-«Бажарилган ишлар ва хизматлар таннари», 9210-«Асосий воситаларнинг чиқими» ва 9220-«Бошқа активларнинг чиқими» счётларининг кредити ва дебетига акс эттирилган барча ёзувларнинг ишончлилиги ҳақида ҳисоботга эга бўлиш зарур. Солиқ кодексига мувофиқ солиққа тор-

тизадиган фойда умумий даромад билан белгиланган чегирмалар ўртасидаги фарқ сифатида аниқланади.

Текширувчи умумий даромад ва ундан чегириладиган чегирмалар таркибига кирувчи ҳар бир модда бўйича маълумотларни синчиклаб текшириши керак.

Фойда солиғи бўйича солиқдан тўлиқ озод қилиш, вақтинча озод қилиш ва солиққа тортиладиган даромадни (фойдани) камайтириш йўли билан бериладиган имтиёزلарни қўллашнинг тўғрилигини текшириши лозим.

Бу имтиёзлар асосан ногиронлар ва нафақахўрлар меҳнатидан фойдаланиш; табиғий муҳофаза қилиш тадбирларига капитал сарфлар қилиш, соғлиқни сақлаш объектлари, қариялар ва ногиронлар уйлари, мактабгача муассасалар, маданият ва спорт объектлари, уй-жой фондини сақлаш харажатлари билан; корxonани реконструкция қилиш ва техникавий қайта қуроллаштиришни инвестициялаш (маблағ билан таъминлаш), илмий-техник ва тажриба-конструкторлик ишларини ўтказиш; кичик бизнесни ривожлантириш ва бошқалар билан боғлиқ. Лекин барча имтиёзлар уларнинг берилиши ҳамда умумий суммаси бўйича маълум даражада чегараланган. Корхона томонидан солиққа тортиладиган базани камайтиришнинг барча ҳоллари бўйича тузилган махсус ҳисоб -- китобнинг амалдаги қонунчиликка мос келишини текширувчи диққат билан текшириши лозим.

Бундан ташқари, тахмин қилинаётган фойда ва солиқларнинг жорий тўловлари ҳақидаги маълумотнома ҳам текширилиши керак. Солиқ тўловчи солиқ суммасини мустақил аниқлашда, ўзи солиқ бўйича бериладиган имтиёزلарни ҳисобга олади ва солиқларнинг ўз вақтида ҳамда ҳар хил даражадаги бюджетларга тўланиши учун жавобгардир.

Корхона штатидаги ходимлардан, шунингдек пудрат шартномаси ва меҳнат битими бўйича ишга жалб қилинган шахслардан даромад солиғи олишнинг тўғрилигини танлов усули билан текшириши керак. Текширишнинг мақсади Ўзбекистон Республикасининг Солиқ Кодекси талабларига риоя қилинаётганлигини текшириш ва йўл қўйишга қарши хато-камчиликларни тугатиш бўйича тавсиялар беришдан иборат. Йиллик умумий даромад билан чегирмалар ўртасидаги фарқ сифатида аниқланадиган даромад жиммоний шахсларнинг солиққа тортиладиган даромадини ташкил қилади. Кўпчилик ҳолларда жами даромадни ҳисоб-

лаш ва имтиёзларни қўллашда хатоларга йўл қўйиладди. Хусусан, кўпчилик ҳолларда хорижий валютада олинган даромадлар асосан равишда сўмга ҳисоблаб ўтказилмайди, бундай ҳисоблаб ўтказиш эса даромад олинган вақтида амалда бўлган. Ўзбекистон республикаси Марказий банки курси бўйича амалга оширилиши керак. Айрим ҳолларда Ўзбекистон Республикаси Нафақа фондига ушланган суммага жами даромад камайтирилмайди. Кўпгина ҳолларда хизмат сафари харажатларини қоплаш нормаларидан ошган суммалар ва натурал шаклда олинган даромадлар солиққа тортиладиган даромадга киритилмай қолади. Натурал шаклда олинган даромадлар йиллик жами даромад таркибида давлат баҳоси бўйича ҳисобга олинishi лозим, улар бўлмаганда эса даромад олинган кундаги бозор баҳоси бўйича ҳисобга оlinishi керак.

Фойда солиғи бўйича имтиёзларнинг тўғри қўлланилиши ва тўлов муддатларига риоя қилиниши ҳам текширилиши зарур.

Фойда солиғи бўйича берилган мақсадли имтиёзлар ва уларни қўллаш шартларига доир мисоллар:

1-мисол. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 14 мартдаги «Ишлаб чиқаришни модернизациялаш, техник ва технологик қайта жиҳозлашни рағбатлантиришга оид кўпимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ-3860-сонли Фармонига асосан хўжалик субъектлари томонидан ишлаб чиқаришни мунтазам модернизациялаш, техник ва технологик жиҳатдан қайта жиҳозлаш, уни юқори сифатли, рақобатбардош, экспортга йўналтирилган маҳсулот ишлаб чиқаришни кўзда тутириш имконини берадиган илғор замонавий ускуналар билан таъминлашга қаратилган самарали рағбатлантириш тизимини яратиш мақсадида хўжалик юритувчи субъектларга уч йил мобайнида ишлаб чиқаришни модернизациялаш, техник ва технологик қайта жиҳозлашга, ушбу мақсадлар учун берилган кредитларни қайтаришга, лизинг объекти қийматини тўлашга йўналтирилган маблағлар миқдоридан тегишли ҳисобот даври учун ҳисобланган амортизация маблағларидан фойдаланиш шarti билан фойдадан оlinадиган солиқ базасини камайтириш ҳукуқи берилган.

Фармонда кўзда тутилган солиқ имтиёзлари янги жиҳозлар ишлаб чиқаришга жорий этилган пайтдан бошлаб навбатдаги солиқ ҳисоботи даври учун қўлланилиши.

технологик жиҳозлар харид (импорт) қилинган пайтдан бошлаб уч йил ичида сотиб юборилган ёки текинга берилган бўлса, қайд этиб ўтилган солиқ имтиёзларининг амал қилиши бекор қилиниши, бюджетга тегишли солиқлар тўлаш бўйича мажбуриятлар тикланиши;

технологик жиҳозлар харид (импорт) қилинган пайтдан бошлаб уч йил ичида сотиб юборилган ёки текинга берилган бўлса, божхона тўловлари бўйича имтиёзлар бекор қилинади ва бюджетга божхона тўловлари тўлаш бўйича мажбуриятлар тикланиши белгилаб қўйилган.

Мазкур имтиёз «Ишлаб чиқаришни модернизациялаш, техник ва технологик қайта жиҳозлаш, ишлаб чиқаришни янги қурилиш шаклида кенгайтириш, ишлаб чиқариш эҳтиёжлари учун фойдаланиладиган бинолар ва иншоотларни реконструкция қилишни амалга оширувчи хўжалик юритувчи субъектлар томонидан имтиёзларни қўллаш тартиби тўғрисида НИЗОМ¹²»да белгиланган тартибда тақдим этилади.

Юридик шахсларнинг солиқ солинадиган фойдаси ишлаб чиқаришни модернизациялашга, техник ва технологик жиҳатдан қайта жиҳозлашга, янги технологик жиҳоз харид қилишга, ишлаб чиқаришни янги қурилиш шаклида кенгайтиришга, ишлаб чиқариш эҳтиёжлари учун фойдаланиладиган бинолар ва иншоотларни реконструкция қилишга, ушбу мақсадлар учун берилган кредитларни қайтаришга, лизинг объекти қийматининг ўрнини қоплашга йўналтириладиган маблағлар суммасига, тегишли солиқ даврида ҳисобланган амортизацияни чегириб ташлаган ҳолда, бироқ солиқ солинадиган фойданинг 30 фоизидан кўп бўлмаган миқдорда камайтирилади. Юридик шахслардан олиннадиган фойда солиғи бўйича имтиёз товарлар (ишлар, хизматлар) ишлаб чиқаришни амалга оширувчи солиқ тўловчилар томонидан қўлланилади. Кредитни (лизингни) тўлашда солиқ солиш фойдасидан асосий қарз суммасини

---

¹² Ўзбекистон Республикаси Ақлия вазирлигида 2007 йил 11 июнда 1688-сон билан рўйхатга олинган Молия вазирлиги, Иқтисодиёт вазирлиги, Давлат солиқ қўмитаси ва Давлат божхона қўмитасининг 2007 йил 27 апрелдаги 47, 21, 2007-29, 01-02/8-11-сон қарори билан тасдиқланган

(лизинг объекти қийматини) тўлашга сарфланган сумма чиқариб ташланади. Солиқ солиш базасини ҳисоблашда жиҳозларни сотиб олиш учун фойдаланилган маблағлар фақат бир марта чегириб ташланади. Масалан, агарда солиқ солиш базаси кредит (лизинг) ҳисобига олинган жиҳоз қийматига камайтирилган бўлса, у ҳолда ушбу кредитни (лизинг объекти қийматини) тўлашга сарфланган маблағлар солиқ солиш базасидан чегириб ташланмайди.

Солиқ солинадиган фойдани юқорида кўрсатилган мақсадларга йўналтириладиган маблағлар суммасига камайтириш харажатлар амалга оширилган солиқ давридан эътиборан, янги технологик жиҳоз бўйича эса у фойдаланишга топширилган пайтдан эътиборан беш йил ичида амалга оширилади. Агар жерий солиқ даврида юқорида таъкидлаб ўтилган мақсадлар учун йўналтириладиган маблағлар суммаси солиқ солинадиган фойданинг 30 фоизидан ошса, қолган сумма келгуси солиқ даврларида ўрнатилган муддатда чегирилиб бориши мумкин.

Бунда, солиқ солиш фойдасининг камайтирилиши ҳар ҳисобот (солиқ) даврида ўсиб боровчи яқун билан амалга оширилади.

Агар ҳисобот (солиқ) даврида ҳисобланган амортизация суммаси ишлаб чиқаришни модернизациялаш, техник ва технологик қайта жиҳозлашга, ушбу мақсадлар учун берилган кредитларни қайтаришга ва лизинг объекти қийматининг ўрнини қоплашга йўналтирилган маблағлар суммасидан ошса, ушбу ҳисобот (солиқ) даврида юридик шахслардан олиннадиган фойда солиғи бўйича солиқ солиш фойдасининг камайтирилиши амалга оширилмайди.

Юқоридаги имтиёзларнинг берилиши натижасида бўшаган маблағлардан мақсадли фойдаланганлигини тасдиқлаш учун хўжалик юритувчи субъектлар ҳар йили йиллик молжавий ҳисоботга қўшиб давлат солиқ хизмати органларига қуйидаги шаклда улардан фойдаланиш тўғрисидаги ҳисоб-китобни тақдим қилишаари лозим:

_____
(ҳисоб-китоб ёқдим қилинадиган орган номи)

Қабул қилиб олувчи
оргanning штамп ва ёки
белгиси
Ошда
"___" _____ 20__ йил

_____
(корхонaning тўлиқ номи)

_____
Жавобгар шахс (назорчи)нинг фамилияси

Тел _____ факс _____

**Солвқлар, боғхона ва бюджетга мажбурий тўловлардан
озод қилиш натижасида бўш қолган маблағлардан
фойдаланиш тўғрисида
ҲИСОБ-КИТОБ**

_____
йил

(ҳисобот даври)

№	Тўлов тарзини номи	Суммаси	Асос, иштироки даври
1			
2			
	Жами суммат		
	Белгиланган мақсадларга бўйсотирилган маблағлар, жами		
	жумладан, қуйидаги мақсадларга:		

"___" _____ 20__ йил
(тақдим қилинган сана)

Раҳбар _____ (имзо)

Бош бухгалтер _____ (имзо) М.Ў.

2-мисол. «Қишлоқ тараққиёти ва фаровонлиги йили» Давлат дастурини бажариш юзасидан ҳамда янги корхоналар барпо этиш ва ишлаб турганларини модернизация қилиш, ишлаб чиқариш сарф-харажатлари камайишини ҳамда тайёр маҳсулот нархининг арзонлашувини таъминлайдиган замонавий энергия тежайдиган технологияларни татбиқ қилиш ҳисобига сифатли деворбоп қурилиш материаллари ишлаб чиқариш ҳажмларини кўпайтириш ва шу асосда ички бозорни шундай материаллар билан тўлдириш, уй-жойлар, айниқса қишлоқ жойларда иморат қураётган аҳоли-

нинг ортиб бораётган талаб-эҳтиёжини янада тўлиқроқ қондириш мақсадида 2009 йил 6 июнда Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Деворбоб материаллар ишлаб чиқаришни кўпайтиришни рағбатлантириш ва сифатини яхшилаш борасидаги кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-1134-сонли Қарори эълон қилинган бўлиб, ушбу қарорга асосан махсус печлардан (айланма, туннелсимон ва бошқалар) фойдаланган ҳолда, замонавий энергия тежайдиган технологиялар асосида пишиган ёшиқ ишлаб чиқарувчи корхоналар 2009 йилнинг 1 июлидан 2012 йилнинг 1 январига қадар:

а) юридик шахслардан олинадиган фойда солиғи;

б) кўшилган қиймат солиғи;

в) ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқ;

г) сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ;

д) мол-мулк солиғи;

е) ер солиғи;

ж) ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи;

з) ягона солиқ тўлови;

и) товарларни реализация қилиш ҳажмидан ҳисоблаб чиқариладиган давлат мақсадли жамғармаларига ва бюджетдан ташқари Мактаб таълимини ривожлантириш жамғармасига мажбурий тўловлар тўлашдан озод қилинган.

Бундан ташқари 2012 йилнинг 1 январидан бошлаб махсус печлардан фойдаланган ҳолда пишиган ёшиқ ишлаб чиқарувчи, ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқ солинадиган фойдали қазилмаларни қазиб чиқарувчи микрофирмалар ва кичик корхоналарга ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқни тўлаш мажбурияти сақланган ҳолда ягона солиқ тўловига ўтиш ҳуқуқи берилди.

Пишиган ёшиқ ишлаб чиқарувчи корхоналарнинг мазкур солиқ имтиёзлари ва переференцияларидан фойдаланиш тартиби «Пишиган ёшиқ ишлаб чиқарувчи корхоналар томонидан солиқ имтиёзлари ва переференцияларни қўллаш тартиби тўғрисидаги НИ-ЗОМ¹³»да белгилаб кўйилган. Ушбу низомга асосан корхона-

---

¹³ Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 2009 йил 24 июлда 1985-сон билан рўйхатга олинган Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва Давлат солиқ қўмитасининг 2009 йил 22 июлдаги 73, 2009-23-сон қарори билан тасдиқланган

лар юқорида қайд этилган имтиёз ва преференцияларни олиш учун уларнинг махсус печлардан фойдаланган ҳолда замонавий энергия тежайдиган технологиялар асосида ишланган гишт ишлаб чиқаришни амалга ошираётганлигини Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузурдаги Ўзбекистон нефть маҳсулотлари ва газдан фойдаланишни назорат қилиш давлат инспекциясининг ҳудудий органи томонидан тасдиқловчи хулосасига эга бўлишлари ҳамда мазкур хулосани илова қилган ҳолда корхоналар давлат солиқ хизмати органларига Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2009 йил 19 июндаги ПҚ-1134-сон «Деворбон материаллар ишлаб чиқаришни кўпайтиришни рағбатлантириш ва сифатини яхшилаш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги қарорига асосан солиқлар ва давлат мақсади жамғармаларига ва бюджетдан ташқари Мақтаб таълимни ривожлантириш жамғармасига мажбурий ажратмаларни тўлашдан озод этилганлиги тўғрисидаги ёзма хабарномани белгилаган шаклда тақдим этишлари лозим.

Мазкур корхоналар солиқ имтиёзларини бухгалтерия ҳисобида «Юридик шахсларга солиқлар, божхона ва мажбурий тўловларни бюджетга тўлаш бўйича берилган имтиёзларни расмийлаштириш ва бухгалтерлик ҳисобида акс эттириш тартиби тўғрисидаги Низом¹⁴» асосида акс эттиришлари лозим.

Солиқ органлари ходимлари махсус печлардан фойдаланган ҳолда замонавий энергия тежайдиган технологиялар асосида ишланган гишт ишлаб чиқаришни амалга ошириш билан бирга, бошқа фаолият турлари билан шуғулланувчи корхоналарнинг ушбу фаолият турлари бўйича алоҳида-алоҳида ҳисоб юритаётганликларини ҳамда солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни қонун ҳужжатларида назарда тутилган тартибда тўлаётганликларини ҳам текширишлари лозим.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

- 1. Фойда солиғи қандай тартибда ҳисобланади?*
- 2. Фойда солиғини текширишда қандай вазифалар белгиланади?*

---

¹⁴ ЎЗР МВ, ДСҚ ДБҚнинг 2005 йил 24 февралдаги 29, 2005-25, 01-02/8-3-сон қарори билан тасдиқланган.

3. Фойда солигини текширни жараёнида қандай ҳуқуқбузарликлар аниқланиши мумкин?

4. Солиққа тортиладиган базага қайта қўшиладиган харажатлар таркиби қандай харажатлардан иборат?

5. Фойда солиғи базасини камайтиришга хизмат қилувчи солиқ имтиёзлари таркибига қандай имтиёзлар киради?

6. Маҳсулот (ишлар, хизматлар)нинг ишлаб чиқарни таннархига киритиладиган харажатлар таркибига қандай харажатлар киради?

7. Корхонанинг давр харажатлари қандай харажатлардан иборат бўлади?

8. Молиявий фаолият бўйича харажатлар доғанда қандай харажатлар тушунилади?

3.38. Қўшилган қиймат солигини текширни

Ҳозирги иқтисодиётни модернизациялаш шариоитида ҳўжалик юритувчи субъектларнинг қўшилган қиймат солиғи бўйича бюджет билан ҳисоблашишларни текширувдан ўтказиш алоҳида ўрин эгаллайди.

Қўшилган қиймат солигини текширувдан ўтказиш қўйндаги-ларни ўз ичига олади:

- олдинги даврлардаги солиқ ҳисоботларини таҳлил қилиш, камчилиги кўрсатилган масалалар бўйича берилган тавсиялар бажарилишини аниқлаш;

- жорий давр учун ҚҚС счётлари бўйича қолдиқларни олдинги даврлардаги қолдиқлар билан таққослаш ва тафовутларни таҳлил қилиш;

- жорий давр учун ҳақиқий ставкаларини таққослаш ва тафовутларни таҳлил қилиш;

- ҳисобот даври учун бюджетга тўловлар тўланишини таҳлил қилиш.

Текширувчи ҚҚС ни тўлашнинг тўғрилигини текширишда моддий қийматларнинг харажати акс эттириладиган барча счётларни, тўлов топшириқлари ва бошқа тўлов ҳужжатларини назорат қилиб чиқиши лозим.

Сотиладиган товарлар, иш ва хизматлар таннархига қўшиладиган, олинган ҚҚС ҳисобининг тўғрилигини, бюджет олдидаги

ҚҚС бўйича қарзларнинг мувофиқлигини текширишда текширувчи қўйидаги ишларни амалга оширишлари лозим:

- Бош дафтардаги қолдиқларни текшириш;
- ҚҚС бўйича йнғма ведомост тузиш ва ҳисоб-китоб счётларининг маълумотларини таҳлил қилиб чиқиш;
- солиқ инспекциясига тақдим қилинган ҚҚС ҳисоб-китобларининг маълумотларини текшириш;
- фаолият хусусиятлари ва сотиладиган маҳсулот (иш, хизмат)лар турларига қараб солиқ ставкаларини қўллашнинг тўғрилигини таҳлил қилиш;
- ҳисобот даври учун ҚҚС бўйича қарзларни қайта ҳисоблаш;
- қонун ҳужжатларига мувофиқ ҚҚС бўйича берилган имтиёзларнинг тўғри қўлланишини таҳлил қилиш;
- ҚҚС бўйича ўртача ойлик қарз ҳисоб-китоби асосида ҚҚСни тўлаш даврийлигини аниқлаш;
- ҚҚС бўйича ҳисоб-китобларни ва ҳужжатларни тузишнинг тўғрилигини, пенялар ва жарималар тўлашдан қочини учун банк кўчирмалари маълумотларига таққослаш йўли билан танлаб текширув ўтказиш.

Товарлар сотиш, иш ва хизматлар бажариш бўйича айланма қўшилган қиймат солиғининг объекти ҳисобланади. Харидорларга жўнатилган маҳсулот, бажарилган иш ва хизматлар товарлар сотиш бўйича айланмани ташкил қилади.

Товарлар сотиш ўзида ишлаб чиқарилган ҳамда четдан сотиб олинган ҳамма товарларни сотиш бўйича айланма солиқ олинган объект ҳисобланади. Солиқ солиш мақсадида истеъмол учун белгиланган ва қийматга эга бўлган ҳамма нарса (товар, маҳсулот, кўчмас мулклар, электр ва иссиқлик энергияси, газ, сув ва бошқалар) товар ҳисобланади.

Бажарилган ишлар бўйича қурилыш-монтаж, таъмирлаш, илмий-текшириш, тажриба-конструкторлик, лойиҳа-қидирув ва бошқа ишларнинг қиймати солиқ объекти ҳисобланади.

Хизматлар кўрсатиш бўйича пассажир ва юк транспортининг хизматлари, шу жумладан нефть, газ, электр ва иссиқлик энергиясини узатиш, товарларни ортиш, тушириш ва сақлаш бўйича кўрсатиладиган хизматларнинг қиймати, мулкларни ижарага бериш, воситачилик, алоқа, турар жой — коммунал, реклама ва бошқа хизматларнинг қиймати солиқ объекти бўлиб ҳисобланади.

Сотиш бўйича солиққа тортиладиган айланма суммаси сотиладиган товарлар, иш ва хизматларнинг амалдаги нарх ва тарифлар билан баҳоланадиган қийматига асосан, уларга қўшимча қиймат солиғини киритмаган ҳолда аниқланади. ҚҚС ни тўлашнинг тўғрилигини текширишда моддий қийматларнинг харажати аке эйтириладиган барча счётларни, тўлов топшириқлари ва бошқа тўлов ҳужжатларини назорат қилиб чиқиш лозим.

Текширув жараёнида ҚҚСнинг тўғри ҳисобланганига ишонч ҳосил қилиш лозим. Ҳисоб-китоб маҳсуе шаки бўйича тузилади ва моҳияти шундан иборат бўладики, бюджетга тўланиши лозим бўлган солиқ суммаси харидорларга сотилган товарлар (бajarилган ишлар, кўрсатилган хизматлар) учун улардан олинган ва сотиб олинган моддий ресурслар, ёқилги, хизматлар учун мол етказиб берувчиларга тўланган солиқ суммасининг мазкур ҳисобот даврида ишлаб чиқариш ва муомала сарфларига ҳақиқатдан олиб борилган қийматига тегишли суммаси ўртасидаги фарқ кўринишида намоён бўлади. Хусусан, ҚҚС ни текшириш куйидагиларни ўз ичига олинади:

- олдинги даврлардаги солиқ ҳисоботларини таҳлил қилиш, камчилик кўрсатилган масалаларни ва ушбу масалалар бўйича берилган тавсияларнинг бажарилишини аниқлаш;

- жорий давр учун ҚҚС счётлари бўйича қолдиқларни олдинги даврлар учун қолдиқлар билан таққослаш ва катта ёки файриоддий тафовутларни таҳлил қилиш;

- жорий давр учун ҳақиқий ставкаларни таққослаш ва катта ёки файри оддий тафовутларни таҳлил қилиш;

- ҳисобот даври учун бюджетга тўловлар тўланишини таҳлил қилиш.

Товарлар, иш ва хизматларни сотиб олиш чоғида тўланган ҚҚСни текширувидан ўтказишда, айланма маблағларни сотиб олишдаги ҚҚС ва бюджетдан қопланадиган ҚҚС ҳисоб-китобини таҳлил қилиш зарур. Айланма маблағларни сотиб олишга доир ҚҚСни таҳлил қилишда Бош дафтардаги қолдиқлар, бюджет билан ҳисоб-китобларга доир дастлабки ҳужжатлар ва баланснинг тузилиши синчиклаб текширувдан ўтказилади.

Асосий воситалар ва номоддий активларни сотиб олишда тўланган ҚҚС суммалари, асосий воситалар ва номоддий активларни ҳисобга қабул қилиш пайтида бюджетга тўланадиган ҚҚС суммасидан тўлиғича чегириб ташланади.

Бюджетдан қопланадиган, тўланган ҚҚС ни таҳлил қилишда қуйидаги ишларни амалга оширишни лозим:

- 4410 - «Солиқлар ва йиғимлар бўйича бўнақ тўловлар» счётининг «ҚҚС ҳисоб-китоби» аналитик счёти дебети бўйича ёзувлар текширувдан ўтказилади;

- баланс тузиш (текширув мақсадида) ва сотиб олинган ишлаб чиқариш захиралари, иш ва хизматлар бўйича тўланган ҚҚС ни ҳисобга олишнинг тўғрилигини дастлабки ҳужжатлар бўйича танлаб текшириш.

Ушбу иш ҚҚС бўйича бюджет билан ҳисоб-китобларни ҳисобот даврлари бўйича аниқ тақсимлашни назарда тутати.

Сотиладиган товарлар, иш ва хизматлар таннархига қўшилдиган, олинган ҚҚС ҳисобининг тўғрилигини, бюджет олдидаги ҚҚС бўйича қарзларнинг мувофиқлигини текширишда қуйидаги ишларни амалга оширишлари лозим:

- Бош дафтардаги қолдиқларни текшириш;

- ҚҚС бўйича йиғма ведомост тузиш ва ҳисоб-китоб счётларининг маълумотларини таҳлил қилиб чиқиш;

- солиқ инспекцияенга тақдим қилинган ҚҚС ҳисоб-китобларининг маълумотларини текшириш;

- фаолият ҳусусиятлари ва сотиладиган маҳсулот (иш, хизмат) лар турларига қараб солиқ ставкаларини қўллашнинг тўғрилигини таҳлил қилиш;

- ҳисобот даври учун ҚҚС бўйича қарзларни қайта ҳисоблаш;

- қонун ҳужжатларига мувофиқ ҚҚС бўйича берилган имтиёзларнинг тўғри қўлланишини таҳлил қилиш;

- ҚҚС бўйича ўртача ойлик қарз ҳисоб-китоби асосида ҚҚСни тўлаш даврийлигини аниқлаш;

- ҚҚС бўйича ҳисоб-китобларни ва ҳужжатларни тузишнинг тўғрилигини, пенялар ва жарималар тўлашдан қочиб учун банк кўчирмалари маълумотларига таққослаш йўли билан танлаб текширув ўтказиш.

6410-«Бюджет тўловлар бўйича қарздорлик (турлари бўйича)» счёти («қўшилган қиймат солиғи бўйича ҳисоб-китоблар» аналитиксчёти)нинг дебет ва кредит ёзувларининг аниқлиги назорат қилинади. Хусусан, нопшлаб чиқариш эҳтиёжлари учун сарфланган, сотиб олинган товар-моддий қийматликлар учун тўланган ҚҚС 6410-счётининг дебетига олиб борилмаслиги, балки тегишли харажат счётларига олиб борилиши керак.

Асосий воситалар ва номоддий активлар, тўланган ҚҚС ҳам қўшилган ҳолда, сотиб олиш қиймати билан киримга олинади.

ҚҚС бўйича қўлланилган имтиёзларнинг ҳамда ишлаб чиқаришга сарфланган моддий ресурслар учун мол етказиб берувчиларга тўланган ҚҚСнинг харидорларга жўнатилган тайёр маҳсулотлар учун корхона ҳисоблаган ҚҚС дан ошган суммаларининг тўғрилигини текшириши керак.

Солиқлар ва бўнак тўловларининг ўз вақтида бюджетга ўтказилиши ҳам текширилиши керак.

6410-«Бюджет тўловлар бўйича қарздорлик (турлари бўйича)» счёти («қўшилган қиймат солиғи бўйича ҳисоб-китоблар» аналитиксчёти)нинг дебет ва кредит ёзувларининг аниқлиги назорат қилинади. Хусусан, ноишлаб чиқариш эҳтиёжлари учун сарфланган, сотиб олинган товар-моддий қийматликлар учун тўланган ҚҚС 6410-счётининг дебетига олиб борилмаслиги керак, балки тегшли харажат счётларига олиб берилди.

Асосий воситалар ва номоддий активлар, тўланган ҚҚС ҳам қўшилган ҳолда сотиб олиш қиймати билан киримга олинади.

ҚҚС бўйича қўлланилган имтиёзларнинг ҳамда ишлаб чиқаришга сарфланган моддий ресурслар учун мол етказиб берувчиларга тўланган ҚҚСнинг харидорларга жўнатилган тайёр маҳсулотлар учун корхона ҳисоблаган ҚҚСдан ошган суммаларининг тўғрилигини текшириши керак.

Сотиладиган товарлар, иш ва хизматлар таннарихига қўшилладиган, олинган ҚҚС ҳисобининг тўғрилигини, бюджет олдидаги ҚҚС бўйича қарзларнинг мувофиқлигини текширишда қуйидаги ишлар амалга оширилиши лозим:

- Бош дафтардаги қолдиқларни текшириш;
- қўшилган қиймат солиғи бўйича йнғма қайднома тузиш ва ҳисоб-китоб счётларининг маълумотларини таҳлил қилиб чиқиш;
- солиқ инспекциясига тақдим қилинган ҚҚС ҳисоб-китобларининг маълумотларини текшириш;
- фаолият хусусиятлари ва сотиладиган маҳсулот (ишлар, хизмат) лар турларига қараб солиқ ставкаларини қўллашнинг тўғрилигини таҳлил қилиш;
- ҳисобот даври учун ҚҚС бўйича қарзларни қайта ҳисоблаш;
- қонун ҳужжатларига мувофиқ ҚҚС бўйича берилган имтиёзларнинг тўғри қўлланишини таҳлил қилиш;

- қўшилган қиймат солиғи бўйича ўртача ойлик қарз ҳисоб-китоби асосида ҚҚСни тўлаш даврийлигини аниқлаш;

- қўшилган қиймат солиғи бўйича ҳисоб-китобларни ва ҳужжатларни тузишнинг тўғрилигини, пенялар ва жарималар тўлашдан қочиш учун банк кўчирмалари маълумотларига таққослаш йўли билан танлаб текширув ўтказиш.

Ноль даражали ставка бўйича қўшилган қиймат солиғини ҳисоблаб чиқариш жараёнларини текшириш

Бизга маълумки, товарларни чет эл валютасида экспортга реализация қилиш оборотига ноль даражали ставка бўйича қўшилган қиймат солиғи солинади. Бунинг учун эса албатта солиқ тўловчиларда товарларнинг ҳақиқатда экспорт қилинганлигини тасдиқловчи божхона ҳужжатлари мавжуд бўлиши лозим.

Солиқ идоралари ходимлари хўжалик юритувчи субъектларнинг ноль даражали ставка бўйича қўшилган қиймат солиғини ҳисоблаб чиқариш билан боғлиқ ҳужжатларни текширишлари лозим бўлади. Мазкур жараёнда асосан қуйидагилар аниқланиши зарур:

- экспортга реализация қилинган товарлар (ишлар, хизматлар) учун корхонанинг валюта ҳисоб varaғига келиб тушган эркин алмаштириладиган валюта тушуми суммаси;

- реализация қилинган товарлар ҳажмида экспорт қилинган товарлар улуши;

ушбу товарларнинг ҳақиқатда экспорт қилинганлигини тасдиқловчи ҳужжатларнинг (жумладан, контрактнинг белгиланган тартибда тасдиқланган кўчирма нухаси, товарларни экспорт қилиш режимига чиқаришни амалга оширувчи божхона органининг белги қўйилган божхона юк декларацияси, Ўзбекистон Республикасининг божхона ҳудудидан ўтказиш пунктида жойлашган божхона органининг товарлар тайин эгилган мамлакатга жўнатилганлигини тасдиқловчи қайд белгиси қўйилган товарга илова қилинадиган ҳужжатлар) мавжудлиги;

- келиб тушган валюта тушумига тегишли товарлар (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқаришга ҳақиқатда сарф қилинган хом ашёларни сотиб олишда тўланган ҚҚС ни аниқлаш зарур.

HAZOPAT CAVOЛЛAPИ

1. Қўшилган қиймат солиғини солиққа тортишининг қандай тартибиди қўллаётган солиқ тўловчилар тўлиши мумкин?

2. ҚҚСнинг нолли ставкаси қандай ҳолларда қўлланилади?

3. Ҳисобварақ-фактураларни расмийлаштириши тартибиди бўзиши деганда нимани тушунасиш?

4. Ҳисобварақ-фактураларни расмийлаштириши тартибиди бўзганлик учун қандай жавобгарлик чоралари мавжуд?

5. Қўшилган қиймат солиғини тўғри ҳисоблаб, бюджетга ўтказилганлиғини текшириши жараёни нималарни ўз ичига олади?

6. Солиққа тортишининг соддалаштирилган тартибиди қўловчи кичик корхоналарнинг ҚҚСдан берилган имтиёزلардан фойдаланиши тартибиди қай тартибда бўлади?

3.4§. Акциз солиғини текшириши

Акциз солиғини текширишда, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланган, амалдаги акциз солиғи белгиланган товарлар рўйхати ва акциз солиғининг ставкаларини текширувчи билиши лозим. Сўнгра текшириладиган корхонада акциз тўланадиган товарлар аниқланиб, улар бўйича солиқ объекти тўғри белгиланганлиғи текширилади. Солиқ кодексига мувофиқ Ўзбекистон Республикасида ишлаб чиқарилган, акциз солиғи тўланадиган товарлар учун уларнинг қўшилган қиймат солиғи ҳисобга олинмайдиган (акциз солиғи суммасини ўз ичига олган) қиймати ёки товарнинг физик ҳажми солиқ объекти ҳисобланганини назарда тутиш керак. Агар товар ишлаб чиқарувчи акциз тўланадиган товарни натурал ҳақ ёки совға сифатида беради, солиқ тўловчида товарни топшириши пайтида вужудга келган, лекин қилинган ҳақиқий харажатлардан кам бўлмаган, нархлар даражасидан келиб чиқиб ҳисобланган қиймат солиқ солиш объекти ҳисобланади. Шу билан бирга, текширувчи буюртмачиларнинг хом ашёларидан ишлаб чиқарилган товарлар бўйича ҳам акциз солиғи ҳисобланганини текшириши зарур.

Шундан сўнг ҳисобланган акциз солиғининг тўлаш муддатларига рноя қилинишини текширади. Бунда Солиқ кодексига мувофиқ акциз солиғи бюджетга қуйидаги муддатларда тўланади:

жорий ойнинг 13-кунидан кечиктирмай – жорий ойнинг биринчи ўн кунлиги учун;

жорий ойнинг 23-кунидан кечиктирмай – жорий ойнинг иккинчи ўн кунлиги учун;

келгуси ойнинг 3-кунидан кечиктирмай – ҳисобот ойининг қолган кунлари учун.

Текширувчилар акциз солиғининг ҳисоб-китоби солиқ бўйича ҳисобга олиш жойидаги давлат солиқ хизмати органларида:

акциз солиғи тўловчилар бўлган микрофирмалар ва кичик корхоналар томонидан – йилининг ҳар чоратида солиқ давридан кейинги ойнинг 25-кунидан кечиктирмай;

микрофирмалар ва кичик корхоналар жумласига қирмайдиган солиқ тўловчилар томонидан – ҳар ойда солиқ давридан кейинги ойнинг 25-кунидан кечиктирмай тақдим этиб келаётганлигини аниқлаш лозим

Акциз солиғи тўланган хом ашёдан акциз тўланадиган товар ишлаб чиқарилган тақдирда, мазкур хом ашё учун тўланган акциз солиғининг суммасига ушбу товарга солинадиган акциз солиғи камайтирилишини назарда тутмоқ керак. Текширувчи акциз солиғи тўланадиган импорт қилинадиган товарлар бўйича солиқ солиғини текширишда божхона ҳақидаги қонун ҳужжатларига мувофиқ аниқланадиган божхона қиймати солиқ солиш объекти эканлигига амал қилади. Шунингдек, акциз тўланадиган импорт товарлар учун акциз солиғи ўз вақтида, яъни божхонада расмийлаштирилишига қадар ёки расмийлаштирилиши пайтида тўланганлигини ҳам аниқлаш зарур.

Хўжалик юритувчи субъектларда акциз тўланадиган товарлар харид қилинганда улар бюджетга бўнак тўловлари бўйича ҳисоблашчиларни 4421 - «Мамлакатимизда ишлаб чиқарилган маҳсулотларга акциз солиғи бўйича бюджетга бўнак тўлови счёти» ва 4422 - «Импорт қилинган маҳсулотларга акциз солиғи бўйича бўнак тўлови счёти»ларида тўғри олиб борилиши текширувдан ўтказилади.

Шунингдек, акциз солиғи тўлашнинг Солиқ кодексининг 240-моддасига асосан назорати таъминланади.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудига олиб кириладиган, акциз тўланадиган товарлар бўйича акциз солиғини тўлаш бошқа божхона тўловларини тўлашдан олдин ёки у билан бир вақтда амалга оширилиши белгилаб қўйилган. Тўлдирилган «Божхона юк декларацияси» билан бирга тақдим этилган, тўлашга қабул қилинганлиги тўғрисида банк белгиси бўлган тўлов топшириқномаси тўловчи томонидан акциз солиғи тўланганини тасдиқлайди.

Акциз солиғини текшириш учун аввало, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланган, амалдаги акциз солиғи белгиланган товарлар рўйхати ва акциз солиғининг ставкалари билан танишиши лозим. Сўнгра текширув ўтказилаётган корхонада акциз тўланадиган товарлар аниқланиб, улар бўйича солиқ объекти тўғри белгиланганлиги текширилади. Солиқ кодексига мувофиқ Ўзбекистон Республикасида ишлаб чиқарилган, акциз солиғи тўланадиган товарлар учун уларнинг қўшилган қиймат солиғи ҳисобга олинмайдиган (акциз солиғи суммасини ўз ичига олган) қиймати ёки товарнинг физик ҳажми солиқ объекти ҳисобланишини назарда тутиш керак. Агар товар ишлаб чиқарувчи акциз тўланадиган товарни натурал ҳақ ёки совға сифатида берса, солиқ тўловчида товарни топшириш пайтида вужудга келган, лекин қилинган ҳақиқий харажатлардан кам бўлмаган, нархлар даражасидан келиб чиқиб ҳисобланган қиймат солиқ солиш объекти ҳисобланади. Шу билан бирга, буюртмачиларнинг хом ашёларидан ишлаб чиқарилган товарлар бўйича ҳам акциз солиғи ҳисобланишини текшириши зарур.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Акциз ости маркали товарлар рўйхати қайси орган томонидан белгиланади?

2. Текширувчи акциз солиғи тўланадиган импорт қилинадиган товарлар бўйича солиқни ҳисоблашни текширишда нималарга эътибор қаратиши лозим?

3. Акциз солиғини ҳисоблаш ва бюджетга ўтказилишини текшириш жараёни нималарни ўз ичига олади?

3.5§. Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи бўйича бюджет билан ҳисоб-китобларни текшириш

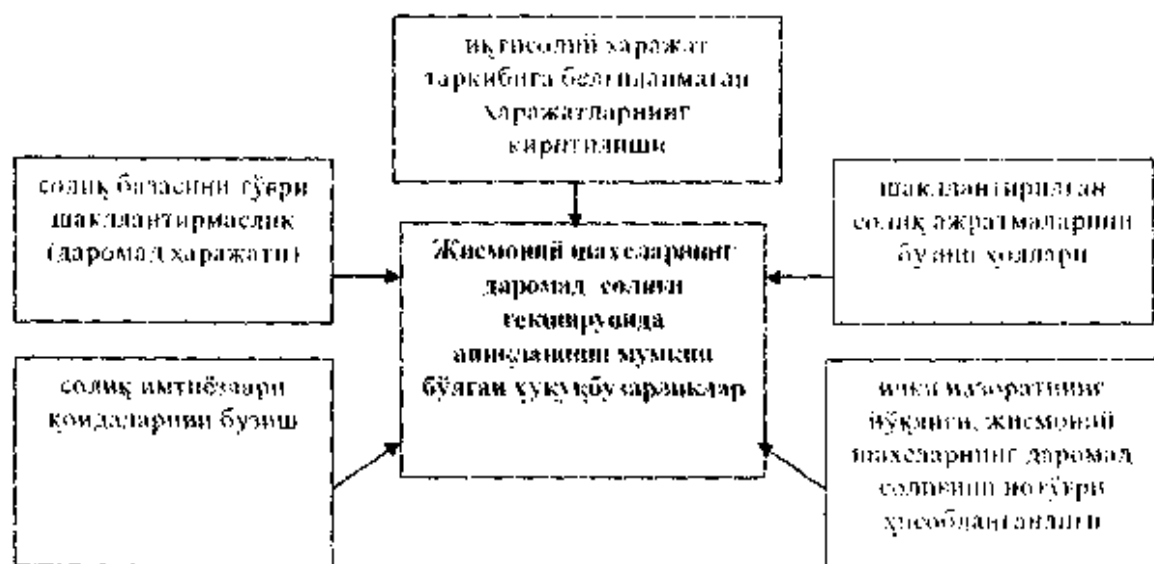
Текширувчи корхона штатидаги ходимлардан, шунингдек нудрат шартномаси ва меҳнат битими бўйича ишга жалб қилинган шахслардан даромад солиғи олинганинг тўғрилигини танлов усули билан текшириши керак. Текширишнинг мақсади Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси талабларига риоя қилинаётганлигини текшириш ва йўл қўйилаётган хато-камчиликларни тугатиш бўйича тавсиялар беришдан иборат. Йиллик умумий даромад билан чегирмалар ўртасидаги фарқ сифатида аниқланадиган даромад жисмоний шахсларнинг солиққа тортиладиган даромадини ташкил қилади. Тажриба шуни кўрсатмоқдаки, кўпчилик ҳолларда жами даромадни ҳисоблаш ва имтиёزلарни қўллашда хатоларга йўл қўйилади. Хусусан, кўпчилик ҳолларда хорижий валютада олинган даромадлар асоссиз равишда сўмга ҳисоблаб ўтказилмайди, бундай ҳисоблаб ўтказиш эса даромад олинган вақтида амалда бўлган, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки курси бўйича амалга оширилиши керак.

Жисмоний шахсларнинг даромад солиғини ва уларни текширишда қўйидагиларни билиш зарур:

- жисмоний шахсларнинг даромад солиғини текширувдан ўтказишнинг мақсад ва вазифалари;
- жисмоний шахсларнинг даромад солиғини текширишда қўлланиладиган асосий ҳужжатларнинг таркиби;
- жисмоний шахсларнинг даромад солиғини текшириш ўтказишнинг кетма-кетлиги;
- жисмоний шахсларнинг даромад солиғини текширишдан ўтказишда аниқланган ҳуқуқбузарликларнинг турлари;

Жисмоний шахсларнинг даромад солиғини текширишнинг асосий мақсади ушбу солиқ турининг солиқ қонунчилиги талабига асосан тўғри ҳисобланиши ва ўз вақтида тўланишини назорат қилишдан иборат.

Жисмоний шахсларнинг даромад солиғи текширувини ўтказиш жараёнида қўйидаги ҳуқуқбузарликлар бўлиши мумкин: (10-расм)

10-расм. Жисмоний шахсларнинг даромад солиғи текширувида аниқлашни мумкин бўлаган ҳуқуқбузарликлар

Жисмоний шахснинг йиллик умумий даромадига меҳнат ҳақи шаклида олинган даромадлар, жисмоний шахслар мулкидан олинган даромадлари ва тадбиркорлик фаолиятидан олинган ялпи даромад кирadi.

Иш ҳақидан даромад солиғининг тўғри ушланганлигини текширишда Солиқ кодексининг моддалари ва улар бўйича киритилган қўшимча ҳамда ўзгаришлардан фойдаланиш тавсия қилинади.

Даромад солиғи бўйича берилган имтиёزلарнинг қонунийлигини аниқлаш учун имтиёزلарни тасдиқловчи ҳужжатларнинг мавжудлиги ва тўғри расмийлаштирилганлигига ишонч ҳосил қилиш керак. Шундан сўнг жисмоний шахслар жами даромадини аниқлаш, асосий ходимлар, ўриндошлар, фуқаролик-ҳуқуқий шартномалар асосида пул тўланадиган шахслар ва бошқалар бўйича солиқ имтиёзлари ва даромад солиғи ставкаларини қўллашнинг тўғрилиги текширилади.

Жами даромадини текширишда корхонанинг ўз маблағлари ҳисобидан тўланган, ижтимоий тавсефдаги тўловлар (овқат пули, йўл ҳақи ҳужжатлари, олий ўқув юртиларида таълим олиш, имтиёзли шартлар билан қарз бериш, байрам ва юбилей саналарига совға бериш, меъёрдан ошқ ҳизмат сафари харажатлари ва тегишли ҳужжат билан тасдиқланмаган сарфлар ва шунга ўхшашлар)нинг солиққа тортиш мақсадида жисмоний шахслар жами даромадига қўшилганлиги аниқланади.

Иш ҳақидан ушланадиган суммалар бўйича аниқланган тафвутлар ҳам текширувчининг иш ҳужжатларида умумлаштирилиши ва акс эттирилиши лозим.

Иш ҳақи ҳисоб-китобини текширгандан сўнг меҳнат ҳақида доир харажатларни счётлар, масъулият марказлари ва таннарх ҳисоблаш объектлари бўйича гуруҳлаш ва умумлаштиришнинг тўғрилигини аниқлаш зарур.

Амалиётда меҳнат ҳақини харажат счётларига (2010, 2310, 2510, 9400) олиб боришнинг асослилигини текширишда ишлаб чиқариш захираларини гайёрлаш (1510) ва капитал ишлар (0810, 0820, 0830, 0840, 0850, 0860, 0890) билан боғлиқ меҳнат ҳақи суммаларининг харажат счётларига олиб борилиш ҳоллари учрайди. Буни текшириш учун дастлабки ҳужжатлар (иш вақтинги ҳисобга олиш табели, ишбай ишлар учун нарядлар ва бошқалар), ҳисоблашув ва ҳисоблашув-тўлов ведомостлари, ҳамда 4210, 6710 ва 6720 счётлар бўйича ҳисоб регистрлари маълумотларини изчил кўриб чиқиш услуби тақлиф қилинади. Меҳнат ҳақи бўйича ҳисоб-китоблар акс эттирилишининг тўғрилигини текшириш натижалари ҳам иш ҳужжатлари билан расмийлаштирилиб борилиши лозим.

Жисмоний шахснинг йиллик умумий даромадига меҳнат ҳақи шаклида олинган даромадлар, жисмоний шахслар мулкидан олинган даромадлари, моддий наф тарзидаги ва бошқа даромадлари киради.

Солиққа тортиладиган базани тўғри аниқлаш учун жами даромаддан қуйидагилар чегириб ташланади:

- ижтимоий сугурта ва таъминотга доир давлат нафақалари (вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик учун бериладиган нафақадан ташқари); хизмат вазифаларини бажариш билан боғлиқ ходимларга етказилган зарарларни қоплаш учун берилган суммалар;

- ишдан бўшаганда тўланадиган нафақалар, шунингдек, ишдан бўшатилаётган ходимларга корхонадан кетаётганда тўланадиган барча турдаги пуллик компенсациялар;

- олинадиган алиментлар;

- давлат заёмлари, давлат мажбуриятлари, лотереялардан тушадиган даромадлар;

- бир йил давомида ойлик минимал иш ҳақининг белгиланган миқдорларигача бўлган моддий ёрдам суммаси.

- бошқа бир қатор даромадлар (уларнинг рўйхати амалдаги қонунчиликка асосан белгиланади).

Солиқ ходимнинг календар йилининг бошидан бошлаб олган, жами даромаднинг белгиланган чегирма ва бериладиган имтиёзларни айиришдан қолган қисмидан ҳисобланиб, ҳар ойда ушлаб қолинади.

Текширувчи жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи бўйича имтиёзлар тўғри қўлланилганлигини ва солиқнинг ҳисобланиши тўғрилигини текшириш керак.

Ушбу иш жадвали бўйича умумлаштирилган маълумотлар асосида меҳнат ҳақи бўйича аниқланган тафовутларнинг ҳисобот моддалари кўрсаткичларига таъсирининг муҳимлигини аниқлаш зарур.

Ижтимоий суғурта ва таъминот фондларига тўловлар ҳисобланиши ҳамда тўланишини аудитдан ўтказишда қуйидагилар бажарилади:

- ҳар бир фонд тури бўйича ва суғурта тури бўйича тўлов (бадал) ҳисоблаш учун қабул қилинган базанинг ишончлилигини аниқлаш;

- тегишли фондлар бўйича суғурта бадаллари ставкаларини қўллашнинг тўғрилигини текшириш;

- ҳисоб-китобларни текшириш;

- суғурта бадалларини ҳисоблаш манбаларини текшириш.

Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи бўйича бюджет билан ҳисоб-китобларни текширганда текширувчи иш ҳақи суммаси, моддий ёрдам, моддий манфаатдорлик суммасининг ҳисоб-китобига алоҳида эътибор қаратиши лозим.

2010 йил 1 январдан эътиборан жисмоний шахсларнинг иш ҳақлари, мукофот пуллари ва бошқа даромадлари суммаларидан солиқ қуйидаги миқдорда ундирилади: (12-жадвал)

12-жадвал

Жами даромад миқдори	Солиқ суммаси
Энг кам иш ҳақининг олти баравари миқдоригача	Даромад суммасининг 11 фоизи
Энг кам иш ҳақининг олти баравари миқдоридан (+ 1 сўм) ўн баравари миқдоригача	Энг кам иш ҳақининг беш баравари миқдоридан олинадиган солиқ + беш баравардан ошадиган сумманинг 17 фоизи

Энг кам иш ҳақининг ўн бара-вари миқдоридан (+1 сўм) ва ундан юқори миқдоридан	Энг кам иш ҳақининг ўн барава-ри миқдоридан олиннадиган солиқ + ўн баравардан ошадиган сумманинг 22 фоизи
--	---

Солиқ солиш мақсадлари учун энг кам иш ҳақининг миқдори йил бошидан эътиборан ортиб борувчи яқун тарзида ҳисобланади.

Жисмоний шахсларга тўланадиган дивидендлар ва фойзаларга 15 фоизлик ставка бўйича тўлов манбаида солиқ солинади.

Жисмоний шахслардан олиннадиган даромад солиғи бўйича имтиёزلарнинг амалда қўлланилиши тартибини текширишга доир масал.

Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексига мувофиқ 2010 йил 1 январдан бошлаб фуқароларнинг солиқ солинадиган иш ҳақи ва бошқа даромадларининг Ўзбекистон Республикаси олий ўқув юртларида таълим олишга (ўзининг ўқиши ёки йиғирма олти ёшга тўлмаган фарзандларининг таълим олиши учун) йўналтирилладиган суммаларига жисмоний шахслардан олиннадиган даромад солиғи солинмайдиган бўлди.

Мазкур имтиёзни қўллаш тартиби «Ўзбекистон Республикаси олий ўқув юртларида таълим олиш учун йўналтирилладиган маблағларга жисмоний шахслардан олиннадиган даромад солиғи бўйича имтиёзни қўллаш тартиби тўғрисидаги НИЗОМ¹⁵»га асосан белгиланган бўлиб, унга кўра мазкур имтиёз жисмоний шахсларнинг солиқ солинадиган даромадларини Ўзбекистон Республикаси олий ўқув юртларида ўзининг ўқиши ёки йиғирма олти ёшгача бўлган ўз фарзандларининг ўқиши учун йўналтирилладиган суммаларига камайтириш кўринишида берилади.

Жисмоний шахсларга солиқ чегирмаси ўқиш учун тўлов қуйидагилар ҳисобидан амалга оширилганда тақдим этилади:

ўз маблағлари;

жисмоний шахсга тижорат банклари томонидан берилган таълим кредитлари;

¹⁵ Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 2010 йил 27 майда 2107-сон билан рўйхатга олинган Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва Давлат солиқ қўмитасининг 2010 йил 24 мартдаги 24, 2010-15-сон қарори билан тасдиқланган.

юрidik шахслар томонидан жиемоний шахсларга қайтариш шарти билан берилган маблағлари (судалар).

Ўзининг ўқиши ёки ўз фарзандларининг ўқиши учун тўланганда солиқ чегирмаси жиемоний шахс – таълим олувчига, шунингдек агар ўқиш учун тўлов таълим олувчи йнгирма олти ёшга тўлгунга қадар амалга оширилган бўлса унинг ота-оналарига берилади. Солиқ чегирмаси 2010 йилнинг 1 январидан кейин ўтказилган ўқиш учун тўлов суммаларига берилади. Ўқиш учун тўлов юрidik шахслар томонидан жиемоний шахсларга қайтариш шарти билан берилган маблағлар ҳисобига 2010 йилнинг 1 январига қадар амалга оширилган ҳолларда, солиқ чегирмаси 2010 йилнинг 1 январидан кейин юрidik шахслар томонидан берилган судаларни қоплаш ҳисобига ушлаб қолинган маблағлар суммасига берилади. Юрidik шахслар томонидан талабаларнинг таълим олиши учун Ўзбекистон Республикасининг олий ўқув юрти билан тўғридан-тўғри тузилган шартномалар бўйича пулли-контракт асосида ўтказилган, ушбу юрidik шахсининг харажати бўлган маблағлар суммасига солиқ чегирмаси татбиқ этилмайди. Агар ҳисобот солиқ даврида солиқ чегирмасини тўлиқ қўллашнинг имкони бўлмаса (жами йиллик даромад суммаси таълим олиш учун ҳақиқатда амалга оширилган харажатлар суммасидан кам бўлса), унинг қолдиги кейинги солиқ даврларига кўчирилмайди. Солиқ чегирмаси давлат солиқ хизмати органлари орқали жиемоний шахсининг жами йиллик даромади тўғрисидаги декларацияни тақдим этиш йўли билан ҳамда солиқ тўловчинининг ёзма аризасига биноан тўлов маибанда – иш берувчи томонидан ҳам берилиши мумкин.

Жиемоний шахслар солиқ чегирмасини олиш учун иш берувчига даромадларини ўқиш учун тўловга (кредитни қоплашга) ўтказиш тўғрисидаги аризани қўйишдаги ҳужжатларни илова қилган ҳолда тақдим этади:

талаба (талабалар) билан Ўзбекистон Республикаси олий ўқув юрти ўртасида тўловли-контракт асосида ўқитиш тўғрисида тузилган шартнома (шартномалар) нусхаси;

тижорат банки билан таълим кредитини олиш учун тузилган шартнома (шартномалар) нусхаси;

таълим олувчининг (таълим олувчиларнинг) паспорти ва (ёки) туғилганлик тўғрисидаги гувоҳномаси нусхаси.

Мазкур ҳужжатларнинг тақдим этилиши жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғини тўлов манбаида ушлаб қолмаслик учун асос бўлади.

Олий ўқув юртлари ва тижорат банклари томонидан маблағларни қайтариб бериш ушбу маблағлар олинган шахсларнинг ҳисобварақларига ўтказиб бериш орқали амалга оширилади.

Аввал ўтказилган пул маблағлари иш берувчининг ҳисоб рақамига қайтариб берилганда, тўлов манбаида имтиёзни қўллаган иш берувчи қайтариб берилган суммани жисмоний шахснинг солиқ солинадиган жами даромади таркибига киритиши ва Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексида белгиланган тартибда жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғини ушлаб қолиши лозим.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи бўйича бюджет билан ҳисоб-китобларни текшириш жараёни қандай тадбирларни қамраб олади?

2. Ходимларга бериладиган компенсация тўловлари ҳақида нималарни биласиз?

3. Жисмоний шахсларнинг даромад солиғини текширишда нималарни билиш зарур?

4. Жисмоний шахсларнинг даромад солиғини текширишда асосан қандай ҳужжатлар текширилади?

5. Жисмоний шахсларнинг даромад солиғида солиққа тортиладиган база қандай тартибда аниқланади?

3.6§. Мол-мулк ва ресурс солиқларини текшириш

Давлат солиқ хизмати органлари ходимлари томонидан хўжалик юритувчи субъектларнинг бюджетга ҳисобланган ва тўланган мол-мулк ва ресурс солиқларини текшириш жараёни қуйидаги кетма-кетликда амалга оширилади:

- солиқларнинг тўғри ҳисобланишини текшириш;
- солиқларнинг бюджетга муддатда ва тўлиқ ўтказилишини текшириш;
- солиқлар ҳисобининг тўғрилигини текшириш;
- текшириш натижаларини расмийлаштириш.

Мол-мулк солиғини текшириш. Бу солиқ корхоналарни мавжуд активлардан самарали фойдаланиши ва кераксиз мулклар тўпланиб қолишига йўл қўймасликни рағбатлантириш учун жорий қилинган. Бу солиқни солиққа тортиладиган мулк, банкда муддатсиз депозит счёти бўлган ва мустақил балансидаги ҳуқуқий шахслар тўлайди.

Солиқ кодексига мувофиқ ҳуқуқий шахслар учун мол-мулк солиғи у қайси манбадан олинганидан қатъи назар, корхона балансида турган барча асосий воситалар ва номоддий активларнинг йиллик ўртача қолдиқ қийматига нисбатан ҳисобланади. Бунда текширувчи солиққа тортиладиган объектларнинг суммасини ва ҳар чоракликда йил бошидан ўсиб боровчи жами билан ҳисобланадиган солиқ суммасининг тўғрилигини текшириши лозим.

Солиқ ставкаси корхонанинг балансидаги асосий воситалар (лизинг шартномаси бўйича олинганлари ҳам қўшилган) ва номоддий активларнинг эскириши айрилмаган ўртача йиллик қолдиқ қийматига нисбатан қўлланилади.

Текширувчи ҳуқуқий шахслар мулкига солинадиган солиқлар бўйича белгиланган имтиёزلарнинг тўғри қўлланилишини текширади. Ҳуқуқий шахсларнинг мулкига солинадиган солиқни ҳисоблаш ва тўлаш тартибига қандай рўя қилинаётганлигига ҳам алоҳида эътибор бериши зарур. Бунда у Солиқ кодексига мувофиқ юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқ бўйича жорий тўловлар бюджетга ҳар ойнинг 25-кунидан кечиктирмай тўланиб келинаётганлигини аниқлаши керак. Шу билан бирга, солиқ тўловчилар томонидан мол-мулк солиғи бўйича ҳисоблаш варақаларини солиқ органларига ортиб боровчи яқун билан йилнинг ҳар чорагида ҳисобот давридан кейинги ойнинг 25-кунидан кечиктирмай, йил яқунлари бўйича эса йиллик молиявий ҳисобот тақдим этиладиган муддатда топширилганлигини ҳам ўрганиш зарур.

Текширувчи, корхонадаги мол-мулклар бир неча мулкдорларнинг улушбай асосида умумий мулк бўлган ҳолатларни текширганда, мол-мулк солиғи ҳар бир мулкдор томонидан умумий мулкдаги улушига мутаносиб равишда тўланганлигини аниқлаши лозим. Янги қурилган иморатлар, бинолар ва иншоотлар бўйича солиқ улар барпо этилган ёки олинган йилдан бошлаб тўланишини эътибордан чиқармаслик керак.

Табийий офат ёки бошқа сабабларга кўра йўқолган мол-мулклар бўйича солиқ ундириш улар йўқ қилинган ёки бутунлай вайрон бўлган ойдан бошлаб тўхтатилади.

Мол-мулк солиғи бўйича имтиёзларнинг тўғри қўлланилиши ва тўлов муддатларига риоя қилиниши ҳам текширилиши зарур.

Мол-мулк солиғи бўйича берилган мақсадли имтиёзлар ва уларни қўллан шартларига доир мисоллар:

1-мисол:

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2009 йил 27 январдаги «2009 йилда саноат кооперацияси асосида тайёр маҳсулотлар, бутловчи буюмлар ва материаллар ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш дастури тўғрисида»ги ПҚ-1048-сонли Қарорига асосан 2011 йил 1 январгача:

маҳаллийлаштириш лойиҳалари бўйича ишлаб чиқарилган маҳсулотлар бўйича фойда солиғи, ягона солиқ тўлови (солиқ солиғининг соддалаштирилган тизимини қўллайдиган субъектлар учун) ҳамда маҳаллийлаштирилмаган маҳсулотлар ишлаб чиқариш учун фойдаланиладиган асосий ишлаб чиқариш фондлари бўйича *мулк солиғи* тўлашдан озод қилинган. Қарор иловасида рўйхати келтирилган корхоналар учун имтиёзлар лойиҳалар белгиланган тартибда экспертизадан ўтказилгандан сўнг, Саноат кооперацияси асосида тайёр маҳсулотлар, бутловчи буюмлар ва материаллар ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш дастурининг амалга оширилишини таъминлаш бўйича Махсус комиссия қарорларига биноан 2012 йилнинг 1 январигача берилиши кўзда тутилган.

Солиқ имтиёзлари берилиши муносабати билан бўшайдиган маблағлар янги ишлаб чиқаришларни ташкил этишга, шунингдек, фаолият кўрсатаётган ишлаб чиқаришларни кенгайтириш, реконструкция қилиш, модернизациялашга, техник ва технологик жиҳатдан қайта жиҳозлашга, сифатни бошқариш тизимини жорий этиш, маҳаллийлаштирилмаган маҳсулотлар ишлаб чиқариш учун зарур бўлган хом ашё ва материаллар сотиб олишга, Маҳаллийлаштириш дастурини амалга оширишга жалб қилинган корхоналарнинг муҳандис-техник ходимларини рағбатлантиришга йўналтирилади.

2-мисол:

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2009 йил 27 январдаги «Маҳаллий ноозиқ-овқат истеъмол товарлари ишлаб

чиқариш кенгайтирилишини рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-1050-сонли Қарорига асосан 2012 йил 1 январгача бўлган даврда қарорда рўйхати келтирилган ноозик-овқат истеъмол товарлари ишлаб чиқаришга ихтисослашган корхоналарга қуйидаги солиқ ва боғжона имтиёзлари ҳамда преференциялари берилган:

фойда солиғи ва мулк солиғи, микрофирмалар ва кичик корхоналар учун ягона солиқ тўлови, Республика йўл жамғармасига мажбурий ажратмалар тўлашдан озод этиш;

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланган рўйхатлар бўйича импорт қилинадиган, ноозик-овқат истеъмол товарлари ишлаб чиқаришда фойдаланиладиган асбоб-ускуналар, бутловчи буюмлар, республикада ишлаб чиқарилмайдиган хом ашё ҳамда материалларни боғжона тўловларидан (боғжона расмийлаштируви йиғимларидан ташқари) озод этиш;

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг тасдиқланган рўйхатига киритилмаган ноозик-овқат истеъмол товарларини ўзи учун ишлаб чиқаришда зарур бўлган хом ашё, материаллар ва фурнитураларни импорт қилишда боғжона декларацияси қабул қилинган кундан бошлаб, боғжона тўловларини (боғжона расмийлаштируви йиғимларидан ташқари) 60 кунгача бўлган муддатга узайтириш кўзда тутилди.

Мазкур солиқ ва боғжона имтиёзлари ҳамда преференциялари худди шу товарлар ҳажми умумий ишлаб чиқариш ҳажмининг камида 60 фоизини ташкил этадиган ноозик-овқат истеъмол товарлари ишлаб чиқаришга ихтисослашган корхоналарга таъбиқ этилади.

Шунингдек, ушбу солиқ ва боғжона имтиёзлари берилиши муносабати билан бўшайдиган маблағлар янги ишлаб чиқаришларни барпо этишга, фаол ят кўрсатаётган корхоналарни модернизациялаш, техник ва технологик жиҳатдан қайта жиҳозлашга, ноозик-овқат истеъмол товарлари ишлаб чиқаришда зарур бўладиган хом ашё ва материаллар харид қилишга, киритилган инвестицияларни қоплаш, жумладан кредитларни тўлашга йўналтирилади.

Берилган имтиёзлардан бўшайдиган маблағлар мақсадга номувофиқ фойдаланилган тақдирда, ушбу маблағлар қонун ҳужжатларида назарда тутилган жарима санкцияларини

ҳисобга олган ҳолда тўлиқ ҳажмда давлат бюджетига ўтказилади.

Ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқни текшириш. Ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқни текширишда, аввало, солиқ солиш объектларининг тўғрилигини аниқлаш зарур. Бунда солиқ солиш объектларининг Солиқ кодексига мувофиқ келишини текширади. Сўнгра ушбу солиқ ставкаларининг тўғри кўлланилиши Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланган ер остидан фойдаланганлик учун солиқ ставкаларига мувофиқ аниқланади. Бунда текширувчи ушбу солиқ бўйича белгиланган имтиёزلарни ҳам назарда тутиши керак. Сўнгра текширувчи ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқни ҳисоблаб чиқариш ва тўлашнинг тўғрилигини ҳам аниқлаши лозим. Бунда у солиқ тўловчилар томонидан ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқ бўйича ҳисоб-китобларни солиқ органларига тақдим этиш тартибига риоя қилинганлигини Солиқ кодексининг IX бўлимидаги Ер қаъридан фойдаланувчилар учун солиқлар ва махсус тўловлар (42-46-боблар, 242-256-моддалар)га мувофиқ текширади.

Ер қаъридан фойдаланувчилар қуйидаги солиқлар ва махсус тўловларни тўловчиларни бўйича алоҳида текширувдан ўтказади:

- ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқ;
- қўшимча фойда солиғи;
- бонус (имзولي ва тижоратбон топилма бонуслар).

Қўшимча фойда солиғини текширишда қуйидагиларга алоҳида эътибор берилди:

- айрим фойдали қазилмаларни (фойдали компонентларни) қовлаб олишни (ажратиб олишни) амалга оширувчи ер қаъридан фойдаланувчилар;

- фойдали қазилмалардан ишлаб чиқариладиган айрим турдаги маҳсулотларни ишлаб чиқаришни амалга оширувчи юридик шахслар бўйича қўшимча фойда солиғини текширади.

Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқни текшириш. Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқни ўз фаолиятида сувдан фойдаланувчи ҳуқуқий шахслар тўлайдилар. Бу солиқни текширишда солиқ солиш объектларининг Солиқ кодексининг 258-моддасига мувофиқлиги аниқланади. Сўнгра Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланган амалдаги солиқ ставкалар ва Солиқ кодексининг 261-моддасига

мувофиқ сув ресурсларидан фойдаланганлик учун тўланадиган солиқ бўйича имтиёзларнинг тўғри қўлланилиши текширилади. Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ суммасини ҳисоблаб чиқариш тартиби ва ҳисоб-китобларни солиқ органларига тақдим этиш ва солиқни тўлаш муддатларига риоя қилинишига алоҳида эътибор қаратиш лозим.

Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ юридик шахслар томонидан тасдиқланган ставкалар бўйича солиқ солинмайдиган сув ҳажмларини ҳисобга олган ҳолда, олинган сувнинг ҳажмидан келиб чиқиб ҳисобланади.

Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ тўлашни тўловчилар томонидан сувдан фойдаланиш ёки сув истеъмоли жойида ҳисоб-китоб тақдим этиладиган муддатдан кечиктирмай амалга оширилади, юридик шахс ташкил этган ва ташкил этмаган ҳолда тузилган деҳқон хўжаликлари бундан мустасно.

Юридик шахс ташкил этган ва ташкил этмаган ҳолда тузилган деҳқон хўжаликлари томонидан сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ тўлаш йилига бир марта, солиқ давридан кейинги йилнинг 1 майигача амалга оширилади.

Юридик шахслар жорий йилнинг 15 январигача сувдан фойдаланиш ёки сув истеъмоли жойидаги давлат солиқ хизмати органларига сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ тўлаш тўғрисидаги ёзма билдиришдан белгиланган лимитдан келиб чиққан ҳолда ёки сув етказиб бериш шартномасига мувофиқ ҳар ойда ёки йилнинг ҳар чорагида эркин шаклда тақдим этадилар, қишлоқ хўжалиги корхоналари бундан мустасно.

Юридик шахсларнинг сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ бўйича бюджет билан ҳисоб-китобларнинг бухгалтерлик ҳисоби бюджетга қарзлар бўйича тўловлар (турлари бўйича) счётида олиб борилади.

Ҳисобланган солиқ суммаси қуйидагича акс эттирилади:

9400-«давр харажатлари ҳисоби» счётининг дебити;

6410- «бюджетга қарзлар бўйича тўловлар ҳисоби» счётининг кредити.

Бюджетга оид ўтказиладиган солиқ суммаси қуйидагича акс эттирилади:

6410- «бюджетга қарзлар бўйича тўловлар ҳисоби» счётининг кредити;

5110- «пул воситаларининг ҳисоб» счёти кредити.

Бюджет билан ҳисоб-китоблар турлари бўйича алоҳида аналитик ҳисоб регистрларида акс эттирилиб борилади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. *Хўжалик юритувчи субъектларнинг бюджетга ҳисобланган ва тўланган мол-мулк ва ресурс солиқларини текшириш жараёни қандай кетма-кетликда амалга оширилади?*

2. *Ўз вақтида ўрнатилмаган асосий воситалар учун қандай жавобгарлик чоралари мавжуд?*

3. *Ер қаъридан фойдаланувчилар қандай солиқлар ва махсус тўловларни тўлайдилар?*

4. *Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқни ҳисоблаш ва бюджетга ўтказилганлигини текширишда асосан нималарга эътибор қаратиш лозим?*

3.7§. Солиқ солишининг соддалаштирилган тартибда тўланадиган солиқларни текшириш

Ягона солиқ тўловини текширишда белгиланган вазифалар:

- солиқ ҳисоботлари бўйича синтетик ва аналитик счетларнинг ҳолати;

- солиқ базасини шакллантириш;

- даромад харажатларини ва ҳисобга олинмаган солиқ базасини аниқлаш;

- жорий солиқ мажбуриятлари олдидаги қарзни бухгалтерия ва солиқ ҳисоботларида аниқлаш;

- йиғилган солиқларнинг суммасини бухгалтерия ҳисоботларидан аниқлаш;

- молиявий ҳисобот шаклларини классификация қилиб олиш;

- тўлиқ ва ўз вақтида ягона солиқ тўлови тўланишини таъминлаш.

Асосий текшириладиган меъёрий ҳужжатлар:

Корхона баланси (форма №1), молиявий нагизлар тўғрисида ҳисобот (форма №2), Бош дафтар, оборот-сальдо ведомости, «ҳисоб сисёати» бўйича тасдиқланган буйруқ, кичик бизнес учун тасдиқланган соддалаштирилган солиқ ҳисобот шакллари, солиқларни тўлаш мақсадида бухгалтерия ҳисобининг ҳисоб реги-

стри, 6400 «Бюджет қарздорлиги», ягона солиқ тўлови расчётлари, бошланғич ҳужжатлар, солиққа тортишдаги тасдиқловчи ҳужжатлар.

Текширувчилар томонидан ягона солиқ тўлови тўловчи корхоналарга берилган имтиёзларнинг тўғри қўлланилиши ва тўлов муддатларига риоя қилиниши ҳам текширилиши зарур.

Ягона солиқ тўловчи корхоналарга берилган мақсадли имтиёзлар ва уларни қўллаш шартларига доир масола:

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2009 йил 26 январдаги «Озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кенгайтириш ва ички бозорни тўлдириш юзасидан қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-1047-сонли қарори билан 2012 йилнинг 1 январига қадар бўлган даврда қуйидагича солиқ ва боғхона имтиёзлари берилган:

ихтисослаштирилган «Мева-сабзавот тайёрловсавдо» компанияларини ягона солиқ тўлови тўлашдан озод қилиш, бўшайдиган маблағларни мева-сабзавот, картошка, поллиз маҳсулотлари ва узум тайёрлаш ҳамда сақлаш объектларининг айланма маблағларини тўлдиришга ва техникавий қайта жиҳозлашга мақсадли тарзда йўналтириш:

асосий фаолият тури бўйича гўшт ва сутни қайта ишлашга ихтисослашадиган микрофирмалар ҳамда кичик корхоналарнинг ягона солиқ тўлови ставкасини 50 фоизга камайтириш, бўшайдиган маблағларни ишлаб чиқариш корхоналарини техникавий қайта жиҳозлаш ва модернизациялашга, шу жумладан янги лабораториялар барпо этиш ва мавжудларини жиҳозлашга, янги маҳсулот турлари ишлаб чиқаришни ўзлаштиришга, шунингдек хом ашё базасини ривожлантиришга мақсадли тарзда йўналтириш;

гўшт ва сут етиштириш ҳамда уларни қайта ишлашда фойдаланиладиган, республикада ишлаб чиқарилмайдиган ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланадиган рўйхатларга мувофиқ четдан олиб келинадиган технология ускуналари, уларнинг эҳтиёт қисмлари, ёрдамчи материаллар, таркибий қисм ва компонентларни боғхона тўловлари (боғхона расмийлаштируви йиғинмларидан ташқари) тўлашдан озод қилиш;

Ягона ер солиғини текшириш.

Қишлоқ хўжалиги учун белгиланган ерларнинг майдони ер тузиш хизмати томонидан олиб бориладиган ерларни

ҳисобга олиш ва ерлар инвентаризациясининг маълумотлари билан қишлоқ хўжалик экинлари ва ер майдонларини ўлчаш маълумотлари ҳамда махсус лойиҳалаш ва қидирув ташкилотлари олиб борган текшириш маълумотлари билан тасдиқланиши керак.

Текширувчи қишлоқ хўжалик товар ишлаб чиқарувчилар солиқни ҳисоблаш варақасини солиқ инспекциясига жорий йилнинг 1 февралигача тақдим қилганлигини, шунингдек, солиқ йилда уч марта тўланганлигини аниқлаши лозим.

Ягона ер солиғининг ҳисобланган суммаси давр харажатига олиб борилади. Бюджет билан олиб бориладиган ҳисоб-китоб 6410-«Бюджетга тўловлар бўйича қарздорлик (турлари бўйича)» ҳисоб счётининг «Ягона ер солиғи» аналитик счётида олиб борилади. Ҳисобланган солиқнинг суммаси шу счётининг кредитидан 9439-«Бошқа операцион харажатлар» счётининг дебетига олиб борилади.

Ягона ер солиғини текширишда белгиланган вазифалар:

- солиқ ҳисоботлари бўйича синтетик ва аналитик счётларнинг ҳолати;
- солиқ базасини шакллантириш;
- даромад харажатларини аниқлаш ва ҳисобга олинмаган солиқ базасини аниқлаш;
- жорий солиқ мажбуриятлари олдидаги қарзни бухгалтерия ва солиқ ҳисоботларида аниқлаш;
- солиқларнинг суммасини бухгалтерия ҳисоботларидан аниқлаш;
- молжавий ҳисобот шаклларини классификация қилиб олиш;
- тўлиқ ва ўз вақтида ягона ер солиғи тўланишини таъминлаш.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Ягона солиқ тўлови қандай тартибда ҳисобланади?
2. Савдо ва умумий оёқатланиш корхоналари томонидан ягона солиқ тўловини ҳисоблашнинг ўзига хос жиҳатлари нимада?
3. Ягона солиқ тўловининг базавий миқдори қиратилиши муносабати билан чакани савдо корхоналари, хизмат кўрсатиши соҳасидаги микрофирмалар ва кичик кор-

хоналар томонидан ягона солиқ тўловини ҳисоблаб чиқариши ва тўлаш тартиби қандай тартибда амалга оширилади?

4. Ягона ер солигини ҳисоблашда асосий мезон сифатида нима олинади?

3.8§. Мақсадли жамғармаларга тўловларни текшириш

Пенсия жамғармасига тўловларга оид ҳисоб-китоблар 6530 – «Бюджетдан ташқари жамғармалар» счётининг 6531 «Пенсия жамғармасига тўловлар бўйича ҳисоб-китоблар» субсчётида олиб борилади.

Текшириш чоғида Пенсия жамғармасига тўловлар бўйича содир бўладиган қуйидаги муомалаларнинг тўғрилигини текшириш лозим:

1) Пенсия жамғармасига тегишли бўлган ва маҳсулот таннарихига киритиладиган суммаларни, шу жумладан солиқларни, тўловларни ва ҳоказоларни акс эттириш:

Дебет 2010 «Асосий ишлаб чиқариш», 9410 «Сотиш харажатлари» счётлари;

Кредит 6531 «Пенсия жамғармасига тўловлар бўйича ҳисоб-китоблар» счёти.

2) Тижорат харажатларига, ҳамда муомала чиқимлари (савдода) ҳисобига кирадиган, пенсия жамғармасига ҳисобланган бадаллар суммасини акс эттириш:

Дебет 9410 «Сотиш харажатлари» счёти;

Кредит 6531 «Пенсия жамғармасига тўловлар бўйича ҳисоб-китоблар» счёти.

3) Пенсия жамғармасига тўланадиган бадаллар, маҳсулот, хизмат кўрсатувчи бўлинмалар ва хўжаликларнинг бажарган ишлари ва кўрсатган хизматлари харажатларига қўшилладиган, ҳамда келгуси давр харажатларининг таркибида ҳисобга олинадиган суммаларнинг акс эттирилиши:

Дебет 2010 «Асосий ишлаб чиқариш», 2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш», 3190 «Бошқа олдиндан тўланадиган харажатлар» счётлари;

Кредит 6531 «Пенсия жамғармасига тўловлар бўйича ҳисоб-китоблар» счёти.

4) Олдиндан ҳисобланган ажратмаларнинг суммаларини Пенсия жамғармасига ўтказиш: Дебет 6531 «Пенсия жамғармасига тўловлар бўйича ҳисоб-китоблар» счёти: Кредит 5110 «Ҳисоб-китоб» счёти.

Суғурта қилдирувчининг пенсия жамғармаси бюджетига белгиланган муддатига ўтказмаган тўловлари қарз ҳисобланади ва ўз муддатида тўланмаган тўловлар ҳамда солиқ бўлмаган тўловларнинг ундириб олинishi учун белгиланган тўловлар сўзсиз тартибда пеня ҳисобланиб, ундириб олинади.

Текширувчи шунга эътибор берishi керакки, пеня бадалларини тўлаш муддати ўтган кундан кейинги кундан бошлаб, тўлов кунини ҳам қўшиб ҳисобланади. Тўлов муддати дам олиш ёки байрам кунига тўғри келса, пеня дам олиш ёки байрам кунидан кейинги 2-иш кунидан ҳисобланади.

Ижтимоий суғурта ва таъминот жамғармаларига тўловлар ҳисобланиши ҳамда тўланишини текширувдан ўтказишда қуйидагилар бажарилади:

- ҳар бир жамғарма тури бўйича ва суғурта тури бўйича тўлов (бадал) ҳисоблаш учун қабул қилинган базанинг ишончлилигини аниқлаш;

- тегишли жамғармалар бўйича суғурта бадаллари ставкаларини қўллашнинг тўғрилигини текшириш;

- ҳисоблашларни текшириш;

- суғурта бадалларини ҳисоблаш манбаларини текшириш.

Маълумотларда тафовутлар бўлган ҳолларда жамғармалар ва дебет ёки кредит оборотлари текширилиб, тафовутлар кўлами аниқланади. Кейинчалик ушбу тафовутларнинг сабаблари аниқлаштирилиши лозим.

Молниялаштириш манбандан қатъи назар барча асослар бўйича ходимлар фойдасига ҳисобланган, пул ва (ёки) натура шаклдаги тўловларнинг барча турлари ушбу жамғармаларга суғурта бадалларини ҳисоблаш учун объект ҳисобланади.

Суғурта бадалларини ҳисоблаш учун қўлланиладиган базанинг ишончлилигини текширишда қуйидагиларни бажариш зарур:

- ҳисобот даврида ҳисобланган ва тўланган меҳнат ҳақи ҳамда бошқа тўловлар турларини аниқлаш;

- ҳақиқатда суғурта бадаллари ҳисобланган тўловлар турларини, тегишли ижтимоий суғурта жамғармасига суғурта бадал-

лари ҳисобланмайдиган тўловлар рўйхатига мувофиқ улар ҳисобланиши ёки ҳисобланмаслиги лозим бўлган тўлов турлари билан таққослаш:

- тегишли жамғармалар бўйича суғурта бадалларининг тўлиқ тўланмаган (ёки ошиқча тўланган) миқдорини аниқлаш.

Олдин ҳисобланмасдан, корхона кассасидан берилган ҳар хил тўловларни (моддий ёрдам, мукофот) махсус эътибор билан текшириш керак.

Маълумотларда тафовутлар бўлган ҳолларда жамғармалар ва дебет ёки кредит оборотлари текширилиб, тафовутлар кўлами аниқланади. Кейинчалик ушбу тафовутларнинг сабаблари аниқлашгирилиши лозим.

Молиялаштириш манбаидан қатъи назар, барча асослар бўйича ходимлар фойдасига ҳисобланган пул ва (ёки) натура шаклдаги тўловларнинг барча турлари ушбу жамғармаларга суғурта бадалларини ҳисоблаш учун объект ҳисобланади.

Суғурта бадалларини ҳисоблаш учун қўлланиладиган базанинг ишончлилигини текширишда қуйидагиларни бажариш зарур:

- ҳисобот даврида ҳисобланган ва тўланган меҳнат ҳақи ҳамда бошқа тўловлар турларини аниқлаш;

- ҳақиқатда суғурта бадаллари ҳисобланган тўловлар турларини, тегишли ижтимоий суғурта жамғармасига суғурта бадаллари ҳисобланмайдиган тўловлар рўйхатига мувофиқ улар ҳисобланиши ёки ҳисобланмаслиги лозим бўлган тўлов турлари билан таққослаш;

- тегишли жамғармалар бўйича суғурта бадалларининг тўлиқ тўланмаган (ёки ошиқча тўланган) миқдорини аниқлаш.

Шунингдек, олдин ҳисобланмасдан, корхона кассасидан берилган ҳар хил тўловларни (моддий ёрдам, мукофот) махсус эътибор билан текшириш керак.

Сўнгра ҳисобланган ва тўланган суғурта бадалларининг ҳисобда тўғри акс эттирилишини аниқлаш зарур. Бунда ходимларга тўланган тўловларнинг суғурта бадалларини ҳисоблаш молиялаштириш манбаеси ҳисобидан акс эттириладиганлигига эътибор қаратилади. Текширув натижалари ишчи ҳужжатлар билан расмийлаштирилади.

Тўловларнинг пенсия жамғармаси бюджетига кредит муассасаларининг айбига кўра ўз вақтида ўтказилмаганлиги учун кре-

лит муассасаси муддати ўтказиб юборилган ҳар бир кун учун амалдаги қонунларда белгиланган миқдорда пеня тўлайди. Суғурта қилдирувчилардан бу кунлар учун пеня олинмайди.

Текширувчи шунга эътибор бериши керакки, суғурта бадаллари қуйидаги турдаги тўловларга ҳисобланмайди: фойдаланмаган таътил учун компенсациялар; ишдан бўшаши чоғидаги чиқинш пенсияси; моддий ёрдам кўринишида бериладиган пул пенсияларнинг ҳар хил турларига; компенсация тўловларига; белул овқатлар қийматларига; товон тўловлари (хизмат сафари бўйича суткалик пуллари ва суткалик пуллар ўрнига тўловлар, меҳнатчиларга уларнинг иши билан боғлиқ ҳолдаги шикастланиши ёки саломатлигига бошқача зарар етганлиги натижасида кўрилган зарарни қоплаш тўловлари) ва бошқаларга; берилган махсус кийим-боши, махсус пойафзал ва бошқа ҳимоя воситалари, совун, сут ва даволаш-профилактика овқатлар қиймати; тушлик овқатлар учун дотациялар, санаторий-курортларда даволаниш, дам олиш уйларига йўлланмалар қиймати, стационарларда ва амбулаторияларда даволаниш учун ҳақ тўлаш; бошқа жойга ишга ўтишдан ёки кўчиб ўтишдан йўлда юриш, мулкни ташвишга доир харажатларнинг қопланиши; доимий иши йўлда ўтадиган ёки йўлда юриш тусига эга бўлган ёхуд хизмат сафарлари билан боғлиқ ҳолларда суткалик пуллар ўрнига иш ҳақига қўшимчалар ва устамалар; иш ҳақи жамғармасидан амалга ошириладиган юбилей саналари, туғилган кунлар муносабати билан узоқ муддатли, бениқсон меҳнат фаолияти, фаол ижтимоий иши учун ва бошқа шунга ўхшаган ҳолларда бериладиган рағбатлантириш тўловлари (мукофотлар); мусобақаларда, кўриклар, танловлар ва шу кабиларда ютуқли ўринлар учун бериладиган пул мукофотлари; корхона ва ташкилотлар ишлаб чиқаришдан ажралган ҳолда ўқиш учун юборилган ўқувчиларга тўланадиган стипендиялар; давлат ижтимоий суғуртаси бўйича пенсиялар, ижтимоий пенсиялар, пенсиялар.

Пенсия жамғармаси идоралари пенсия жамғармаси бюджетининг ижро этилиши бўйича Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги тасдиқлаган бюджетдаги корхона ва ташкилотлар учун бухгалтерлик ҳисобварақалари режасини қўллаган ҳолда ҳисоб юришадилар ва йилнинг ҳар чорагида пенсия жамғармаси бюджетининг ижро этилиши ҳақида молиявий ҳисоботларни тузадилар.

Республика Йўл жамғармаси ва Мактаб таълимини ривожлантириш мақсадли давлат жамғармаларига тўловларини текшириш. Йўл жамғармасига тўловларга оид ҳисоб-китоблар 6530-«Бюджетдан ташқари жамғармалар» счётининг 6532 «Йўл жамғармасига тўловлар бўйича ҳисоб-китоблар» субсчётида олиб борилади.

Текшириш чоғида Йўл жамғармасига тўловлар бўйича содир бўладиган қуйидаги муомалаларни тўғри олиб борилаётганлигини текшириши лозим:

1) Йўл жамғармасига тегишли бўлган ва маҳсулот таннарихига киритиладиган суммаларни, шу жумладан солиқларни, тўловларни ва ҳоказоларни акс эттириш:

Дебет 2010 «Асосий ишлаб чиқариш», 9410 «Сотиш харажатлари» счёtlари, Кредит 6532 «Йўл жамғармасига тўловлар бўйича ҳисоб-китоблар» счёти.

2) Тижорат харажатларига, ҳамда муомала чиқимлари (савдода) ҳисобига кирадиган, пененя жамғармасига ҳисобланган бадаллар суммасини акс эттириш:

Дебет 9410 «Сотиш харажатлари» счёти, Кредит 6532 «Йўл жамғармасига тўловлар бўйича ҳисоб-китоблар» счёти.

3) Йўл жамғармасига тўланадиган маҳсулот, хизмат кўрсатувчи бўлинмалар ва хўжаликларнинг бажарган ишлари ва кўрсатган хизматлари харажатларига қўшиладиган, ҳамда келгуси давр харажатларининг таркибида ҳисобга олинадиган суммаларнинг акс эттирилиши:

Дебет 2010 «Асосий ишлаб чиқариш», 2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш», 3190 «Бошқа олдиндан тўланадиган харажатлар» счёtlари, Кредит 6532 «Йўл жамғармасига тўловлар бўйича ҳисоб-китоблар» счёти.

4) Олдиндан ҳисобланган ажратмаларнинг суммаларини Йўл жамғармасига ўтказиш:

Дебет 6532 «Йўл жамғармасига тўловлар бўйича ҳисоб-китоблар» счёти, Кредит 5110 «Ҳисоб -китоб» счёти.

Йўл жамғармасига тўловлар бўйича ҳисоб-китобларни текширувдан ўтказганда қуйидаги ҳужжатлар текшириш ўтказиш манбалари ҳисобланади: ҳисоб-китоб қайдномалари, тўлов қайдномалари, касса чиқим ордерлари, банк кўчирмалари, жорий ой учун ички баланс ҳисоблаш ишларни ҳисобга олиш қайдномаси, тўлов топшириқномалари, 10-сонли журнал ордер, Бош дафтар.

Шу билан бирга, текширув мобайнида қуйидаги ҳолатларга эътибор қаратиш лозим:

- тўланиши зарур бўлган бадаллар суммасининг ҳисоблаб ёзилиши учун солиққа тортиладиган базасининг тўғри аниқланганлигини;

- бадаллар суммасининг Йўл жамғармасига ўз вақтида ҳисоблаб ўтказилаётганлигига;

- бадаллар суммасининг жамғармаларга ҳисоблаб ёзилиши ва ўтказилиши ҳисоби тўғри юритилаётганлигига;

- аналитик ҳисоб маълумотларининг 6532 «Йўл жамғармасига тўловлар бўйича ҳисоб-китоблар» счёти маълумотларига мувофиқлигига.

Бандлик жамғармаси бўйича муомалалар ҳисоби 6530 «Бюджетдан ташқари жамғармалар» счётининг 6533 «Бандлик жамғармасига тўловлар бўйича ҳисоб-китоблар» субсчётида олиб борилади.

Текшириш чоғида Бандлик жамғармасига тўловлар бўйича содир бўладиган қуйидаги муомалаларни тўғри олиб борилаётганлигини текшириш лозим:

1) Бандлик жамғармасига тегишли бўлган ва маҳсулот таннарихига киритиладиган суммаларни, шу жумладан солиқларни, тўловларни ва ҳоказоларни аке эттириш:

Дебет 2010 «Асосий ишлаб чиқариш», 9410 «Сотиш харажатлари» счётлари, Кредит 6533 «Бандлик жамғармасига тўловлар бўйича ҳисоб-китоблар» счёти.

2) Тижорат харажатларига, ҳамда муомала чиқимлари (савдода) ҳисобига кирадиган, пенсия жамғармасига ҳисобланган бадаллар суммасини аке эттириш:

Дебет 9410 «Сотиш харажатлари» счёти, Кредит 6533 «Бандлик жамғармасига тўловлар бўйича ҳисоб-китоблар» счёти.

3) Бандлик жамғармасига тўланадиган маҳсулот, хизмат кўрсатувчи бўлинмалар ва хўжаликларнинг бажарган ишлари ва кўрсатган хизматлари харажатларига қўшиладиган, ҳамда келгуси давр харажатларининг таркибида ҳисобга олинадиган суммаларнинг аке эттирилиши:

Дебет 2010 «Асосий ишлаб чиқариш», 2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш», 3190 «Бошқа олдиндан тўланадиган харажатлар» счётлари, Кредит 6533 «Бандлик жамғармасига тўловлар бўйича ҳисоб-китоблар» счёти.

4) Олдиндан ҳисобланган ажратмаларнинг суммаларини Бандлик жамғармасига ўтказиш: Дебет 6533 «Бандлик жамғармасига тўловлар бўйича ҳисоб-китоблар» счёти, Кредит 5110 «Ҳисоб-китоб» счёти.

Текширув чоғида Бандлик жамғармаси билан қуйидаги жараёнларни тўғри амалга оширилаётганлигига эътибор қаратиш лозим:

- Бандлик жамғармасига тўланиши зарур бўлган бадаллар суммасининг ҳисоблаб ёзилиши учун солиққа тортиладиган базасининг тўғри аниқланганлигини;

- бадаллар суммасининг Бандлик жамғармасига ўз вақтида ҳисоблаб ўтказиладиганлигига;

- бадаллар суммасининг жамғармаларга ҳисоблаб ёзилиши ва ўтказилиши ҳисоби тўғри юриштирилганлигига;

- аналитик ҳисоб маълумотларининг 6533 «Бандлик жамғармасига тўловлар бўйича ҳисоб-китоблар» счёти маълумотларига тўғри келиш-келмаслигига.

Текширув чоғида ҳисоб-китоб қайдномалари, тўлов қайдномалари, касса чиқим ордерлари, банк кўчирмалари, жорий ой учун ички баланс ҳисоблаштишлар, ҳисобга олиш қайдномаси, тўлов топшириқномалари, 10-сонли журнал ордер. Бош дафтардан манба сифатида фойдаланиши мумкин.

Текширувчилар мақсадли жамғармаларга тўловлар бўйича корхоналарга берилган имтиёзларнинг тўғри қўлланилиши ва тўлов муддатларига риоя қилиниши ҳам текширилиши зарур.

Мақсадли жамғармаларга тўловлар бўйича корхоналарга берилган мақсадли имтиёзлар ва уларни қўллаш шартларига доир масала:

1-мисол. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Уй-жой фондини фойдаланишга тайёр ҳолда тоғивириш шартларида реконструкция қилиш ва таъмирлаш бўйича пулрат ишларини кенгайтиришни рағбатлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» 2009 йил 29 январдаги ПҚ-1051-сон қарорига асосан янгидан ташкил этилаётган таъмирлаш-қурилиш ташкилотлари 2014 йил 1 январгача:

солиқларнинг барча турларини ва давлат мақсадли фондларига мажбурий ажратмаларни (бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси бундан мустасно) тўлашдан;

Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланган рўйхатлар бўйича Ўзбекистон Республикаси ҳудудига олиб кириладиган қурилиш техникаси ва кичик механизациялаш воситалари учун боғжона тўловлари тўлашдан (боғжона расмийлаштируви йиғимлари бундан мустасно) озод қилинди.

Маъмур имтиёзларнинг қўлланилиш тартиби «Янгидан ташкил этилаётган ихтисослаштирилган таъмирлаш-қурилиш ташкилотлари томонидан солиқ ва боғжона имтиёзларини қўллаш тартиби тўғрисида НИЗОМ¹⁶»да белгилаб қўйилган бўлиб, унга кўра ихтисослаштирилган таъмирлаш-қурилиш ташкилоти фақат фойдаланишга тайёр ҳолда топшириш шартларида уй-жой фонди объектларини режалаштириш, қайта режалаштириш, безаш, қуриш, қайта қуриш ва таъмирлаш ишларини амалга оширадиган ташкилотдир.

Бунда,

а) бинонини режалаштириш деганда текисликдаги горизонтал кесим кўринишида бинонинг режалаштирилган ҳажмий тузилмасининг маълум масштабдаги тасвири (чизмалари) тушунилади;

б) бинонини қайта режалаштириш деганда бинонинг ва/ёки унинг алоҳида хоналари функционал вазифаларининг ўзгаришига олиб келадиган ишлар мажмуаси тушунилади. Бундай ишларга, жумладан, қўйидагилар кирди:

кўтариб турмайдиган пардеворларни бутунлай ёки қисман алмаштириш;

кўтариб турмайдиган пардеворларда тешиклар тешиш;

муҳандислик ёки сантехника асбоб-ускуналарини алмаштириш;

в) дизайн деганда қулайлик, тежамкорлик ва гўзалликнинг муштараклиги принциплари асосланган ҳолда бинонинг олд томони ва ички хоналарини меъморий безаш, интерьер элементларини баддий конструкциялаш тушунилади;

г) реконструкция деганда бино (хона) ва иншоотларнинг асосий техник-иқтисодий кўрсаткичларини ва функционал вазифа-

---

¹⁶ Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 2009 йил 19 сентябрда 2009-сон билан рўйхатга олинган Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ кўмитаси, Молия вазирлиги, Давлат боғжона кўмитаси ва Давлат архитектура ва қурилиш кўмитасининг 2009 йил 16 августдан 2009-21, 83, 01-02/8-14, 5-сон қарори билан тасдиқланган.

ларини (хоналар сони ва майдонини, биноларнинг қурилиш ҳажми ва умумий майдонини) ўзгартириш билан боғлиқ ишлар мажмуи тушунилади;

д) таъмирлаш деганда қуйидагилар тушунилади:

капитал таъмирлаш – бино ёки унинг алоҳида элементларининг фойдаланиш кўрсаткичларини яхшилаш билан боғлиқ, бино (бино элементи) мустаҳкамлигини ва қудайлигини таъминлашга йўналтирилган тиклаш бўйича ишлар мажмуи, шунингдек даҳа ичида эскирган уй-жой муҳандислик тармоқларини алмаштириш ва турар жойларга қайта қуриш, шу жумладан турар жой фондининг уйлари олдидаги ҳудудда ландшафт лойиҳа ечимларидан фойдаланган ҳолда ободонлаштириш ишларини амалга ошириш;

жорий таъмирлаш – бинонинг ёки унинг алоҳида элементларининг фойдаланиш кўрсаткичларини сақлаб туриш бўйича ишлар мажмуи;

е) қурилиш иншоотларини тайёр ҳолда топшириш деганда буюртмачининг топшириғига биноан объектда барча ишлар мажмуини бажариш, шу билан бирга лойиҳалаштириш ҳужжатларини ишлаб чиқиш, қурилиш-монтаж, маҳсус ва ишга тушириш-созлаш ишларини бажариш, объектни технологик ва муҳандислик асбоб-ускуналари билан жиҳозлаш, фойдаланишга тайёр қурилиш маҳсулотини яратиш тушунилади.

Қарорда белгиланган имтнёзлар ихтисослаштирилган қурилиш-таъмирлаш корхоналари томонидан фақат ўз кучлари билан бажарилган ишларга қўлланилади.

Ихтисослаштирилган таъмирлаш – қурилиш ташкилоти агар Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Уй-жой фондини фойдаланишга тайёр ҳолда топшириш шартларида реконструкция қилиш ва таъмирлаш бўйича пудрат ишларини кенгайтиришни рағбатлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида» 2009 йил 29 январдаги ПҚ-1051-сон қарори чиққандан кейин юридик шахс сифатида рўйхатга олинган бўлса, у янгидан ташкил этилган ҳисобланади.

Фаолият кўрсатиб келаётган корхоналарни қайта ташкил этиш йўли билан улар ҳузурда ёки уларнинг мол-мулклари ҳузурда ташкил этилган ташкилотлар янгидан ташкил этилган таъмирлаш-қурилиш ташкилотлари сифатида қаралмайди.

Юридик шахсларга солиқлар, божхона ва мажбурий тўловларни бюджетга тўлаш бўйича берилган имтнёзларни расмий

иштириш ва бухгалтерлик ҳисобида аке эттириш тартиби тўғри-сидаги низомга мувофиқ бўшаётган маблағларни мақсадли иш-иғиши назарда тутилмаган солиқлар ва божхона имтиёзлари бе-рилганда бюджетга тўланадиган солиқлар, божхона ва мажбу-рий тўловлар ҳисоблаб чиқарилмайди ва маҳсулотлар (товар-лар, ишлар, хизматлар) ҳамда бошқа мол-мулкнинг сотиш (ха-рид) қийматига киритилмайди.

Бўшаётган маблағларни мақсадли ишлатишни назарда тут-майдиган солиқлар ва божхона имтиёзларини бухгалтерия ҳисо-бида аке эттириш тартиби юқорида қайд қилинган Низом билан тартибга солинади.

Янгидан ташкил этилаётган ихтисослаштирилган таъмирлаш-қурилиш ташкилотлари ва солиқ ва божхона тўловлари бўйича имтиёзлар ва периференциялар қўйида келтирилган шаклга му-вофиқ давлат солиқ хизмати ва давлат божхона хизмати орган-ларига тақдим этиладиган аризага асосан тақдим этилади.

Ариза давлат солиқ хизмати органларига ёки давлат божхо-на хизмати органларига икки нусхада тақдим этилади, шулар-дан биттаси ваколатли органининг тегишли белгиси билан солиқ тўловчига қайтарилди.

Имтиёзлардан фойдаланган ихтисослаштирилган таъмирлаш-қурилиш ташкилотлари ҳақиқатда ихтисослашганлигини тасдиқ-лаш учун йил якуни бўйича солиқ ҳисоботларини тақдим этиш билан бир вақтда давлат солиқ хизмати органларига қўйида кел-тирилган шаклга мувофиқ Маълумотнома – ҳисоб-китобни тақ-дим этадилар. Маълумотнома – ҳисоб-китоб давлат солиқ хиз-мати органларига икки нусхада тақдим этилади, шулардан бит-таси давлат солиқ хизматининг тегишли белгиси билан солиқ тўловчига қайтарилди.

Тақдим этилади _____

(божхона расмийлаштириш жойи бўйича ҳудудий божхона органи)

ёки _____

(солиқ бўйича ҳисобга олиш жойидаги давлат солиқ хизмати органи)

АРИЗА

жойлашган манзили _____
(корхонанинг тушук номи)

1. Давлат рўйхатидан ўтказилганлиги тўғрисидаги гувоҳнома

2. Ташкил этилган сана (кун-ой-йил)

3. СТИР

4. ХХТУТ

5. Телефон: код рақам

Ихтисослаштирилган таъмирлаш-қуриш ташкилоти жаътияғи маълум қилади _____

(божхонадаги ишларнинг номи)

Имтиёзн қўллаш учун асос _____
(норматив ҳужжатнинг номи)

Маълумотларнинг қўлиқлиги ва ишончлигини тасдиқлайман:	Васолатли органини ходими томонидан тўлдирлади
Раҳбар СТИР <input type="text"/> Ф.И.Ш. _____ Имзо _____	
Бош бухгалтер СТИР <input type="text"/> Ф.И.Ш. _____ Имзо _____	Тақдим этилган сана <input type="text"/> <input type="text"/> <input type="text"/> (кк/оо/йй)
Сана <input type="text"/> <input type="text"/> <input type="text"/> <input type="text"/> (кк/оо/йй)	Ф.И.Ш. _____ Имзо _____

М.У.

Ишоник солиқ ҳисоботи билан
бирга тақдим этилади

Ҳисоб китобида:

(солиқ бўйича ҳисобга олиш жойидаги давлат солиқ хизмати
органи)

(корхонанинг ўзиниқ номи)

Солиқнинг маъмули:

1. Давлат рўйхатидан ўтказилганлиги тўғрисидаги туюқнома

2. Таълим ҳақидаги сана оқушор йили

3. ОУИР

4. ХУТУТ

5. Телефон код

рақам

МАЪЛУМОТНОМА – ҲИСОБ-КИТОБ
_____ йил учун

Иштиёқни қўллаш учун асос:

_____ (норматив ҳужжатнинг номи)

минг сўм

Маҳсулот номи	Миқ- дори	Жами бажа- рилган иш- лар ҳажмига нисбатан % да
Бажаришган ишлар, кўрсатишган хизмат- лар ва реализация қилинган товарлар- нинг умумий ҳажми, жами		
шу жумладан:		
объектларни фойдаланишга тайёр ҳолда тошириш шарҳларида қўйга режалаш- тириш, безаш, реконструкция қилиш, таъмирдан ва қуриш ишлари		

<p>фойдаланишга тайёр ҳолда топшириш шартларида уй-жойларни мукаммал ва жорий таъмирлаш, шу билан биргә томларни таъмирлаш, уйлар ичидәги муҳандислик коммуникацияларини алмаштириш ва кўп квартиралы уй-жойларнинг умумий фойдаланиладиган жойларини мукаммал таъмирлаш ишлари</p>		
<p>даҳа ичидә эскирган уй-жой муҳандислик тармоқтарини алмаштириш ва турар жойларга қайта қуриш, шу жумладан, тураржой фонднинг уйлари оғидидәги ҳудудда ландшафт лойиҳа ечимларида фойдаланиш ҳолда ободонлаштириш ишларини амалга ошириш</p>		

Маълумотларнинг тўлиқлиги ва шубҳасизлигини тасдиқлайман:	Ваконатли органининг ходими томонидан тўлдирилди
<p>Раҳбар С.Т.И.Р. _____ Ф.И.Ш. _____ Имзо _____</p>	
<p>Бош бухгалтер С.Т.И.Р. _____ Ф.И.Ш. _____ Имзо _____</p>	<p>Тaqдим этилган сана _____ (кк/оо/йй)</p>
<p>Сана _____ (кк/оо/йй)</p>	<p>Ф.И.Ш. _____ Имзо _____</p>

М.Ў.

Агар ихтисослаштирилган таъмирлаш-қурилиш ташкилоти ҳисобот йили якуни бўйича тақдим этилган Маълумотнома – ҳисоб-китобдан келиб чиққан ҳолда имтиёзлар тақдим этиш учун белгиланган мезонларга мос келмаса (ихтисослаштирилган таъмирлаш-қурилиш ташкилоти ҳисобланмаганда), солиқ ва божхона тўловлари бўйича берилган имтиёзлар бекор қилинади ва ушбу тўловларни бюджетга тўлаш мажбурияти қонун ҳужжатларида назарда тутилган жарима санкцияларини ҳисобга олган ҳолда тикланади.

Корхона имтиёзларни қўллаш учун белгиланган мезонларга мос келмаслиги ҳолатлари аниқланган тақдирда, давлат солиқ хизмати органлари 10 иш кунини ичида давлат божхона органларини аниқланган ҳоллар тўғрисида илгарги тўланмаган божхона тўловларини ундирish чораларини кўриш учун хабардор қиллади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Мақсадли жамғармаларга тўловларни текшириш чоғида нималарга асосий эътибор берилиши лозим?

2. Ягона ижтимоий тўловни ҳисоблаш тартиби қандай?

3. Мақсадли жамғармаларга мажбурий тўловларни текшириш чоғида қандай бухгалтерия ҳужжатлари текширилади?

4. Йўл жамғармасига мажбурий тўлов ва ажратмаларни текширишда қайси ҳолатларга эътибор қаратиши лозим?

5. Мақсадли жамғармаларга мажбурий тўловлар ва уларни ҳисоблашга доир ҳисоб-китоблар қайси счётларда олиб борилади?

6. Сўзурта бадалларини ҳисоблаш учун қўлланиладиган базанинг шончелигини текширишда нималарга эътибор берилиши зарур?

IV. СОЛИҚ ТЕКШИРУВИ ЯКУНИ ВА НАТИЖАЛАРИНИ РАСМИЙЛАШТИРИШ

4.1§. Солиқ текширувининг якунланиши ва солиқ текшируви далолатномасининг тузилиши

Хўжалик юритувчи субъектлар молжавий-хўжалик фаолияти бўйича ўтказилган солиқ текширувлари, жумладан, ҳужжатли текширув (тафтиш) ҳамда қисқа муддатли текширувлар якунида, солиқ хизмати органининг мансабдор шахси (текширувчи) томонидан камида уч нусхадан иборат бўлган солиқ текшируви далолатномаси тузилади. Мазкур далолатномада текширув давомида аниқланган солиққа оид ва бошқа ҳуқуқбузарликларнинг ҳужжатлар билан тасдиқланган далиллари изчил баён этилиши ёки улар мавжуд эмаслиги кўрсатилиши, шунингдек Солиқ кодексининг аниқ моддалари ва бошқа меъерий-ҳуқуқий ҳужжатлар кўрсатилган ҳолда аниқланган ҳуқуқбузарликларни барта-раф этишга доир текширувчиларнинг хулоса ва тақлифлари қайд этилиши керак.

Солиқ текшируви далолатномасини тузиш жараёнида ўчириб ёзиш, ўзгартириш ва бошқа тузатиш киритишга руҳсат берилмайди. Далолатнома матнида қисқартирилган номлар ва умумқабул қилинган аббревиатуралардан фойдаланишга зарурат бўлганда илк бор қўллашда тегиншли сўз бирикмаси тўлиқ келтирилиб, ёнида қавс ичида бундан буён матнда фойдаланиладиган унинг қисқартирилган номи ёки аббревиатураси кўрсатилади. Масалан, назорат касса машиналари (НКМ).

Солиқ текшируви далолатномаси уч қисм: кириш, баён этиш ва якуний қисмдан ташкил топиши керак.

Солиқ текшируви далолатномасининг кириш қисмида ўтказилаётган текширув ва текширилаётган солиқ тўловчи, унинг филиали ёки ваколатхонаси (солиқ тўловчи – ташкилот филиали ёки ваколатхонаси текшириладиган ҳолларда) тўғрисидаги умумий маълумотлар келтирилади.

Солиқ текшируви далолатномасининг баён этиш қисмида текширув давомида аниқланган солиққа оид ва бошқа ҳуқуқбузарликларнинг ҳужжатлар билан тасдиқланган далиллари изчил баён этилади ёки улар мавжуд эмаслиги ҳамда текширув натижаларига кўра тўғри қарор қабул қилиш учун

аҳамиятга эга бўлган ушбу далиллар билан боғлиқ ҳолатлар кўрсатилади.

Солиқ текшируви далолатномасининг якуний қисми (хулоса)да текширув ўтказишда аниқланган бюджетга тўланмаган (тўлиқ тўланмаган) солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар, мажбурий ажратмалар ва пенянинг умумий миқдори тўғрисидаги маълумотлар, текширувчиларнинг аниқланган ҳуқуқбузарликларни бартараф этишга оид таклифлари келтирилади.

Солиқ текшируви якунланганда солиққа оид ва бошқа қонунбузарликлар аниқланмаса, солиқ текшируви далолатномасида бу ҳақда ҳам тегишли ёзув қайд этилади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Солиқ текшируви жараёнида қандай ҳужжатлар расмийлаштирилади?

2. Текширув далолатномаси неча нусхада тузилши шарт ва нима учун?

3. Текширув далолатномаси қандай қисмлардан иборат бўлади?

4. Далолатномани расмийлаштиришда қандай талаблар қўйилади?

4.2§. Солиқ текшируви натижаларини расмийлаштириш

Давлат солиқ хизмати органининг мансабдор шахслари томонидан солиқ текшируви натижалари бўйича тузиладиган далолатномада қуйидагилар кўрсатилган бўлиши керак:

текширув ўтказилган жой, далолатнома тузилган сана;

текширув ўтказиш учун асос;

текширув тури ва уни ўтказиш даври;

давлат солиқ хизмати органининг текширувни ўтказган мансабдор шахсларининг фамилияси, исми, отасининг исми;

якка тартибдаги тадбиркорнинг фамилияси, исми, отасининг исми;

юрidik шахснинг тўлиқ номи, текширув даврида раҳбарлик вазифаларини ёки бухгалтерия ҳисоби юритиш вазифаларини

амалга оширган мансабдор шахсларнинг фамилияси, исми, отасининг исми;

солиқ тўловчининг жойлашган ери (почта манзили), банк реквизитлари, шунингдек унинг идентификация рақами;

илгариги текширув тўғрисидаги маълумотлар;

текширилаётган солиқ даври ва текширув ўтказиш учун солиқ тўловчи томонидан тақдим этилган ҳужжатлар тўғрисидаги умумий маълумотлар;

солиқ соҳасидаги ҳуқуқбузарликнинг (у мавжуд бўлганда) солиқ тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг тегишли нормасига ҳавола этилган ҳолдаги муфассал тавсифи;

текширув натижалари бўйича фикрлар ва хулосалар.

Агар солиқ текшируви тугалланганда солиқ тўғрисидаги қонун ҳужжатлари бузилганлиги аниқланган бўлмаса, бу ҳақда солиқ текшируви далолатномасида қайд этилади.

Солиқ текшируви далолатномасининг уч нусхаси ҳам давлат солиқ хизмати органларининг солиқ текширувини ўтказиётган мансабдор шахслари томонидан имзоланади. Солиқ текшируви далолатномасининг бир нусхаси солиқ тўловчига топширилади. Солиқ тўловчи солиқ текшируви далолатномасини олганда далолатноманинг барча нусхаларига уни олган санани кўрсатган ҳолда имзо қўйиши шарт. Солиқ текшируви далолатномасининг давлат солиқ хизмати органида қолган нусхалари солиқ текшируви материалларига қўшиб қўйилади.

Солиқ тўловчининг солиқ текшируви далолатномасидаги имзоси унинг солиқ текшируви натижаларидан рози эканлигини аниқлатмайди. Агар солиқ тўловчи текширув далолатномасига имзо қўйишдан бош тортса, бу ҳақда далолатнома тузилади.

Солиқ тўловчи солиқ текшируви далолатномасини олишдан бош тортган тақдирда давлат солиқ хизмати органининг мансабдор шахси бу ҳақда солиқ текшируви далолатномасига тегишли ёзув киритади. Мазкур ҳолда солиқ текшируви далолатномасининг бир нусхаси солиқ тўловчига почта орқали буюртма хат билан юборилади ва у жўнатилган кундан эътиборан уч кун ўтгач, солиқ тўловчига топширилган ҳисобланади. Солиқ текшируви далолатномаси солиқ тўловчига топширилган кун солиқ текшируви тугалланган кун ҳисобланади.

Солиқ текширувини ўтказиш учун асос бўлган. Солиқ кодексининг 88-моддаси (Солиқ текширувини ўтказиш учун асос)да

кўрсатилган ҳужжатларнинг нусхалари, солиқ текшируви доирасида содир этилган ҳаракатлар тўғрисидаги баённомалар, инвентаризация даволатномалари, экспертларнинг хулосаси, солиқ текшируви ўтказиш пайтида олинган материаллар, шунингдек солиқ текшируви доирасида ҳаракатлар содир этилганлигини тасдиқловчи бошқа ҳужжатлар солиқ текшируви даволатномасига кўшиб қўйишлиши лозим.

Солиқ текшируви даволатномасига илова қилинадиган ҳужжатларнинг тўлиқ матни мазкур қўлланманинг кейинги параграфида келтириб ўтилади.

Солиқ текшируви материаллари Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси белгилagan тартибга биноан солиқ тўловчи давлат рўйхатидан ўтказилган жойдаги давлат солиқ хизмати органида солиқ текшируви тугалланган кундан эътиборан кейинги иш кунидан кечиктирмасдан рўйхатдан ўтказишлиши лозим.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Текширув даволатномасида нималар кўрсатилиши зарур?

2. Солиқ текшируви даволатномасига солиқ тўловчи илзо қўйишидан бош тортиган ҳолларда қандай чора-тадбирлар қўлланилади?

3. Даволатноманинг бир нусхасини олишдан бош тортиган ҳолатда-чи?

4. Даволатнома нечи кунда солиқ идорасида рўйхатдан ўтказилиши шарт?

4.38. Солиқ текшируви даволатномасига илова қилинадиган ҳужжатлар

Назорат қилувчи органлар фаолиятини мувофиқлаштирувчи Республика кенгаши режа-жадвалдан ёки режадан ташқари текшириш ўтказиш рухсатномасидан кўчирма, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг жиноят иши юзасидан қабул қилган «Солиқ текшируви (тафтиш) тайинлаш тўғрисида»ги қарорни;

солиқ текширувини (тафтишни) ўтказиш учун солиқ органи раҳбари (раҳбар ўринбосари) томонидан имзоланган буйруқдан кўчирма;

хўжалик юритувчи субъект раҳбари (раҳбар вазифасини вақтинча бажарувчи)нинг текшириш ўтказиш учун асословчи ҳужжатлар нусхаларини олганлиги тўғрисида тилхат;

текширувчилар томонидан аниқланган қонунбузарликлар кўрсатилган ҳолда тузилган ва текширув ўтказилаётган корхона раҳбари ва бош ҳисобчиси (улар вазифасини вақтинчалик бажарувчилар) ёки хусусий тadbиркор томонидан имзоланган солиқ турлари бўйича ҳисоб-китоблар.

Ташқи-иқтисодий фаолият ва ўтказилган экспорт-импорт операциялари

Давлат солиқ қўмитасининг «Валюта ва экспорт-импорт операцияларини назорат қилиш» бош бошқармаси ва унинг жойлардаги қўйи тузилмалари ходимлари томонидан текширилиб, текширувлар натижаси бўйича аниқланган солиққа оид камчиликлар бўйича тузилган хулоса ва кўрсатмаларни ўзида акс эттирган оралиқ далолатнома.

Ўзига хос хусусиятларга эга бўлган айрим солиқлар ва мажбурий ажратмаларнинг (ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқлар, жисмоний шахсларнинг даромад солиғи, бюджетдан ташқари Пенсия, Йўл ва Мактаб таълимини ривожлантириш жамғармаларига ажратмалар) шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 26 декабрдаги 621-сонли, 2002 йил 5 августдаги 280-сонли, 2004 йил 1 ноябрдаги 511-сонли, 2004 йил 21 октябрдаги 490-сонли, 2004 йил 21 декабрдаги 595-сонли қарорлари ҳамда савдо ва хизмат кўрсатишга оид Ҳукумат қарорлари талабларининг бажарилиши бўйича оралиқ далолатномалар. Оралиқ далолатнома ва маълумотномалар асосий далолатномага илова қилиш ва умумлаштириш учун 5 кун олдин тақдим қилиниши лозим.

текширув ўтказилаётган ташкилотнинг асосий воситалари, товар моддий бойликлари, ҳазинадаги нақд пуллар ва бошқалар бўйича ўтказилган саноқ далолатномалари (мазкур илова агарда саноқдан ўтказилган бўлса келтирилади):

муқобил текширув материаллари (агарда ўтказилган бўлса);

солиқ текшируви доирасида содир этилган ҳаракатлар тўғрисидаги баённомалар, инвентаризация далолатномалари, экспертларнинг хулосаси, солиқ текшируви ўтказиш пайтида олинган

материаллар, шунингдек солиқ текшируви доирасида ҳаракатлар содир этилганлигини тасдиқловчи ҳужжатлар;

солиқ имтиёзларидан фойдаланиш ҳуқуқини тасдиқловчи ҳужжатлар нусхаси;

солиқ тўловчи томонидан, солиқ қонунчилиги бузилганлигини тасдиқловчи ҳужжатлар нусхаси ёки солиқ тўловчидан юқоридаги ҳужжатлар олиб қўйилганда уларнинг асл нусхаси.

банк (бошқа кредит ташкилотлар) маълумотномаси;

якуний текшириш ва зарурият туғилган ҳолларда текширилаётган субъектнинг банклардаги мавжуд ҳисоб рақамларидаги пул маблағларининг ҳаракати тўғрисида олинган маълумотлар (Солиқ текшируви тўлиқ ўтказилганда, бутун текширилаётган давр учун олинади);

тадбиркорлик субъекти низом жамғармасининг шаклланиши тўғрисида маълумот;

таъсисчилар таркиби ва ҳар бир таъсисчининг улушлари миқдори тўғрисида маълумот;

текширилаётган субъект раҳбарлари томонидан имзоланган, мавжуд шўъба корхоналари ва мустақил бўлинмалари, ваколатхоналари (уларнинг манзили, СТИРлари) корхонанинг асосий ҳудудидан ташқарида жойлашган ишлаб чиқариш биноси, омборхонаси ва савдо шохобчалари манзили, солиқ тўловчи қармоғидаги ер участкаси тўғрисида маълумот;

солиқ текшируви (тафтиш) даволатномасида акс эттирилган солиқ ва бошқа қонун бузилиш ҳолатларини тасдиқловчи, шунингдек текшириш натижалари бўйича қарор қабул қилиш учун зарур бўлган бошқа ҳужжатлар.

хўжалик юритувчи субъект раҳбари ва бош ҳисобчиси (ёки уларнинг вазифаларини вақтинча бажарувчилари)нинг текширишда аниқланган қонунбузарликлар келиб чиқишининг сабаблари кўрсатилган тушунтириш (изоҳ) хатлари.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Солиқ текшируви даволатномасига қандай ҳужжатлар илова қилиниши лозим?

2. Солиқ текшируви даволатномасига ҳужжатларнинг асл нусхалари ҳам илова қилиниши мумкинми?

3. Иловалар нима учун зарур ҳисобланади?

4. Солиқ текшируви даволатномасида акс этирилган солиқ ва бошқа қонун бўзилми ҳолатларини тасдиқловчи, шунингдек текшириши натижалари бўйича қарор қабул қилиши учун зарур бўлган ҳужжатларга қандай ҳужжатлар киради?

А. ЯПОНИЯДА СОЛИҚ ТЕКШИРУВЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ УСУЛЛАРИ

5.1§. Текширишга тайёргарлик

5.1.1. Текширишга тайёргарлик кўриш

Текширишга тайёргарлик – бу текшириш бошлангунга қадар шунинг самарали ташкил этиш учун кўриладиган чора-тадбирлар мажмуидан иборат. Бунда даставвал солиқ тўловчининг фаолияти ва солиқларнинг текширув натижалари тақдим этилади, текшириш оралиғида солиқ тўловчи томонидан тақдим этилган ҳисобовлар (декларациялар)¹⁷, инспекцияда йиғилган ахборотлар сингизиш билан ўрганиб чиқилади. Текширишга тайёргарликнинг мақсабни босқичи тугагандан сўнг текширишда кўриладиган масалалар юзасидан саволлар тайёрланади ва текшириш ўтказишнинг аниқ тартиби ҳамда усуллари муҳокама қилинади. Агар тайёргарликга тайёргарлик пайтида муаммолар аниқланган бўлса, текширув жараёнида уларнинг сабабларини аниқлаш зарур бўлади.

Текширишга тайёргарлик ўтказишда қўлланиладиган усуллардан текширув объектини танлашда ҳам кенг фойдаланилади. Текширишга тайёргарлик кўришда ва текширилаётган объектнинг қонун бузилиши мумкин бўлган даражасини аниқлашда қуйидаги кўрсаткичлардан фойдаланилади:

1. Реализация (нилаб чиқариш) ҳажмидаги таннарх коэффициенти:

$$\text{Реализация ҳажмидаги таннарх коэффициенти} = \frac{\text{реализация қилинган маҳсулотнинг таннархи}}{\text{реализация ҳажми суммаси}}$$

¹⁷ Японияда юридик шахслар ҳам деярли барча солиқ турлари бўйича солиқ давомида оралиқ декларациялари тақдим этади, йил тугагани билан якувий декларациялар тақдим этадилар.

2. Маржинал ставка(фойда олиш коэффициенти):

Маржинал ставка (фойда олиш коэффициенти)	=	реализация ҳажмидаги фойда	/	реализация ҳажми суммаси
--	---	----------------------------------	---	--------------------------------

* Жами харажатлар коэффициенти:

Жами харажатлар коэффициенти	=	барча харажатлар суммаси	/	реализация ҳажми суммаси
------------------------------------	---	--------------------------------	---	--------------------------------

* Ташқи буюртма харажатлари коэффициенти:

Ташқи буюртма харажатлари коэффициенти	=	ташқи буюртма харажатлари	/	реализация ҳажми суммаси
--	---	---------------------------------	---	--------------------------------

5.1.2. Тақдим этилган ҳужжатларни кўриб чиқиш

Солиқ тўловчи томонидан тақдим этилган ҳужжатлар куйида кўрсатилган тартибда кўриб чиқилади ва улардан шубҳа туғдирган маълумотлар ажратиб олинади.

Реализация ҳажмидаги таннарх коэффициенти ўтган йиллардаги кўрсаткичлар ва ушбу фаолият билан шуғулланувчи бошқа тадбиркорлик субъектлари билан таққосланади. Шу асосда шубҳа туғдирувчи маълумотларни аниқлаб олиш мумкин. Масалан, агарда реализация ҳажмидаги таннарх коэффициенти ўтган йилга нисбатан жуда кагта ўсган бўлса, реализация ҳажми камайганлигини, реализация қилинган маҳсулот таннархи ошириб юборилганлигини ёки материал харажатлари давр охирида кескин камайтирилганлигини тахмин қилишга асос бўлади. Ушбу фаолият билан шуғулланувчи бошқа тадбиркорлик субъектлари билан таққосланган ҳолатларда коэффициентлар ўртасида фарқ бўлса, қонун бузилиш ҳолати бўлиши мумкин, деган хулоса қилиш мумкин ва солиқ текшируви жараёнида бу хулосаларни текшириш зарур бўлади.

Солиштириш орқали таҳлил қилинганда реализация ҳажмидаги таннарх коэффициентидан ташқари харажатлар коэффици-

енти, шахсий таркибни таъминлаш харажатлари коэффициенти, ташқи буюртмалар харажатлари ва бошқалар ҳам таққосланади. Булардан ташқари иқтисодиётнинг ҳар тармоқ хусусиятидан келиб чиқиб ишлаб чиқариш соҳасида асосий хом ашёни сотиб олиш харажатлари коэффициенти(асосий хом ашё сотиб олиш харажатлари реализация ҳажми), транспорт соҳасида ёқилғи сотиб олиш харажатлари коэффициент(ёқилғи харажатлари реализация ҳажми)лари мавжуд. Ҳар хил фаолият турларининг ўзига хос томонларини ҳисобга оладиган ва тўғри келадиган кўплаб текшириш усуллари мавжуд.

Ҳисоботдаги (декларациядаги) асосий моддаларнинг пул суммалари ўтган йил билан таққосланади. Бунинг асосида йил давомида катта ўзгариш бўлган моддалар аниқланади. Масалан, агарда ўтган йил билан таққослаганда фойдаланилган сув билан электроэнергия харажатларида катта ўзгариш бўлса, янги кўчмас мулк, ишлаб чиқариш воситалари ва ҳоказолар сотиб олинганлигини тахмин қилиш мумкин. Шу билан бирга, бу харажатлар ўйлаб топилган деб ҳам тахмин қилиш мумкин.

Молиявий натижалар бўйича ҳисоботда ўзаро боғлиқликда бўлган фойда ва зарарга тегишли саволлар (масалан, сотиш ҳажми ва таъминот харажатлари) мавжудлигини таҳлил этиши.

Масалан, ўтган йил билан таққослаганда ташқи буюртма харажатлари коэффициентида катта фарқ бўлса ёки ташқи буюртма харажатлари коэффициентини ўсиши реализация ҳажми ўсиши билан мутаносиб бўлмаса, ташқи буюртмалар харажатлари кескин ошганлигини ёки реализация ҳажми қисқарганлигини тахмин қилиш мумкин.

Текшириш муддати давомида янги сотиб олинган мулкнинг ҳақиқатда мавжудлиги аниқланади. Сўнгра, декларацияда қайд этилган жами фойдага ушбу мулкни олиш мумкинлигини текширилади. Бундан ташқари, корхона директори, фирманинг бошқа бошқарув ходимлари ўзларига мулк олганликлари ва ушбу мулкни олишда ходим ойлик маошининг етарлилик даражаси текширилади. Кўп ҳолларда мулк сотиб олиш учун маблағлар қонунга зид ҳаракатлар орқали йиғилади.

Кредит ташиқлотлари ва бошқа муассасалардан олинган қарзлар ва уларнинг манбасини текшириши.

Корхона директори, фирма бошқарувининг ходимлари ёки уларнинг оила аъзолари, танишлари томонидан қарз олинган

тақдирда, ушбу қарзлар қандай йўл билан олинганлигини текшириш зарур. чунки кўп ҳолларда бундай маблағлар ҳалоллик билан йиғилмайди.

Бир соҳада ишлайдиган, қўшни бўлган, ширини салмоғи, фойдасининг суммаси ва бошқалари ўхшати бўлган тадбиркорларни таққослаш ва кўриб чиқиш.

Фаолият тури бир хил бўлиб, қўшни бўлган тадбиркорларнинг фаолият юритишлари бир хил бўлгани учун уларнинг иш салмоғи ва турли коэффициентларини солиштириш йўли билан шубҳали маълумотни топиш ва кейинчалик уларнинг сабабини аниқлаш мумкин. Масалан, ишлаб чиқариш ускуналари ва ишчилари сони яқин шу соҳадаги бошқа корхоналар билан сотиш ҳажми катта фарқ қилиш ҳолатлари шулар жумласидандир.

5.1.3. Аввал ўтказилган текширишлар тажрибасини ўрганиш

Аввал текшириш ўтказилган ҳолларда қуйидаги ўрганиш ўтказилиб, олинган ахборотдан солиқ текшируви жараёнида маълумот тариқасида фойдаланилади.

Аввалги текшириш қай тариқада ўтказилган? Қандай ҳужжатлар мавжуд? Қандай ҳужжатлар ўрганилган? Корхона фаолияти ва бухгалтериясининг мазмуни тўғрисида аниқ ахборот йиғилиб, текшириладиган ҳужжатларнинг зарурлиги ва муҳимлилик даражасига қараб бўлинадилар ва улар бу сафар қандай текширилиши ҳал қилинадилар.

Аввал ноқонуний ҳаракатлар мавжуд бўлган бўлса, улар қай йўл ва усулда топилганлиги аниқланадилар. Шундай ҳаракатлар кейинги йилларда ҳам қайтарилганми-йўқлиги юзасидан текшириш керак.

Аввалги текшириш объектларида аниқланган турли коэффициентлар ҳозирда ўтказилаётган текширишдаги коэффициентлар билан таққосланадилар. Агарда фарқ бўлса, сабаблари аниқланадилар.

Масалан, ўтган йиллардаги сотиш ҳажмида таннарх коэффициенти ва фойда коэффициентиغا нисбатан тегишли текширув ўтказилаётган йилдаги худди шу коэффициентлар ўртасида фарқ бўлиши ҳолатлари шулар жумласидандир.

5.1.4. Инспекция нинда ахборот ва ҳужжатларни йиғиш

Агар инспекциянинг бошқа бўлимларида ахборот ва сўнги олинган ҳужжатлар бўлса, улар ўтказилган текширишга фойдаланиш бўладими ёки йўқлиги аниқланиши керак.

Мисол тариқасида куйидагиларни келтириш мумкин:

Тўлов манбаида солиқларни ушлаб қолиш билан шуғулланувчи бўлимда иш ҳақи берилган ходимлар сони, берилган иш ҳақи суммаси, тўлов манбаида ушлаб қолинган солиқ суммаларни текширилиб, ҳисобот ва ҳисоб-китобларда келтирилган иш ҳақи суммалари билан таққосланади.

Бошқа солиқ турлари бўйича ҳам тегишли бўлимларда солиққа тортиш ҳолати текширилиб, шубҳали масалалар кўриб чиқилади.

Масалан, ер солиғи ва мулк солиғи тўланган бўлса-да ушбу ер ва бинодан фойдаланиш ҳолати ноаниқ ёки ер ва бино ҳисоб-китобларда бўлса-да ер солиғи тўланмаган бўлиши мумкин.

5.1.5. Ташқаридан ҳужжат ва маълумотлар йиғиш

Бошқа вазирлик ва идораларда сақланаётган солиқ объекти тўғрисидаги маълумотларни йиғиб улардан фойдаланилади.

Кўчмас мулкни рўйхатга олиш идораларида солиқ объектига тегишли кўчмас мулкка мовиявий муассасаларнинг ипотека ҳуқуқи ўрнатилганми-йўқлигини текшириб, маблағ қаердан олинганлигини аниқлаш билан биргаликда, одатда банкдан кредит олинган бўлса, ушбу банк билан кредит шартномаси ҳам бўлиши керак.

Ундан ташқари, банкдан кредит олинган бўлса-да кўчмас мулкка ипотека ҳуқуқи ўрнатилмаган бўлса, кредит олиш учун қимматбаҳо қоғозлар, олтин ва бошқа қийматга эга нарсалар гаровга қўйилган бўлиши мумкин.

Ер ва қурилиш ишларида назорат қилувчи идораларга иш режаси тақдим қилинган тақдирда, ушбу иш режасининг мазмунини текширилиб, ҳисоботлар (ҳисоб-китоблар) билан солиштирилади.

5.2§. Жойида текшириш ўтказиш

Текшириш ўтказиш жараёни текшириш ўтказиладиган жойида бошланади (инспектор солиқ тўловчи ҳузурига боради). Жойида текшириш ўтказиш солиқ текширувнинг муҳим қисми ҳисобланади. Қуйида унинг моҳияти, усуллари ва бошқа муҳим томонлари келтирилган.

5.2.1. Ишнинг ҳақиқатдаги ҳолатини аниқлашга йўналтирилган текшириш

Текшириш объекти жойида текширилганда, авваламбор ишнинг ҳақиқатдаги аҳволи аниқланишига қаратилган текшириш ўтказилади. Объект фаолиятининг ҳақиқатдаги аҳволини аниқлашда текшириш тўғридан-тўғри олиб борилади.

Солиқ текшируви – бу ҳисобот(декларация)ларнинг мазмунини кўриб чиқишдир. Мазмуннинг тўғрилигини текшириш учун жуда ҳам кўп ахборот керак бўлади. Кўп ҳолларда, биринчи навбатда бухгалтерия ҳисоб-китоб маълумотлари кўрилган тақдирда ҳам қонунга зид ҳаракатларни топиш осон бўлмайди.

Аммо жойида текшириш ўтказилганда фаолият ва бухгалтерия ҳисобига тегишли саволлар бўйича текшириш объектидан тушунтириш талаб этиш, ишнинг ҳақиқатдаги аҳволини ўз кўзи билан кўриш мумкин. Бундан ташқари, нафақат бухгалтерия ҳисоб-китобларини, балки бошқа ҳужжатларни ҳам ўрганиш, яъни кўп ахборот олиш имкони пайдо бўлади.

Одатда, тижорат келишувларини яхши ўтказишда, муҳими, келишидаётган томонни жуда яхши билиш зарур. Худди шу нарса солиқ текширувларига ҳам тегишлидир. Шунинг учун ҳам жойида текшириш ўтказишда ишнинг ҳақиқатдаги аҳволини билиш, кўп ахборотга эга бўлиш муҳим ўрин эгаллайди.

Сўхбатнинг аниқ саволлари, моҳияти ва ҳоказолар қуйида баён қилинади. Юқорида қайд қилинганидек, қандай ахборот олмайлик, бу текширишда керак бўлмаса ҳам келгуси текширишлар учун фойдаси бўлишини эрдан чиқармаслигимиз керак.

а) Иш фаолияти ҳақида қисқача ахборот.

Текширувчи ҳар бир ишлаб чиқариш соҳаси бўйича билимга эга бўлса, бу ҳолат текшириш жараёни ва унинг натижасига ўз ижобий таъсирини ўтказди. Шунинг учун бу билимларни солиқ

текширувлари орқали олиш жуда муҳимдир. Бунинг учун аввало объектнинг ишлаб чиқариш фаолиятининг ҳақиқатдаги аҳволи ҳақидаги ахборотини диққат билан тинглаш керак. Бунда ишлаб чиқариш фаолиятининг ҳақиқий аҳволи ҳақидаги аниқ ахборот, яъни иш, хизмат (товарларни)ларни сотиш, ишнинг йўналиши, филиаллар борлиги, ишлаб чиқариш ускуналари ва уларнинг самарадорлиги, мол-мулк, ходимлар сон, ишлаб чиқаришдаги асосий ҳамкорлар (банклар, пул маблағлари, қўйилмаларни сақлаш учун масъуллар), бухгалтерия ҳисоб-китоблари учун масъул шахс, тилхатларни сақлаш шароитлари, ушбу соҳадаги бошқа тадбиркорлардан фарқи, ўзига хос савдо анъаналари ва бошқалар ҳақида конкрет ахборот олиш зарур.

Бундан ташқари, хўжалик юритувчи субъект ходимлари фақатгина бухгалтерия маълумотларинингина эмас, балки назорат бўйича бошқа ахборотларга ҳам эга бўладилар. Завод ёки унинг филиалидаги масъул шахслар шахсий масъулиятни ёритиш учун сотиб олинган хом ашёнинг асосий турлари олинганлиги, ходимларнинг тақсимоги, иш режаси, иш унумдорлиги(сотув)ни ошириш ва бошқа кўрсаткичларни аёс эттириладиган ишлаб чиқариш журналинини юритадилар. Ушбу маълумотлар кейинчалик «фаолият назорати материаллари» деб номланади.

Солиқ идораси ходими ишлаб чиқариш фаолияти тўғрисидаги ахборотни тинглаб бўлгандан сўнг завод ёки унинг филиалини ўз кўзи билан кўриб чиқиши ва қандай товарлар олинган (ишлаб чиқилган), қандай ишлаб чиқариш ускуналари мавжуд, қанча ходим ишлашини аниқлаши керак. Сўнгра ҳисобот(декларация)-да кўрсатилган маълумотларда тафовут бор-йўқлигини, ҳамда «фаолият назорати материаллари» мавжудлигини аниқлайди.

«Фаолият назорати материаллари» маълумотларининг бухгалтерия ҳисоб-китобига алоқаси бўлмайди. Аммо бу маълумотлар ҳисобот(декларация) тўғри эканлигини аниқлашда фойда беради. Шунинг учун бундай ёзувлар мавжудлигини аниқлаш зарур, агар мавжуд бўлса мазмунини текшириш учун кўрсатишни талаб этиш керак.

Чунки ҳар бир фаолият турининг натижаларини ўрганниш учун нималарга эътибор бериш кераклигини аниқлаб олиш лозим.

Масалан, ишлаб чиқариш корхоналарини текширишда қандай асосий ва ёрдамчи хом ашё, материаллар ишлатилади, ишлаб чиқариш бирлигига қанча материал сарфланиши ҳақида ах-

боротга эга бўлиш керак. агар гўзаллик салони ёки кир ювиш корхонаси бўлса қандай воситалар (реагентлар) ва қанча миқдорда ишлатилиши ҳақида ахборотга эга бўлиш зарур. Бу ахборотдан кейинчалик бухгалтерия ҳисоб-китоб маълумотларини текширилади. сотиб олиш нархларини солиштиришда, ишлатилган миқдорларни ва фойда суммасини аниқлашда фойдаланилади.

Бухгалтериядаги ҳолат. Бухгалтерияга тегишли кундалик савдо (фойда) ҳажмини ҳисоблаб борадиган масъул шахснинг қандай усулда ҳисоб олиб бориши (нақд пул суммаси, регистр, сотиш жадвалларидан фойдаланиш) ҳамда ушбу ёзувларни киритадиган масъул шахсга маълумотларни етказиш усуллари ҳамда харажатлар нима асосида кўрсатилиши текширилади.

Солиқ текшируви моляя йили тугалланиши арафасида ўтказилади. Текширув ҳисобот (декларация) тақдим этилувигача қадар ўтказилгани учун кўп ҳолларда бухгалтерия китобларига кўп маълумотлар киритилмай қолган бўлади.

Бундай ҳолларда бухгалтерия китоблари тўлдирилмаган пайтда сотиш ва тўловлар ҳақидаги маълумотлар кейинчалик қайси ҳужжатлар асосида киритилишини сўраш керак. Иложи бўлса, бу қандай ҳужжатлар эканлигини аниқлаш керак. Айниқса, нақд пулга боғлиқ бўлган текширишда касса аппаратидан тегишли равишда фойдаланилиши ва унинг қоғозлари қандай сақланиши ҳақида маълумот олиш зарур.

Ҳисобот (декларация) тақдим қилишдан олдинги давр текшириш даврига кирмайди. Текшириш даврида бухгалтерия китоблари қай тарзда тўлдирилишини оғзаки сўраб билиш керак. Имкониятдан фойдаланиб, бухгалтерия ҳисоб-китоблари аниқланган усулда тўлдирилиши хусусида тортишиш, «ушбу ахборотни маълумот тарзида эшитмоқчиман» деб ёрдам сўраш мумкин.

Мисол: Кундалик савдо ҳақидаги маълумотлар бухгалтерия китобига киритилмай, балки бошқа ёзувларда қайд қилиниб борилаётган бўлса, ушбу ёзувларни текширилаётган давр учун кўрсатишни талаб қилиш керак. Агар улар кўрсатилса, бу ёзувларни ҳақиқатга яқин деб ҳисоблаш мумкин (савдо ҳақидаги маълумотлар ўзгартirilган бўлса бундай ёзувлар сақланмайди ёки умуман кўрсатилмайди)

Шундай қилиб, корхонанинг ишлаб чиқарив фаолияти ва бухгалтерияси ҳақида ахборот олиш мумкин ва улар ҳақида умумий

гасаввурга эга бўлинадн. Бу ёзувлардаги ахборот тўғри кўрсатилганлигини билиш учун бажарилади.

Бухгалтерия китобларидаги ёзувлар тўғрилиги, агар ноқонуний ҳаракат содир этилган бўлса, у ким томонидан қилинганлиги аниқланиши керак.

Фаолиятнинг амалдаги аҳволини аниқлаш учун ўтказилган текширишда эътибор қилинадиган моддалар:

1. Ким ва қай усулда кунлик фойда(сотиш ҳажми)ни ҳисоблаб боради? Бу маълумотлар ёзувларни олиб борувчи масъул шахсга қандай қилиб берилади?

2. Ҳисобот (декларация)лар тўғрилигини текширишда бухгалтерия китобларидан ташқари маълумот сифатида фойдаланиш мумкин бўлган ҳужжатлар, ёзувлар ва шунга ўхшашларнинг мавжудлиги.

Кўп ҳолларда бундай ҳужжатларнинг текширишга алоқаси йўқ деб, кўрсатишдан бош тортадилар. Бундай ҳолларда, «текширишга алоқаси бор ёки йўқ ҳужжатларни аниқлашни ўзимизга қўйиб берсангиз» деб, ҳамкорлик қилишни илтимос қилиш лозим.

Бундан ташқари, «бу ҳужжатлар шахсий фойдаланиш учун» деб ҳам кўрсатмаслик ҳоллари учрайди. Бундай ҳолларда «индорада ёки филиалда мавжуд барча ҳужжатлар ишлаб чиқариш фаолиятига тегишли» эканини эслатиш керак.

3. Корхона директори хонасида қимматбаҳо жиҳозлар, идорада ва бошқа жойларда қимматбаҳо мебель предметлари мавжудлигига эътибор қаратиш керак.

Бундан ташқари, директорнинг кўнгилхушликлари, унинг ошасида чет элга ўқишга борган шахслар борми ёки йўқлиги ҳақида суриштириш зарур.

Энг асосийси, шахсий ахборотларни оддий суҳбат даврида олишга эришиш лозим.

5.2.2. Бухгалтерия ҳужжатларини ўрганиш

Кейин бухгалтерия китоблари мазмунини ўрганиш бошланади.

Тақдим этилган бухгалтерия китоблари текшириш бошида сўралган ва ёзувларга база вазифасини ўтайдиган материаллар асосида ишланганлиги аниқланади. Бундан ташқари, бухгалте-

рия китобларида кўрсатилган пул суммалари тақдим этилган ҳисобот(декларация)даги кўрсатилган солиқларнинг ҳар бир тури пул суммаларига мос келиши текширилади.

Агарда мос келмаса, бир нечта бухгалтерия китоби мавжудлиги ёки ҳисобот бухгалтерия китобларини эътиборга олмай тўзилган, деган хулосага келинади.

Текшириш тайёргарлиги ва ҳақиқатдаги ҳолатни аниқлашга қаратилган текширишлар пайтида ишлаб чиқариш фаолиятига тегишли бўлган саволлар аниқланган, ҳамда бундан бошқа ахборот ҳам олинган эди. Шунинг учун ўша саволларга жавоб топши билан бир қаторда, янги саволлар пайдо бўлмагани ёки йўқми аниқланиши керак.

Кўп ҳолларда бухгалтерия китоблари ва бошқа ҳужжатларни ўрганиш орқали ҳам саволларга жавоб топилмайди. Бундай ҳолларда хўжалик юритувчи субъект ходимларни а саволлар бериш ва улардан тушунтириш беришларини илтимос қилиш керак. Ишнинг тўғри олиб борилиши кўп жиҳатдан текширувчи шахснинг қобилияти, малакаси, муомаласига ҳам боғлиқ.

Қобилият ва малака тажриба билан орттирилади. Юқорида айтилганидек, аввалги текширишларда орттирилган ва тўпланган билим бу ерда фойда келтиради ва текширувчининг хусусий мулки ва ноу-хауси бўлиб қолади.

Бухгалтерия муомалалари бухгалтерия стандартларига мувофиқ амалга оширилганлигини текшириш.

Корхонадаги бухгалтерия муомалалари тегишли қоидаларга мувофиқ бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартларига мувофиқ амалга оширилиши керак.

Бухгалтерия китобларидан ташқари квитанциялар, чеклар (кейинчалик «ҳужжатлар» дейилади) текширилади, ҳамда бухгалтерия китоблари билан солиштирма текширув ўтказилади.

Бунда қуйидаги моддаларга аҳамият бериш керак:

1. Ёзилган сумма ва имзоларнинг мос келиши ёки келмаслиги.
2. Шакллар ва уларни тўлдирish тартибини мос келиши ёки келмаслиги.
3. Олисидаги ҳудудларда амалга оширилган яқка битимлар.
4. Суммалар бутун бўлиши керак.
5. Рақамланмаган варақлар бор-йўқлиги.
6. Квитанциялардаги ностандарт(одатий бўлмаган) ёзувларнинг мавжудлиги.

Мисол: Таъмирлашга кетган харажатлар акс эттирилган квитанция бор, ammo бухгалтерия китобларида бирон бир машина ёки аппарат ҳақида ёзувлар йўқ (Демак бу пул маблағлари ноқонуний йўл билан топишган деб тахмин қилиш мумкин).

7. Квитанцияларнинг устунларида эсга олинмаган моддалар бор-йўқлиги (ҳужжатларни қалбакилаштириш, маблағ ажратишига йўл қўйиш).

8. Тўлдирилган ҳужжатларда шубҳали ёзувлар бор-йўқлиги (ҳужжатларни ўтган кун билан тўлдирриш).

Ушбу изланишда, агарда хизмат ҳужжатларидаги ёзувларни текшириш мумкин бўлса, уларнинг мазмунини бухгалтерия китобида қайд қилиш ҳақидаги ёзув билан солиштириш керак.

9. Агарда квитанцияларда, хизмат журналларида турли хил белгилар бўлса (0, ? ва ҳоказолар), улар нимани аниқлаш керак (Ишлаб чиқариш соҳаси, ҳамда ҳудудга қараб алоҳида атамалар ва махсус сўзлар мавжуд бўлиб, улар фақат шу соҳада қўлланилади. Уларнинг мавжудлиги яширин ишлар борлигидан далолат беради. Демак, уларни фақат қўллаган одамнинг ўзига тушунтира олиши мумкин. Шунингдек, белгиларни чет эллик шахслар ҳам қўйган бўлиши мумкин, бу ҳолларда улар ўша одамнинг она тилидаги иборалари бўлиши мумкин).

Ҳисобот (декларация) солиқ қонунчилиги моддалари асосида тузилганлигига ишонч ҳосил қилиш керак.

Солиққа тортиладиган сумма бухгалтерия ҳисоби нормаларига мувофиқ ҳисобланган сумма эмас.

Японияда юридик шахс тўлаган фойда солиғи, вакиллик харажатлари, хайрия қилинган суммалар харажат ҳисобланмайди, шунинг учун декларация қилиш вақтида ҳисоботда чиқарилган фойда суммасига ушбу суммалар қўшилганидан кейин солиқ ҳисоблангани учун ушбу ҳаракатлар солиқ қонунчилиги моддаларига мувофиқ амалга оширилганлигини текшириш лозим.

Шундай шароитлар борки, харажатлар бир нечта ҳисоб ёзувлари асосида расмийлаштирилган бўлади, баъзида бу харажатлар билан туриб молнавий устамаларни талаб қилмайдиган ҳисоб ёзувлари асосида расмийлаштирилган бўлади.

Эътибор қаратилиши керак бўлган юқоридаги моддалардан ташқари, илгари учрамаган ҳолатларни мисоллар билан келтириб ўтамиз.

А. Давр охирида сотувларни кечиктириш

Бухгалтерия китобидан фойда олиб ташланганда маблағларнинг етишмаслигининг ҳолати юзага келади. Бироқ сотувларни кейинги ойга қолдириш яширин муомала ҳисобланади. Фойдани бухгалтерия китобида тенглаштириш учун китобнинг ўзида тартибни бузиш йўли билан амалга ошириш мумкинлиги учун бу муомалалар ноқонуний усулларда амалга оширилади. Эътиборни қуйидаги моддаларга қаратиш лозим:

а) Сотишдан тушган маблағ(ой охирида амалга оширилган)лар, сармоя ҳисобига қилинган харажатлар кейинги даврга ўтказилмаганлиги;

Айниқса, агар гап бир неча йилга чўзилиши мумкин бўлган қурилиш шартномаси хусусида бораётган бўлса, маълум бир даврда олинган фойдани ўзгартириш бухгалтерия стандартларига амал қилинган ҳолда амалга оширилиши;

б) Кўрилаётган ҳисобот даврида жўнатилган ва ҳисобга олинмай, кейинга сурилган квитанциялар, шартномалар мавжудлиги;

в) Кўрилаётган ҳисобот даврида фойда тариқасида ҳисобга олинishi мумкин бўлган ва тўланмаган трансакциялар, экспорт битимлари мавжудлиги;

Б. Кейинги ҳисоб даврида сотиб олиш билан боғлиқ муомалаларни янада эртaroқ муддатга ўтказиш.

Сотиб олиш муомалаларини кейинги ҳисоб давридан олдинроққа ўтказиш ва сотувларни кейинги муддатга қолдириш фақатгина бухгалтерия фармойишига асосан амалга оширилиши мумкин ва фойдани тартибга келтириш тамойилларидан келиб чиқиб қуйидаги моддаларга эътибор қаратилиши лозим.

а) Кейинги давр учун сотиб олишлар ҳозирги даврда ҳисобланмаганлиги; фойда олиш, айниқса узоқ муддатли шартномалар асосида(қурилиш ишлари) бухгалтерия ҳисоби стандартларига мувофиқ олиб борилганлиги;

б) Ҳисобга олинмаган ва кейинга сурилган жўнатилганлик ҳақидаги шартнома, квитанциялар йўқлиги; Шунингдек, амалда йўқ товарларни сотиб олиш тўғрисидаги шартномалар, квитанциялар йўқлиги;

в) Узоқ ҳудудларга импорт қилиш тўғрисидаги шартномалар, тўланмаган шартномалар кейинги даврга ўтказилган харажатлар бўлиб қолмаганлик ҳолатлари ва б.

В. Инвентаризация қилинган мол-мулкни ҳисобдан чиқариш (давр охирида).

Давр охирида ўтказиладиган инвентаризацияни, декларациядаги даромадларни тартибга солиш усули А, Б моддаларда кўрсатилганлар билан (сотишни, олишни орқа муддатга суриш) сармоя ҳаракати орқали бажарилмайди, уни фақатгина бухгалтерия китоблари орқали амалга ошириш мумкин. Фойдани бошқариш сифатида юқоридаги усулдан фойдаланиш оддий ҳисобланади.

Шунинг учун текшириш жараёнида ҳужжатларга асос бўлган инвентаризация кўчирмаларининг тўғрилигига ишонч ҳосил қилиш лозим.

Инвентаризация қилинган мол-мулкни бошқаришнинг кўп усуллари бор. Масалан, баҳолаш қийматини тўғрилаш, инвентаризация қилинган мол-мулкни ҳисоблаб чиқариш. Ўз-ўзидан маълумки, ҳамма усуллар солиқ кодекси ёки бухгалтерия ҳисоби стандартлари талабларига жавоб бериши керак. Қуйида эътибор қаратилиши зарур бўлган мисоллар келтирилади.

а) баҳолаш қиймати асосида фойдаланиладиган инвентаризация кўчирмаларининг тўғрилигига ишонч ҳосил қилиш;

б) вақт давр сўнгига яқинлашиб, катта харажатлар мумкин бўлса, харажатларни солиштириб ўрганилади. улар сарфлаган суммаларни инвентаризация кўчирмалари билан таққослаш;

в) узоқ муддатли шартномаларга (қурилиш ишлари) тегишли тугалланмаган қурилиш харажатлари (қурилиш харажатларига тегишли даромад ҳисобга олинган қисми) тўғри чиқариб ташланганлигини текшириш ва б.;

Узоқ муддатли қурилиш шартномаларидан ташқари, инженерлик коммуникациялари қурилишига ҳам эътибор қаратиш лозим, чунки ушбу соҳада тугалланмаган қурилиш билан боғлиқ харажатлар бўлиши мумкин.

д) Маҳсулот (товар) ишлаб чиқаришга керак бўлган хом ашё харажатлари.

Г. Омборда сақланаётган, инвентаризация қилинган молларни ҳисобдан чиқариш.

Ҳисобот даврининг охири яқинлашганда катта миқдорда мол сотиб олинган бўлиб, фойдаланилмаган, пули тўланган ўрам қоғози, канцелярия моллари ва ҳоказолар омборда сақланаётган бўлса, ушбу ҳолат эътибордан четда қолиши керак эмас.

(Суммани омборда сақланаётган истеъмол моллари, канцелярия товарларига тегишли харажатларгагина камайтирилиш зарурияти бор)

Д. Агарда банкдан бошқа идорадан қарзга олинган маблағ аниқланса, қарз олинган жой кўрсатилганлиги, қарз олишдан мақсад, қайтариш усули ва фондлари борлиги ҳақида ишонч ҳосил қилиш керак (Қарзлар яширин йўл билан топилиб фойдаланилганлиги кўп учрайдиган ҳолат).

Е. Раҳбарлар иш ҳақи ва уларнинг шахсий харажатлари

Раҳбарлар иш ҳақи тўлов манбаида ушлаб қолинадиган даромад солиғини камайтириш мақсадида кўпинча кичик суммада белгиланади ва уларнинг шахсий харажатлари яширин йўллар билан топилган маблағ ҳисобига амалга оширилган ҳоллар кўплаб учрайди. Шунда бу харажатлар юридик шахснинг харажатларига айланади. Японияда, одатда, ҳар ойда белгиланган вақтда, белгиланган суммада тўланадиган иш ҳақи корхонанинг харажати деб ҳисобланади. Ундан ташқари, раҳбарлар шахсий харажатлари учун корхона ҳисобидан оладиган суммалар харажат ҳисобланмай, раҳбарнинг иш ҳақи даромади ҳисобланиб, ундан даромад солиғи ундирилади. Шунинг учун уларнинг иш ҳақи яшаш учун зарур харажатларни қонлайдимиз, шахсий мол-мулкни кўпайтиришга етадимиз ёки йўқми аниқлаш керак.

1. Муқобил текширув

Муқобил текширув, текширув объекти билан савдо ва олди-сотди алоқаларида бўлган шахсларни текширишдан иборат бўлиб, бунда текширув объектининг бухгалтерия ҳужжатлари ва ҳисоб-китоблари шубҳа уйғотса, зарур ҳолатларда у билан тижорат алоқалари қилган шахслар олдига бориб, солиқ текшируви объекти билан қилган ҳамкорлиги текширилади.

2. Солиқ текшируви доирасини кенгайтириш

Текширувда ноқонуний ҳаракатлар аниқланса, яширилган маблағлар қай йўсинда шилданилганлигини билиш жуда муҳимдир.

Масалан, маблағлар банк қўйилмалари ниқоби остида сақланса, банк ҳисобварақларидаги қўйилмалар ҳолатини аниқлаш керак. Ушбу ҳаракатлар ёрдамида ноқонуний йўл билан топилган маблағлар банк қўйилмаларида борлиги аниқланади. Шу йўл билан банк муомалаларини очиқчасига олиб борилганлигини ҳам аниқлаш мумкин.

Яширилган маблағларни текшириш йўли билан сотиб олинган ва китобда қайд қилинмаган мол-мулк ҳам аниқланади. Бундай мол-мулк сифатида ижара бўлса, текшириш натижасида ижара ҳисобига олинган маблағлар очилади. Қарз берилган тақдирда фонд даромадлари юзага чиқади.

Бундан ташқари, маблағлардан шахсий манфаат йўлида фойдаланиш ҳоллари ҳам мавжуд. Бундай ҳолларда бу маблағлар раҳбарнинг ойлик маоши, қарз сифатида намоён бўлади. Даромад манбаи солиғида ҳам камчиликлар аниқланади.

Шундай қилиб, топилган ноқонуний ҳаракат асосида бошқа қонунбузарликни аниқлаш имконияти юзага келади.

3. Даромад ва бошқа солиқларни бир вақтда текшириш

Одатда, текшириш юридик (жиёмоний) шахсларнинг даромад солиғини аниқлашга қаратилган бўлади. Ўз-ўзидан маълумки, бу вақтнинг ўзида истеъмол солиғи ва тўлов манбаида тўланадиган солиқлар бўйича ҳам текшириш олиб борилади.

5.3§. Тахминий ҳисоб-китоблар ва тахминий солиққа тортиш

5.3.1. Тахминий ҳисоб-китоблар

Фойда ва солиққа тортиладиган базанинг тахминий ҳисоб-китоби бухгалтерия китоби, квитанциялар ва бошқа ҳужжатлар асосида амалга оширилади(кейинчалик уларнинг ҳаммасини бирлаштириб «бевоСИГА маълумотлар» деб атаймиз). Агарда «бевоСИГА маълумотлар» асосида ҳисоблашнинг иложи бўлмаса, ҳисоб-китоблар учун бошқа ахборотдан фойдаланилади(кейинчалик уларни «билвосИГА маълумотлар»деб атаймиз). Бу ҳолда амалга оширган ҳисоб-китобимиз «тахминий ҳисоб-китоб» дейилади. Одатда, тахминий солиққа тортишни ҳисоблашда маълум усулдан фойдаланилади.

Японияда ҳар бир солиқ тури тўғрисидаги қонунларда тахминий солиққа тортиш бўйича моддалар мавжуд бўлиб, жиёмоний шахсларнинг даромад солиғи бўйича тахминий солиққа тортиш фаол равишда олиб борилади.

Тахминий ҳисоб-китобни амалга оширишнинг кўп усуллари мавжуд. Юқорида келтирган усулимиз кўпқиррали бўлиб, фа-

қатғина тахминий солиққа тортиш ҳисоб-китобини эмас, балки бошқа турдаги текширувларда ҳам қўлланилади.

Текширувчи масъул ходимни тахминий солиқ ҳисоб-китобларини амалга оширишнинг тегишли усулларига ўргатиш солиқ текширувини самарали ўтказиш билан бирга, бошқа фаолият соҳаларида ҳам фойда бериши мумкин.

Тахминий ҳисоб-китоблар ва тахминий солиққа тортишда қуйида янада ҳам самарали усулларни кўриб чиқамиз.

* Текшириш объектини аниқлашда, ҳар қандай усул билан бўлса ҳам унинг декларация суммасини ҳисоб-китоби текширилади, бундан ташқари уларнинг мослигини текширишда яширин йўл билан топилган суммани башорат қилиш мумкин.

* Агарда яширин йўл билан топилган сумма аниқланса, биз билмайдиган усуллар қўлланилган ёки йўқлигини тахминий ҳисоб-китоб ўтказиш йўли билан аниқлаш мумкин.

* Агарда солиқ тўловчи текшириладиган суммадан солиқларни тўламаган бўлса, бу сумма тахминий ҳисоб-китоб ўтказиш йўли билан ҳисоблаб чиқилади.

* Декларацияга киритилмаган ёки бухгалтерия китобларида йўқ ҳужжатларни текширганда, тахминий ҳисоб-китоб йўли билан сотув ҳажминини башорат қилиш мумкин.

5.3.2. Тахминий солиққа тортиш

Японияда солиққа тортишда солиқ тўловчилар томонидан декларациялар тақдим этиш тизими қўлланилади. Бу тизимга мувофиқ, солиқ тўловчи солиққа тортиладиган базани ва солиқ суммасини кўрсатади. Сўнгра бухгалтерия китоблари маълумотларига асосан ҳисоб-китобларни амалга оширади ва солиқларини тўлайди. Яъни солиқ тўловчи солиқ тўлаш бўйича ўз бурчинини бажаради.

Агарда солиқ тўловчида аниқ ҳужжатлар бўлмаса ёки улар бўла туриб кўрсатилмаса ёки бекитилса, бундай ҳолларда солиқ тўловчи ўз бурчинини бажармаган бўлади ва солиқ идоралари бу ҳужжатларни кўзда тутиб «адолатли солиқ юки» принципини қўллайдилар. Ушбу принципдан келиб чиқиб, тахминий солиққа тортиш бирор бир ахборот асосида ўтказиладди. Сўнгра тахминий солиққа тортишга рухсат берувчи сабаблар кўрсатилади.

Тахминий солиққа тортиш принципи қонун ҳужжатлари билан мустақкамланмаган, бироқ у солиқ юкни адолатли бўлиш принципига асосан рухсат берилади ва бутун дунёда тан олинган.

Аммо тахминий солиққа тортишнинг ҳеч қандай ҳужжатли асоси йўқ деб бўлмайди. Солиқ идоралари томонидан фақатгина солиққа тортиш нормаларига амал қилиб ҳақиқатдаги суммани ҳисоблаш имкони бўлмаганда ҳисоблаш усули сифатида тахминий солиққа тортишдан фойдаланилади.

Японияда ҳар бир солиқ тўғрисидаги қонуннинг тахминий солиққа тортишга оид моддаларида 1) бухгалтерия ҳужжатлари мавжуд бўлмаганда; 2) бухгалтерия ҳужжатлари ишончли бўлмаганда; 3) солиқ тўловчи солиқ текшируви ўтказишни рад қилганда ва 4) текширув вақтида бухгалтерия ҳужжатлари тақдим қилинмаган ҳолатларда тахминий солиққа тортиш мумкин деб белгиланиб, фақат ушбу шартлар (ушбу шартларни «тахмин қилиш зарурати» деб аталади) бажарилган ҳолатдагина тахминий солиққа тортишга рухсат берилади. Тахмин қилиш зарурати бўлмаган ҳолатлардаги тахминий солиққа тортиш қонун бўйича бекор қилинади.

Ундан ташқари, тахминий солиққа тортиш усулларида оид моддаларда 1) солиқ тўловчининг мулк ёки мажбуриятлари миқдорининг ўзгариш ҳолати; 2) ишлаб чиқариш ва сотиш ҳажми, сотиш (ишлаб чиқариш) таннари; 3) ишчилар сони ва бошқа фаолият масштабига асосланиб, тахминий солиққа тортиш белгиланган.

Натижада, мулк ва қарз суммасининг ўзгаришига қараб, ишлаб чиқариш (сотиш) ҳажми, сотиш (ишлаб чиқариш) таннари аниқланса ўхшаш фаолият юритувчи бошқа солиқ тўловчиларга ишчилар сони ва дўкон (дех) майдони, ускуналар (ишлаб чиқариш ускуналари, автомобиллар каби) га қараб тахминий солиққа тортиш мумкин бўлиб, юқорида берилган турли тахминий солиққа тортиш усулларини қўллаш мумкин бўлади.

Энг кўп қўлланиладиган усул бир хил фаолият юритувчилар нисбати усули бўлиб, бунда бир хил фаолият юритувчи деб текширув объекти билан бир хил фаолият юритувчи солиқ тўловчи назарда тутилади.

Сабаби, фаолият ўхшаш бўлса, одатда, реализация (ишлаб чиқариш) ҳажмидаги таннарх коэффициенти ва бошқа коэффи-

центлар ҳам бир хил бўлиб, ишлаб чиқариш даромади (фойда) ҳам бир-бирига яқин бўлади.

Бироқ «бир хил» деган тушунча соҳадаги иш фаолияти билан чегараланмайди. Бунда корхонанинг салмоғи, унинг қаерда жойлашгани ва бошқа шунга ўхшаш кўрсаткичлари ҳам ўхшаш бўлиши керак.

Шунинг учун бир хил соҳадаги фаолият билан шуғулланувчи шахслар пропорциясидан фойдаланиб, юқорида кўрсатилган «ўхшашлик» мезонларига амал қилинмаса, ҳисобланган рақамларда рационаллик бўлмайди. Бу ўз навбатида, тахминий солиққа тортишнинг самарасини камайтиради. «Ўхшашлик» тушунчаси бу ерда ҳисобларнинг рационал бўлишига кафолат беради.

Шундай қилиб, тахминий солиққа тортиш тушунчаси тахминий солиққа тортишнинг ва тахминий ҳисобнинг оқилоналигини кафолатлаб, солиққа тортишнинг бирламчи усули дейилади.

Тахминий солиққа тортишда табиийки, солиқ тўловчи бунга рози бўлмайди ва мустақил равишда декларация топширмайди. Шунинг учун бу ҳолатда солиқ инспекцияси бошчилигининг солиққа тортиш ваколати қўлланилиб (хабарнома бериш орқали) солиқ тўловчидан солиқ суммаси ундирилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

Ўзбекистон Республикаси қонунилари

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. - Т.: «Адолат», 2009 й.
2. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси. -Т.: «Адолат», 2010 й.
3. Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ лизмати тўғрисида»ги қонуни. №474-1 .29 август 1997 й.
4. Ўзбекистон Республикасининг «Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини давлат назорати тўғрисида»ги қонуни. №717-1.24 декабрь 1998 й.
5. Ўзбекистон Республикасининг «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги қонуни. №69-П. 2000 й.
6. Ўзбекистон Республикасининг «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги қонуни. №279-1. 1996 й.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармон ва қарорлари

7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Хўжалик юритувчи субъектларни текширишни ташкил қилишни тартибга солиш тўғрисида»ги 1998 йил 19 ноябрь ПФ-2114-сонли Фармони.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2005 йил 14 июнь ПФ-3619-сонли Фармони.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тадбиркорлик субъектларини текширишни янада қисқартириш ва унинг тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2005 йил 5 октябрь ПФ-3665-сонли Фармони.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Хўжалик юритувчи субъектларни текширишни ташкил қилишни тартибга солиш тўғрисида» 1998 йил 19 ноябрдаги ПФ-2114-сонли Фармонига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги 2005 йил 28 ноябрь ПФ-3694-сонли Фармони.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тадбиркорлик субъектлари томонидан тақдим этиладиган ҳисобот тизимини такомиллаштириш ва унинг ноқонуний талаб этганлик учун

жавобгарликни кучайтириш тўғрисида»ги 2005 йил 15 июнь ПҚ-100-сонли қарори.

12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Банклардаги депозит ҳисоб-варақлардан пақд пул тўловларини узлуксиз таъминлаш кафолатлари тўғрисида»ги 5 август 2005 йил ПҚ-147-сонли қарори.

13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тадбиркорлик фаолияти юригиш учун рухсатнома турларини қисқартириш ва уларни бериш тартиб-қоидаларини соддалаштириш тўғрисида»ги 2005 йил 29 сентябрь ПҚ-186-сонли қарори.

14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасининг 2010 йилги асосий макронўқтисодий кўрсаткичлари прогнози ва давлат бюджети параметрлари тўғрисида»ги 2009 йил 22 декабрь ПҚ-1245-сонли қарори.

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Республика солиқ органлари тизимини янада модернизация қилиш чора-тадбирлари тўғрисида» 2010 йил 8 январь ПҚ-1257-сонли қарори.

16. Постановление Президента Республики Узбекистан. «О мерах по дальнейшей оптимизации структуры государственного налогового комитета Республики Узбекистан». ПП, №-1290, 25 февраля 2010 года.

17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Деҳқон бозорлари ва савдо комплекслари фаолиятини ташкил қилишни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2010 йил 26 апрел ПҚ-1326-сонли қарори.

18. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Халқ хўжалигида ҳисоб-китобларни ўз вақтида ўтказилиши учун корхона ва ташкилотлар раҳбарларининг масъулиятини ошириш борасидаги чора-тадбирлар тўғрисида»ги 1995 йил 12 май ПФ-1154-сонли Фармони.

19. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1995 йил 12 майдаги «Халқ хўжалигида ҳисоб-китоблар ўз вақтида ўтказилиши учун корхона ва ташкилотлар раҳбарларининг масъулиятини ошириш борасидаги чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ-1154 фармонини қисман ўзгартириш тўғрисида» 1999 йил 19 июл ПФ-2340-сонли Фармони.

20. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Бюджет билан ҳисоб-китоблар учун хўжалик юридувчи субъектларнинг масъулиятини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 1996 йил 9 август ПФ-1504-сонли Фармони.

Дукумат қарорлари ва Молия вазирлиги ҳамда Давлат солиқ қўмитасининг меъёрий ҳужжатлари

21. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Хўжалик юритувчи субъектларни текширишни ташкил қилишни тартибга солиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ВМҚ-496-сонли қарори. 1998 йил 27 ноябрь.

22. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбекистон Республикаси чакана савдо қондаларини ҳамда Ўзбекистон Республикасида умумий оьқатланиш маҳсулотларини (хизматларини) ишлаб чиқариш ва сотиш қондаларини тасдиқлаш тўғрисида»ги ВМҚ-75-сонли қарори. 2003 йил 13 февраль.

23. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Иш ҳақининг ўз вақтида тўлалиши учун вазирликлар, идоралар ва хўжалик юритувчи субъектлар раҳбарларининг жавобгарлигини ошириш юзасидан қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ВМ-504-сонли қарори. 1999 йил 17 ноябрь.

24. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Пул маблағларининг банкдан ташқари муомаласини янада қисқартириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ВМ- 280-сонли қарори. 2002 йил 5 август.

25. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Истеъмол товарлари билан улгуржи ва чакана савдо қилишни тартибга солишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ВМ-125-сонли қарори. 1999 йил 19 март.

26. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Юридик ва жисмоний шахсларни рўйхатдан ўтказишни ҳамда улар томонидан савдо фаолиятини амалга оширилишини тартибга солиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ВМ-407-сонли қарори. 2002 йил 26 ноябрь.

27. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Электр энергиясидан фойдаланганлик учун ҳисоб-китоб қилиш механизминини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» ги ВМ-511-сонли қарори. 2004 йил 1 ноябрь.

28. «Назорат қилувчи органлар томонидан ўтказиладиган, тадбиркорлик субъектлари – юридик шахслар фаолиятини текширишларни мувофиқлаштириш тартиби тўғрисида» НИЗОМ (Адлия вазирлигида 2006 йил 5 майда 1573-сон билан рўйхатга олинган).

29. «Назорат қилувчи органлар томонидан яқка тартибдаги галбиркорлар фаолиятини текширишларни ташкиллаштириши тартиби тўғрисида» НИЗОМ (Адлия вазирлигида 2007 йил 3 сентябрда 1712-сон билан рўйхатга олинган).

30. «Хўжалик юригувчи субъектлар фаолиятини текшириши ва Текширишларни рўйхатга олиш китобини юритиши тартиби тўғрисида»ги НИЗОМ (Адлия вазирлигида 29 декабрь 2006 йил 1650-сон билан рўйхатга олинган).

31. «Ягона солиқ тўловинини базавий миқдори кiritилиши муносабати билан чакана савдо корхоналари, хизмат кўрсатиши соҳасидан микрофирмалар ва кичик корхоналар томонидан ягона солиқ тўловини ҳисоблаб чиқариши ва тўлаши тартиби тўғрисида»ги НИЗОМ (Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва Давлат солиқ қўмитасининг 2010 йил 17 августдаги 64, 2010-34-сон қарори).

32. 4-сон Бухгалтерия ҳисоби миллий стандартлари (БХМС) «Товар-моддий захиралар» (Адлия вазирлиги томонидан 2006 йил 17 июлда 1595-сон билан рўйхатдан ўтказилган).

33. 5-сон БХМС. «Асосий воситалар» (Адлия вазирлиги томонидан 2004 йил 20 январда 1299-сон билан рўйхатдан ўтказилган).

34. 19-сон БХМС. «Инвентаризацияни ташкил қилиши ва ўтказиши» (Адлия вазирлиги томонидан 1999 йил 2 ноябрда 833-сон билан рўйхатдан ўтказилган).

Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари ва маърузалари

35. **Каримов И.А.** «Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози. Ўзбекистон шариғида уни баргараф этишининг йўллари ва чоралари». Т.: «Ўзбекистон» 2009 й.

36. **Каримов И.А.** «Асосий вазифамиз - Ваганимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. -Т.: «Ўзбекистон» 2010 й.

37. **Каримов И.А.** «Мамлакатимизни модернизация қилиши ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиши - устувор мақсадимиздир». Халқ сўзи.28 январь 2010 йил.

Махсус адабиётлар

38. **Борьян Ю.Б.** Налоговые правонарушения и ответственность. Выигрываем налоговые споры. 2-е изд. -М.: Экономика, 2006.
39. **Братухина О.А.** Контроль и организация проверок налоговыми органами. Учебное пособие. -Ростов н/Д.: 2007.
40. **Доброхотова В. Б., Лобанов А.В.** Налоговые проверки: книга для налогоплательщика и налогового. 2-е издание. -М.: МЦФЭР, 2007.
41. **Корнева Е.А., Гкачев В.Н.** Защита прав хозяйствующих субъектов-налогоплательщиков в спорах с налоговыми органами: Учебное пособие. -М.: «Издательский Дом «Городец». 2006.
42. **Камеральная налоговая проверка: содержание, порядок проведения, последствия/ Под редакцией Г.Ю. Касьяновой.** - М.: ИД «Аргумент», 2006.
43. **Лермонтов Ю. М.** Налоговые проверки по-новому. -М.: Издательство Индекс Медиа, 2007.
44. **Налоговые проверки: практическое руководство/ Под общей ред. В.В. Семеняхина.** -М.: ЭКСМО, 2006.
45. **Попонова А.Н., Нестеров А.В., Терзиди А.В.** Организация налогового учета и налогового контроля. Учебное пособие. -М.: Эксмо, 2006.
46. **Суворов М.А.** Процессуализация налоговых проверок (Проблемы и пути совершенствования) -М.: Наука, 2007.
47. **Спирина Л.В., Тимошенко В.А.** Налоговые проверки. Учебно-практическое пособие. -М.: Экзамен, 2006.
48. **Тихонова Е.П., Понова З.Е.** К вам пришла проверка. Что и как проверяет налоговый инспектор? -М.: «Журнал «Горячая линия бухгалтера», 2007.
49. **Шилкин С.А.** Зарплатные налоги в свете ужесточения налогового контроля. -М.: Главбух, 2007.
50. **Ходиев Б.Ю., Бекмородов А.Ш., Гофуров У.В., Тухлиев Б.К.** Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг «Жаҳон молдавий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» номли асарини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма. -Т.: «Иқтисодинёт», 2009.
51. **Ортиқов А.А** ва бошқалар. Хуфёна иқтисодинёт. -Т.: 2002.
52. **Рўзиев Ф.** Солиқ назорати. Ўқув қўлланма. -Т.: 2007 й
53. **Тагаев А., Ф. Хашимов, Ф. Рўзиев, К. Хогамов.** Солиқ назорати. -Т.: «Янги аср авлоди», 2010.

НАЗОРАТ ҚИЛУВЧИ ОРГАНЛАР РЎЙХАТИ

	Назорат қилувчи орган даражаси
A	Туман
B	Вилоят
C	Республика
Код	Назорат қилувчи орган номи
1	Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси
2	Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги
6	Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлигининг Йўл ҳаракати хавфсизлиги бош бошқармаси
9	Ўзбекистон Республикаси Монополиядан чиқариш, рақобат ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш давлат қўмитаси
11	Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлигининг Давлат санитария-эпидемиология назорати маркази
12	Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона қўмитаси
13	Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлигининг Чорвачиликда вазирлик ишлари бўйича бош давлат инспекцияси
14	Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлигининг Машина ва ускуналарнинг техник ҳолатини назорат қилиш бўйича бош давлат инспекцияси
15	Ўзбекистон автомобиль ва дарё транспорти агентлиги
16	Ўзбекистон стандартизирини, метрология ва сертификатлаштириш агентлиги
17	Ўзбекистон Республикаси Табиғий муҳофаза қилиш давлат қўмитаси
18	Ўзбекистон Республикаси Давлат архитектура ва қурилиш қўмитаси
19	Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси
20	Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлигининг Ёнғиндан сақлаш бош бошқармаси
21	Ўзбекистон Республикаси Давлат мулкни бошқариш давлат қўмитаси ҳузуридаги Қимматли қўғозлар бозори фаолиятини мувофиқлаштириш ва назорат қилиш маркази
22	Ўзбекистон Республикасининг Электр энергетикасида назорат қилиш давлат инспекцияси

25	Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги
26	Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Давлат дон инспекцияси
27	Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлигининг Бош давлат ветеринария инспекцияси
29	Ўзбекистон Республикаси Ер ресурслари, геодезия, картография ва давлат кадастри давлат қўмитаси
30	Ўзбекистон алоқа ва ахборотлаштириш агентлигининг Давлат алоқа инспекцияси
31	Ўзбекистон Республикаси Маданият ва спорт ишлари вазирлиги ҳузуридаги Бадий экспертиза бошқармаси
33	Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Ўзбекистон нефть маҳсулотлари ва газдан фойдаланишни назорат қилиш давлат инспекцияси
34	Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги ҳузуридаги Дори воситалари ва тиббий техника сифатини назорат қилиш бош бошқармаси
35	Ўзбекистон Республикасининг Темир йўлда ташиншлар хавфсизлигини назорат қилиш давлат инспекцияси
36	Республика Темир йўлда давлат санитария-эпидемиология назорати маркази
37	Транспортда ИИБ ҳузуридаги ёнғиндан сақлаш бўлими
38	Саноат, қўйиш ва коммунал-мунозарат секторда ишларни хавфсиз олиб боришни назорат қилиш давлат инспекцияси «Саноатконттехназорат»
39	Ўзбекистон Республикаси Ер ресурслари, геодезия, картография ва давлат кадастри давлат қўмитаси ҳузуридаги Давлат геодезия назорати инспекцияси
40	«Ўзбектуризм» миллий компанияси
41	Марказий банк ҳузуридаги Қимматбаҳо металлар агентлигининг Давлат намуналар олиш палатаси
43	Ўзбекистон матбуот ва ахборот агентлиги
44	Ўзбекистон Республикаси Геология ва минерал ресурслар давлат қўмитаси ҳузуридаги Давлат геология назорати бошқармаси
45	«Ўзбеккино» миллий агентлиги
46	Ўзбекистон Республикаси Давлат мулкни бошқариш давлат қўмитаси

Амалга оширилиши учун лицензиялар талаб қилинадиган фаолият турларининг рўйхати

(Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 2001 йил 12 майдаги «амалга оширилиши учун лицензиялар талаб қилинадиган фаолият турларининг рўйхати тўғрисида»ги №222-сонли қарори билан тасдиқланган)

* Қурол-яроғ ва унинг ўқ-дориларини, Ҳимояланиш воситаларини, ҳарбий техникани, уларнинг эҳтиёт қисмлари, бугловчи қисмлари ва приборларини (агар улардан бошқа тармоқларда фойдаланилмаса), шунингдек уларни ишлаб чиқариш учун махсус материалларни ва махсус асбоб-ускунани яратиш, ишлаб чиқариш, таъмирлаш ва реализация қилиш.

* Портловчи ва захарли моддаларни, уларни қўллаган ҳолда материаллар ва маҳсулотларни, шунингдек портлатиш воситаларини яратиш, ишлаб чиқариш, ташини, сақлаш ва реализация қилиш.

* Жанговар захарловчи моддалардан Ҳимояланиш воситаларини ишлаб чиқариш ва реализация қилиш.

* Бўшаётган ҳарбий-техника воситаларини тзатиш (йўқ қилиб ташлаш, утилизация қилиш, кўмиб ташлаш) ва қайта ишлаш.

* Ов ва спортга мўлжалланган ўқотар қуролни ҳамда унинг ўқ-дориларини, шунингдек тиғли қуролни (пичоқларнинг миллий турларидан ташқари) ишлаб чиқариш, таъмирлаш ва реализация қилиш.

* Ёнғинга қарши автоматика воситаларини, қўриқлаш сигналлаштирилари, ёнғиндан дарак берувчи ва ёнғиндан сақловчи сигналлаштирилари лойиҳалаштириш, монтаж қилиш, созлаш, таъмирлаш ва уларга техник хизмат кўрсатиш.

* Ионлаштирувчи нурланиш манбалари билан муомалада бўлинадиган соҳалардаги илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишлари, ионлаштирувчи нурланиш манбаларини лойиҳалаштириш, барпо этиш ва уларга хизмат кўрсатиш, улар учун технологик асбоб-ускуналар, радиациядан Ҳимояланиш воситаларини ясаш ва тайёрлаш.

* Ионлаштирувчи нурланиш манбаларини қазиб олиш, ишлаб чиқариш, тайёрлаш, қайта тайёрлаш, улардан фойдаланиш, уларни сақлаш, уларга хизмат кўрсатиш, уларни ташини ҳамда зарарсизлантириш, утилизация қилиш ва кўмиб ташлаш.

* Ахборотнинг криптографик ҳимоя воситаларини лойиҳалаштириш, тайёрлаш, ишлаб чиқариш, реализация қилиш, таъмирлаш ва улардан фойдаланиш.

* Магистрал газ қувурлари, нефть қувурлари ва нефть маҳсулотлари қувурларини лойиҳалаштириш, қуриш, улардан фойдаланиш ва уларни таъмирлаш.

* Ягона энергетика тизимига уланадиган стационар электр станцияларида электр энергияси ишлаб чиқариш.

* Гнеҳвандлик воситалари, психотрон моддалар ва прекурсорларни олиб кириш (олиб чиқиш), сақлаш, реализация қилиш (бериш), тақсимлаш, ташини, ишлаб чиқиш ва ишлаб чиқариш, тайёрлаш, йўқ қилиш, гнеҳвандлик воситалари, психотрон моддалар ва прекурсорлардан шимий ва ўқув мақсадларида, шунингдек ишлаб чиқариш эҳтиёжлари учун, шу жумладан тиббиётда ва ветеринарияда фойдаланиш.

* Таркибида гнеҳванд моддалари бўлган ўсимликларни еттиштириш.

* Ветеринария фаолияти.

* Тиббий фаолият.

* Кўприklar ва тоннелларни лойиҳалаштириш, қуриш, улардан фойдаланиш ва уларни таъмирлаш.

* Мудофаа объектларини лойиҳалаштириш, қуриш, улардан фойдаланиш ва уларни таъмирлаш.

* Хавфи юқори бўлган объектларни ҳамда потенциал хавфли ишлаб чиқаришларни лойиҳалаштириш, қуриш ва улардан фойдаланиш.

* Архитектура-шаҳарсозлик ҳужжатларини яратиш.

* Қурилиш лойиҳаларининг экспертизасини ўтказиш.

* Баландликларда саноат аълинизми усулларида таъмирлаш, қурилиш-монтаж ишларини бажариш.

* Маҳаллий ва халқаро йўналишлар бўйича темирйўл транспортда йўловчиларни ҳамда юкларни ташини.

* Маҳаллий ва халқаро ҳаво йўналишлари бўйича йўловчиларни ҳамда юкларни ташини.

* Аэропортлардаги ташини ишларини бажарувчи ҳаво кемаларга хизмат кўрагини фаолияти.

* Авиация ишларини бажариш.

* Автомобиль транспортда йўловчиларни ва юкларни шаҳарда, шаҳар атрофида, шаҳарлараро ва халқаро йўналишлар бўйича ташини.

* Йўловчилар ва юкларни дарё транспортда ташини.

* Телекоммуникацияларнинг маҳаллий тармоқларини лойиҳалаштириш, қуриш, улардан фойдаланиш ва уларга хизмат кўрсатиш.

* Телекоммуникацияларнинг шаҳарлараро тармоқларини лойиҳалаштириш, қуриш, улардан фойдаланиш ва уларга хизмат кўрсатиш.

* Телекоммуникацияларнинг халқаро тармоқларини лойиҳалаштириш, қуриш, улардан фойдаланиш ва уларга хизмат кўрсатиш.

* Кўчма радиотелефон алоқаси тармоқларини лойиҳалаштириш, қуриш, улардан фойдаланиш ва уларга хизмат кўрсатиш.

* Шахсий радиочақирув тармоқларини лойиҳалаштириш, қуриш, улардан фойдаланиш ва уларга хизмат кўрсатиш.

* Маълумотлар узатиш тармоқларини лойиҳалаштириш, қуриш, улардан фойдаланиш ва уларга хизмат кўрсатиш.

* Телекўрсатувлар ва радиотелерадиолар тарқатиш (узатиш) тармоқларини лойиҳалаштириш, қуриш, улардан фойдаланиш ва уларга хизмат кўрсатиш.

* Нефть, газ ҳамда газ конденсатини қазиб чиқариш, қайтаништан ва реализация қилиш.

* Қимматбаҳо ва подир металллар, қимматбаҳо тошлар қазиб олиш.

* Нефть маҳсулотларини (автотопливини, авиабензини, экстрабензини, дизель ёнгини, авиакеросини, мазут, печка қорамойни, нефть битуми, шунингдек техник мой ва мойлаш материалларини) реализация қилиш, заводда идишларга қадоқланганлари бундан мустасно.

* Этил спирти ва алкогояли маҳсулот ишлаб чиқариш.

* Қимматбаҳо металллар ва тошлардан заргарлик буюмлари тайёрлаш.

* Банк фаолияти.

* Банклар томонидан, бошқа юридик ва жисмоний шахслар томонидан чет эл валютасида операциялар ўтказиш.

* Қимматли қоғозлар бланкаларини ишлаб чиқариш.

* Қимматли қоғозлар бозорида профессионал фаолият.

* Баҳолаш фаолияти.

* Суғурталовчилар ва суғурга брокерларининг суғурга фаолияти.

* Текширувчилик фаолияти.

* Гаровхоналар фаолияти.

* Лотереялар ташкил этиш.

- * Адвокатлик фаолияти.
- * Потарнал фаолияти.
- * Божхона омбори таъсис этиш.
- * Божсиз савдо дўковини таъсис этиш.
- * Божхона режимда омборхона таъсис этиш - «эркин омборхона».
- * Ўзлаш воситаларини тайёрлаш, реализация қилиш ва проката бериш.
- * Геодезия ва картография фаолияти.
- * Гаркибида қимматбаҳо ва рангли металлар, қимматбаҳо тошлар бўлган иккиламчи ресурслар ва чиқитларни тайёрлаш ҳамда қайта ишлаш.
- * Энергетика текширувлари ва экспертизалари ўтказиш.
- * Ноширлик фаолияти.
- * Нодавлат таълим муассасаларининг фаолияти.
- * Диний таълим муассасаларининг фаолияти.
- * Бадиий ва хроникал-ҳужжатли, илмий-оммабон, тасвирий, мультипликацион киноvideофильмлар ҳамда дастурлар ишлаб чиқариш.
- * Киноvideофильмларни ҳамда дастурларни кўпайтириш, дубляж қилиш ва реализация қилиш.
- * Киноvideо маҳсулотлар прокати.
- * Ўзбекистон Республикасида ва ундан ташқарида гастроль-концерт фаолиятини амалга ошириш.
- * Тўй, юбилей ва бошқа тантаналарда концерт хизмати кўрсатиш.
- * Грампластинкалар, аудиокассеталар ва лазерли дискларни яратиш, ишлаб чиқариш, ёзиб олиш, кўпайтириш ва реализация қилиш.
- * Биржа фаолияти.
- * Туризм фаолияти.
- * Улгуржи савдо.
- * Тамаки хом ашёсини ферментлаш ва тамаки маҳсулотлари ишлаб чиқариш.
- * Микрокредит ташкилотлари ҳамда * кредит уюшмалари фаолияти.

МУНДАРИЖА

КИРИШ	3
I. ТЕКШИРИШ ЎТКАЗИШГА ТАЙЁРГАРЛИК	6
1.1§. Солиқ текшируви ўтказиладиган хўжалик юритувчи субъектнинг танлаш услуби	6
1.2§. Текшириш ўтказишга тайёргарлик жараёнлари, уларга амалга ошириладиган ишлар	17
1.3§. Солиқ тўловчиларга доир ахборот ресурсларини шакллантириш	19
1.4§. Солиқ тўловчилар томонидан тақдим этилган молиявий ва солиқ ҳисобовларини ўрганиш ҳамда солиқ ва мажбурий тўловлар бўйича қарздорлик ҳолатини таҳлил қилиш	22
1.5§. Тегшли орган ва ташкилотлардан текширилувчи хўжалик юритувчи субъект фаолиятига доир ахборот ва маълумотларни жамлаш, таҳлил қилиш	54
1.6§. Текширилиши режалаштирилган хўжалик юритувчи субъект бўйича аввал ўтказилган текширишлар натижаларини ўрганиш	58
1.7§. Солиқ текширувини амалга оширувчилар таркибини аниқлаш ва зурурий ҳолларда мутахассисларни жалб этиш тартиби	60
1.8§. Текширув ўтказиш дастурини тузиш қондалари ва уни тасдиқлаш	62
II. ЖОЙИДА ТЕКШИРИШ ЎТКАЗИШ	70
2.1§. Солиқ текширувининг бошланишида амалга ошириладиган дастлабки ишлар	70
2.2§. Солиқ текширувлари жараёнида қўлланиладиган усуллар	73
2.3§. Солиқ текшируви жараёнида мол-мулкни инвентаризациядан ўтказиш	75
2.4§. Касса ва касса операцияларини тафтиш қилиш	82
2.5§. Тайёр маҳсулот (ишлар, хизматлар) танвархи ва харажатлар таркибини текширишнинг ўзига хос жиҳатлари	98
2.6§. Қисқа муддатли текширувлар ўтказиш тартиби	105
2.7§. Хўжалик юритувчи субъектларни фаолият турларига нисбатан текширишнинг ўзига хос хусусиятлари	116

III. БЮДЖЕТ ВА БЮДЖЕТДАН ТАШҚАРИ МАҚСАДЛИ ЖАМГАРМАЛАР БИЛАН ҲИСОБ-КИТОБЛАРНИ ТЕКШИРИШ	121
3.1§. Хўжалик юритувчи субъектларнинг бюджет билан солиқлар бўйича ҳисоб-китобларни текшириш	121
3.2§. Фойда солиғини ҳисобларни жараёнини текшириш	125
3.3§. Қўшилган қиймат солиғини текшириш	136
3.4§. Актив солиғини текшириш	142
3.5§. Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи бўйича бюджет билан ҳисоб-китобларни текшириш	145
3.6§. Мол-мулк ва ресурс солиқларини текшириш	151
3.7§. Солиқ солиғининг соддалаштирилган тартибда тўланадиган солиқларни текшириш	157
3.8§. Мақсадли жамғармаларга тўловларни текшириш	160
IV. СОЛИҚ ТЕКШИРУВИ ЯКУНИ ВА НАТИЖАЛАРИНИ РАСМИЙЛАШТИРИШ	174
4.1§. Солиқ текширувининг якунланиши ва солиқ текшируви давлатномасининг тузилиши	174
4.2§. Солиқ текшируви натижаларини расмийлаштириш	175
4.3§. Солиқ текшируви давлатномасига илова қилинадиган ҳужжатлар	177
V. ЯПОНИЯДА СОЛИҚ ТЕКШИРУВЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ УСУЛЛАРИ	181
5.1§. Текширишга тайёргарлик	181
5.2§. Жойда текшириш ўтказиш	186
5.3§. Тахминий ҳисоб-китоблар ва тахминий солиққа тортиш	195
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	199
ИЛОВАЛАР	204

Илмий-устубий нашр

СОЛИҚ ТЕКШИРУВИ УСУЛЛАРИ

Муҳаррир:
Гавҳар МИРЗАЕВА

Тех. муҳаррир
Вера ДЕМЧЕНКО

Бадвий муҳаррир
Уйғун СОЛИҲОВ

Мусаҳҳиҳ
Маъмура ҚУТЛИЕВА

Компьютерда саҳифаловчи
Феруза БОГИРОВА

Босишта 7.01.2011 й.да руҳсат этилди. Бичими 84x108 1/32.
Босма тобоғи 6,625. Шарҳи босма тобоғи 11.13.
Гарнитурга «LexTimes Cyr+Uzb». Оффсет қоғоз.
Адади 530 нусха. Буюртма № 22.
Баҳоси келишилган нархда.

«Янги аср авлоди» НММда тайёрланди.
«Ёшлар матбуоти» босмахонасида босилди.
100113, Тошкент, Чилонзор-8, Қаторқол кўчаси, 60.

Мурожаат учун телефонлар:

Нашр бўлими -- 278-36-89; Маркетинг бўлими -- 128-78-43
факс -- 273-00-14; e-mail: yangiasravlodik@mail.ru
Ҳамкоримиз: *kitobxon.uz*

10000-00

65.9(2)26
C 600

ISBN 978-9943-08-690-6

9 789943 086906